

**İBN SİNA'NIN AHLAK FELSEFESİNDE ETİK
DEĞERLERİN KRİTİĞİ**

2022

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
DİSİPLİNLERARASI ETİK DEĞERLER
ANABİLİM DALI**

Serkan ARSLAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adem SAĞIR

İBN SİNA'NIN AHLAK FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ

Serkan ARSLAN

Prof. Dr. Adem SAĞIR

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Aralık 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
1. BİRİNCİ BÖLÜM: ETİK VE AHLAK KAVRAMLARINA İLİŞKİN	
TEORİK ÇERÇEVE.....	13
1.1. Etik Nedir?.....	13
1.1.1. Bir Terim Olarak Etik.....	15
1.1.2. Etik Türleri.....	17
1.1.3. Etiğin Tarihsel Gelişim Süreci.....	20
1.1.4. Etik Problemler.....	22
1.2. Ahlak Nedir?.....	27
1.2.1. Bir Terim Olarak Ahlak.....	29
1.2.2. Ahlakın Alanı	30
1.2.3. Ahlakın Çeşitleri	35

1.2.4. Etik-Ahlak İlişkisi.....	37
2. İKİNCİ BÖLÜM: BATI VE İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ETİK DEĞERLER	40
2.1. İlk Çağ Yunan Düşüncesinde Etik Değerlere Genel Bir Bakış.....	40
2.2. İbn Sina Öncesi İslam Düşüncesinde Etik Değerlere Genel Bir Bakış ...	50
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İBN SİNA İLE İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE	58
3.1. İbn Sina'nın Hayatı.....	58
3.2. İbn Sina'nın Eserleri.....	62
3.2.1. İbn Sina'nın Ahlaka Dair Eserleri	65
3.3. İbn Sina Felsefesine Genel Bir Bakış.....	67
3.3.1. Nefs Teorisi ve Uçan Adam Metaforu.....	70
3.3.2. Metafizik Teorisi ve Varlık Tasavvuru.....	73
3.3.3. Ahlak Felsefesi.....	77
3.3.3.1. Ahlak Felsefesinin Genel Karakteri.....	79
3.3.3.2. Ahlak İlmi Görüşleri	81
3.3.3.3. Ahlak Felsefesinin Kaynağı	82
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İBN SİNA'NIN AHLAK FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ	84
4.1. Adalet	85
4.2. İtidal	87
4.3. Fazilet	88
4.4. Sabır ve Şükür	90
4.5. Tevazu	91
4.6. Mutluluk.....	92
4.7. Cömertlik	93
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	103

TEZ ONAY SAYFASI

Serkan ARSLAN tarafından hazırlanan “İBN SİNA’NIN AHLAK FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Adem SAĞIR

.....

Tez Danışmanı, Sosyoloji Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 01/12/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Adem SAĞIR (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kadir YILMAZ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erkan DİKİCİ (BEÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuğunu ve bu eslere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Serkan ARSLAN

İmza :

ÖNSÖZ

İbn Sina İslam düşünce geleneği içerisinde yer alan en önemli düşünürler arasında yer almaktadır. Onun bu denli önemli olmasındaki en önemli unsur, kendisinden önce gelen alim ve allamelerin bırakmış olduğu bir takım bilgi ve birikimleri üstün zekâsı ile harmanlayarak yeni ve anlaşılır bir düşünce sistemini apaçık ortaya koymasından dolayıdır. Sistematik ve düzenli bir biçimde inşasını yaptığı bu sistem gelecek nesiller içinde bir fener konumunda olmaktadır. Kendisinden sonra gelen birçok düşünür de İbn Sina'nın bırakmış olduğu fener ile kendi düşünceleri ve felsefi sistemlerini oluşturma konusunda kaynak konumundadır.

Yapılan bu çalışmada İbn Sina'nın felsefe sistemi içerisinde ahlak ile ilgili görüşleri ve ahlaka ait eserlerinde yer alan değer kavramlarının içeriğinin mahiyetlerinin neler olduğu, sözü edilen bu değerlerin kritiği amaç konumundadır. İbn Sina'nın ahlak ilmi ile ilgili görüşlerinin anlaşılır olması için onun genel felsefesi ile ilgili ön bilgiler zaruri konumdadır.

Tezimizin ilk bölümünde ele aldığımız, ahlak ile bağıntılı olması sebebiyle felsefi bir terim olan etiğin genel ve terim anlamlarına, etiğin türleri ve tarihsel gelişimine yer verilmiştir. İbn Sina'nın ahlak felsefesiyle doğrudan ilişkili olması bakımında ahlak ile ilgili genel bilgiler, ahlakın genel anlamı ve terim anlamıyla birlikte ahlakın alanı, çeşitleri ve felsefi bir başlık olan etik-ahlak ilişkisine genel bir şekilde değinilmiştir. Tezimizin ikinci bölümünde İbn Sina'dan önce yaşamış olan İlk Çağ İslam ve Batı düşünce geleneğinde önemli izler bırakmış düşünürlerin etik ve ahlak görüşlerine değinilmiştir. Tezimizin son bölümü olan üçüncü bölümde konumuzun ana düşüncesini yansıtması sebebiyle İbn Sina'nın hayatı eserleri hakkında kısaca bilgiler verilerek, ahlak felsefesiyle ilişkili olması bakımından bazı felsefi görüşlerine yer verilmiş olup ahlak felsefesinin genel mahiyeti ve İbn Sina'nın ahlak ilmi görüşleriyle beraber eserlerinde yer alan etik değerlerin kritiği yapılarak tez tamamlanmıştır.

Ortaya konulan bu çalışma süresince desteklerini esirgemeyen, bana güvenen, zengin bilgi birikimi ve hayat enerjisi ile hep yanımda olan Prof. Dr. Adem SAĞIR'a

şükranlarımı sunarım. Ayrıca felsefe sevgisini bana aşıl原因 Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi Yavuz AYAN'a en derin sevgilerimi iletmek isterim. Ayrıca savunma esnasında teşvik edici yorumları ile engin bilgi ve tecrübeleriyle bana destek veren tez jüri üyeleri Dr. Öğretim Üyesi Kadir YILMAZ ve Dr. Öğretim Üyesi Erkan DİKİCİ'ye sonsuz teşekkürler. Bu yola çıkmamda ve yürümemde hep destek olup her zaman arkamda duran, bana inanıp güvenen biricik ailem, annem Nuray ARSLAN, babam Eyyüp ARSLAN ve ağabeyim Zafer ARSLAN'a minnettarım. Son olarak bu yola çıkmamda öncü olan, her türlü stres ve sıkıntıya girdiğimde yanı başımda varlığını en üst seviye hissettiğim, moral kaynağım Nazlı SEZER'e en içten sevgilerimi sunarım.

Serkan ARSLAN

ÖZ

Değer kavramsal olarak anlamı konusunda bütünsel bir uzlaşma olmamakla beraber her toplum için farklı manalara karşılık gelmektedir. Değer diye adlandırılan herhangi bir davranışın farklı coğrafyalarda hiçbir anlam ifade etmediği gibi aynı coğrafya üzerinde yaşayan kişilerce de farklılıkların olduğu aşikardır. Bu bakımdan değer olgusu kişiden kişiye değişen subjektif bir olgudur.

İbn Sina ahlak felsefesinin ana hatlarını oluşturan bazı değer kavramlarının manaları üzerinde çok açık deliller ortaya koymakla beraber, bu değer yargılarını nesnel bir bakış açısı izleyerek rasyonel bir tutumla anlamlandırmıştır. İslam felsefesi geleneğinde kendinden çokça söz ettiren ve birçok alanda zengin külliyat bırakan İbn Sina'nın ahlak felsefesinde ele aldığı değer yargıları ve bu değerlerin manalarının içeriği ele alınarak incelenmesi nihai hedef konumundadır. Bu amaçla literatür taraması yapılarak İbn Sina'nın kendi eserleri incelenmiş, elde edilen bulguların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Ahlak, Değer, İbn Sina, İslam Felsefesi

ABSTRACT

Although there is no holistic consensus on the conceptual meaning of value, it corresponds to different meanings for each society. It is obvious that any behavior called value does not make any sense in different geographies, and that there are differences among people living in the same geography. In this respect, the phenomenon of value is a subjective phenomenon that varies from person to person.

Although Ibn Sina provided clear evidence on the meanings of some value concepts that form the main lines of his moral philosophy, he interpreted these value judgments in a rational manner by following an objective point of view. The ultimate goal is to examine the value judgments of Avicenna, who has made a name for himself in the tradition of Islamic philosophy and left a rich corpus in many fields, and the content of the meanings of these values. For this purpose, by making a literature review, Ibn Sina's own works were examined and it was aimed to reveal the findings.

Keywords: Ethic, Morality, Value, Avicenna, Islamic Philosophy

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İbn Sina'nın Ahlak Felsefesinde Etik Değerlerin Kritiği
Tezin Yazarı	Serkan ARSLAN
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Adem SAĞIR
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	01/12/2022
Tezin Alanı	Etik Değerler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	105
Anahtar Kelimeler	Etik, Ahlak, Değer, İbn Sina, İslam Felsefesi

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Critique of Ethical Values in Avicenna's Moral Philosophy
Author of the Thesis	Serkan ARSLAN
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Adem SAĞIR
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	01/12/2022
Field of the Thesis	Ethical Values
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	105
Keywords	Ethic, Morality, Value, Avicenna, İslamic Philosophy

KISALTMALAR

- Age.** :Adı Geçen Eser
C. :Cilt
ev. :eviren
DİA :Diyanet İslam Ansiklopedisi
M.Ü. :Marmara Üniversitesi
s. :Sayfa

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İbn Sina'nın ahlak felsefesinde yer alan etik değerlerin neliği araştırmanın konusunu teşkil etmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam felsefesi geleneğinde meşşai filozoflar arasında önemli bir konuma sahip olan İbn Sina'nın ahlak felsefesi içerisinde yer alan konu başlıklarının tümünün incelenerek bu başlıkların her birinin etik değerler kapsamında analiz ederek ortaya bir sonuç çıkarılması hedef belirlenmiştir.

Batı dünyasında 'AVİCENNA' olarak bilinen ve hekim-filozof tipinin en başarılı temsilcilerinden biri olan İbn Sina, kendisinden sonraki birçok düşünür, bilim adamına ve hekimlere yazmış olduğu sayısız eserlerle ilham kaynağı olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu müstesna zekanın ahlak felsefesiyle ortaya koymuş olduğu başlıkları inceleme ve bu başlıklar içindeki değer kavramları üzerine düşünme bu tezin en büyük amacıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma yöntemi olarak veri toplama araçlarına baktığımız zaman nitel bir yöntem ile inşa edilmiştir. Nitel yöntemde kullanmış olduğumuz analiz ise doküman analizidir. (İçerik Analizi) Bu doküman analizi, metinleri anlamaya, betimlemeye ve bu kavramlar ekseninde ortaya yeni bir anlam çıkarma konusunda oldukça isabetli bir yöntemdir. Bu tür araştırmalarda içerik analizi vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında nitel yöntem kullanılmış olup, analiz olarak ise doküman analizi ile oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araştırmamızın problem olarak ele alınması gereken hipotez kısmına geldiğimizde ise, tezimizin de başlığından da anlaşılacağı üzere değer yargılarının İbn Sina'nın ahlak felsefesinde ortaya koymuş olduğu başlıklarla incelenmesi ve bu başlıkları değer olgusu açısından tutarlı olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM: ETİK VE AHLAK KAVRAMLARINA İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Etik Nedir?

Herhangi bir bilimin ya da bir bilgi dalının bağımsız ve kendine özgü bir bilim dalı haline gelmesi, zaruri bazı şartlar çerçevesinde gerçekleşir. Bu şartlar içinde en önemlisi, bu bilimin kendisine has terimleri içeriğinde bulundurmasıdır. Bundan dolayı bilimin kendine uygun kavramlarla kendini açıklaması, diğer bilimlerle etkileşim halinde olmasından dolayı kendine özgü olan kavramlarını oluşturmak, bu kavramları sınıflandırmak, adlandırmak her bilim dalının oluşturmak zorunda olduğu bir görevdir. Bu görevler yerine getirilmediği takdirde kavramlar arasında boğulan ve devamlı problem üreten bir yapı ortaya çıkar. Sonuç olarak sınırlarını ve kavramların karşılığı anlamsız olan karışık bir durum söz konusu olur.¹

Felsefenin en eski disiplinlerinden biri olan etik, en çok merak uyandıran, hayatla yakın ilişkisi olan bir bilgidir.² Etik ya da ahlak felsefesi, ahlaki değerler yada ahlaki kurallar üzerine sistematik ve akla uygun bir düşünüş tarzı olmakla birlikte, birey için iyi ya da doğru eylemin ne olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışan bir bilim dalıdır.³ Kavramsal olarak etik, ahlakın ve ahlak olgusunun içeriğini, dayandığı doğasını, yapısını araştıran ve irdeleyen düşünürlerin birey ve toplu yaşam alanındaki ahlak olgusuyla ilgili soru ve sorunlar üzerine ve ahlakla ilgili problemlere çözüm arayan felsefenin önemli dört ana dalından birisi olarak tanımlanmaktadır.⁴ İnsan tutumlarının normatif bir bilimi olarak izahı yapılan etik, insanın davranış biçimlerinin nasıl olduğu ile ilgili değil, nasıl davranması gerektiği ile ilgilenmektedir. Bu sebeple etiğin insan davranışlarının normları ile ilgilendiği ve bundan dolayı özbeöz bir bilim olduğu sonucu idrak edilebileceği gibi, davranışların ‘iyi’, ‘kötü’ gibi kelimelerin manalarını izah etmesi ile ilgili çözümleyici yani analitik bir tavrı da bütünüyle kapsadığı sonucu çıkarılması olağandır. Bu da etiği iki ayrı kol olan analitik ve ampirik olarak ayırmaya götürmektedir.⁵

¹ Necla Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1996), s.11

² Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), s.278

³ Derda Küçükcalp, *Siyaset Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), s.42

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), s.68

⁵ Nurten Gökalp, *Duygu ve Etik*, (Ankara: Ebabil Yayınları, 2010), s.39

Etik anlamsal olarak ele alındığında, doğru ve yanlış davranış teorisi⁶ olmakla birlikte ahlaki inceleyen en eski hipotetik ayrıklaşmış ve gerçekliğin en saf kurgusal bilgisine benzemez olarak, nasıl davranılması gerektiği üstüne pratik eylemlerde bulunmaktadır.⁷ Günlük hayatta kullanılagelen ahlak ile ilgili terimleri ve ahlaki davranışların sonucunu bilimsel perspektifte ele alan etik, dayanılan ahlaki davranışların altında yatan sebepleri inceleyerek bilimsel kanılarda bulunmaktadır.⁸ Kavramsal çerçevede etik, felsefenin ahlaklı olmakla, ahlaki değerle ilintili olan alt başlığına veya disiplinine karşılık olarak gelmektedir. Bu noktada ahlaklı olmakla en genel bir şekilde iyi ve doğru bir şekilde hayatını sürdürme olarak izah edilebilir.⁹ Bir başka tanımlama ile etik, felsefi bir disiplin olarak, ahlaki olanın eleştirel aydınlatılması ve temellendirilmesi de denilebilir.¹⁰

Etik, herhangi bir kişinin ya da toplumun belli bir durumda ya da zamanda izahını açıklamak istediği değerlerle ilgilidir.¹¹ İnsan bir toplum içinde kendisi gibi birçok bireylerle beraber yaşarken bir anlamda kendisini ahlaki hayatı yaşarken bulur. Yaşadığı toplumun etik ve ahlak kurallarını, değerlerini yaşantısıyla açığa çıkarır. Ve bunun sonunda kendinden sonra gelen diğer kuşaklara bunları aktarır.¹² Ahlak ilkelerine uygun olmayıp etik normlardan; etik ilkelerden bağımsız olup ahlaki bir eylem tarzından bahsetmek daha doğrudur. Etik, pratik alanda meydana gelen ahlakın kuramsal bir boyutu, felsefenin ahlakın bilgisine ve onun anlamına yönelik değerlendirmeleridir. Bir anlamda ahlaki yaşayış kurallarının ve unsurlarının bilgisinin elde edilmesine yönelik felsefi bir aktivite sferidir.¹³

Felsefenin alt alanlarından biri olan etik, ahlakın doğasını, problemlerini ve normlarını felsefi düzlemde araştıran bir bilgidir. Etik, bununla birlikte bu düşünce tarzının topluma kazandırmış olduğu bir bilinç durumudur.¹⁴ Etik Grekçede, anlamı iyi bir var olma sebebi, erdemli bir davranış biçimi arayışı anlamlarına da gelmektedir.¹⁵

⁶ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak (Ahlak Düşüncesine Giriş)*, (çev: Abdullah Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), s.46

⁷ İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, (çev: Aziz Çalışlar), (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), s.153,154

⁸ Jon Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev: Abdullah Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), s.15

⁹ Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2014), s.11

¹⁰ Lokman Çilingir, *Felsefeye Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2014), s.135-136

¹¹ Billington, *Felsefeyi Yaşamak (Ahlak Düşüncesine Giriş)*, s.46

¹² Ahmet Cevizci, *Etığe Giriş*, (İstanbul: Engin Yayıncılık, 2002), s.4

¹³ Gökalp, *Duygu ve Etik*, s.21

¹⁴ Hakan Poyraz, *Dil ve Ahlak*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), s.46-47

¹⁵ Alain Badiou, *Etik Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Tuncay Birkan), (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), s. 17

Etik, bahsi geçen ahlak teorisinin pratiğini ifade etmek mecburiyetindedir. Bireyler yaşam içerisinde ahlaki hayatlarını şekillendirir. Her bireyin herhangi bir biçimde şekillendirdiği, nesnel bir ahlaki yaşamı vardır. Hayatın içerisinde bir şekilde taşınan veya somut hale getirilen belli başlı ahlaki normların, arkasından gidilen ideallerin bulunması yadsınamaz bir olgudur. Etiğin, bu kural ve normların varsaydığı mana ve değer alemini idrak edip izah etmeye yönelmiş ilkeler bütünüdür. Diğer bir tanımla ile etiğin, ahlaki yaşantıyı irdeleyen, sözü geçen ahlak ile ilgili hedef ve değerlerden ortaya çıkan fenomene yönelmiş bir felsefi bir bakış açısıdır. Netice itibarıyla, ahlakın tanımlaması davranışların pratiğini ifade ederken etik olgusu ise davranışların teorik olarak ifadesi olmak durumundadır. Ahlak olgusu davranışın pratiği olduğu yerde, etik eylemin teorik tarafı olmak durumundadır.¹⁶ Etik var olan ahlak ilkeleri ışığında bir sonuca varmak ister. Bunu ancak etik denklemlerle sağlamak mümkündür. Bu nedenle ahlakın çokluğuna rağmen etiğin tekliği söz konusudur. Bu bağlamda etik ahlak üzerine felsefedir yani ahlakın felsefesidir, ahlak felsefesi ile özdeşir.¹⁷

Etik; bireyin ortaya koyduğu yaşam içinde sergilediği tavır, tutum ve eylemlerini bireysel ve toplumsal alanda araştırır. Bireylerin eylemlerinden açığa çıkan iyi-kötü, doğru-yanlış, erdemli-erdemli gibi kavramları tanımlamaya ve bir sonuca varmaya çalışır. Sonra da izahını ortaya koyduğu bu ilke ve kuralların her bir ahlaki olgu için zaruri bağlantıları kapsayıp kapsamadığı, genel geçer bir norm olup olmayacağı araştırır.¹⁸

Sonuç itibarıyla etik, bütün bu ahlaki fenomenler üzerine düşünme, bir felsefe yapma münasebetinin bizzat kendisidir.¹⁹

1.1.1. Bir Terim Olarak Etik

Felsefe biliminin alt dallarından biri olan etiğin, ahlak (moral) ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Hatta bazı yerlerde bu kavramlar birbirinin yerine kullanılmaktadır. Etik ve ahlak kavramları kelime kökleri itibarıyla birbirine benzer kökten türemiş ve anlam olarak birbirlerine yakın olan töre-bilim, alışkanlık, görenek ve gelenek, karakter, huy, mizaç gibi anlamları ifade ediyor olsa da etik denildiğinde ilk

¹⁶ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.18

¹⁷ Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.46-47

¹⁸ Çilingir, *Felsefeye Giriş*, s.135

¹⁹ Poyraz, *Age*, s.46-47

akla gelen felsefi açıdan ahlak olmakla beraber genel bir kurallar bütününe ifade ederek felsefenin özerk ve bağımsız bir bölümünü temsil eder.²⁰

Etik kelimesinin Türkçeye kazandırılması Batı Avrupa dillerinden olan Fransızca *éthique* kelimesinin Türkçeye çevirisi ile girmiştir.²¹ Moral ya da etik ahlak ile aynı etimolojiye sahip olmakla birlikte, etik, karakter ve huy manaları anlamını taşıyan Grekçe *ethos* kelimesinden üretilmiş bir sözcüktür. Felsefenin duayen isimlerinden Aristoteles, etiği bu anlamda karakter ilmi olarak tanımlamaktadır. Ahlak kelimesinin karşılığı olan moral Latince bir kelimedir. Etik kelimesinin kökeninde olduğu gibi, karakter, huy ve mizaç manalarına gelen “mos” çoğulu “mores” türetilmiş bir terimdir. Ahlak terimi batı medeniyeti dillerinde aynı sözcüklerin karşılığıdır. Türkçe dilinde müfret bir karakter arz eden “Hulk” sözcüğü kökeni itibariyle Arapça bir kelime olup çoğul bir anlam ifade etmektedir. Bu kavram huy, mizaç, karakter gibi anlamlar taşımaktadır.²² Sözelimi töre ve ahlak kelimeleri yaşamın en üst seviyesi olan olgunluk döneminin bir örneğini teşkil ederek, düzenin belirli bir resmîlik verilerek kurumsal hale gelmesi ve belirli toplumların inanç, değer ve anlam arayışlarının neler olduğunu yansıtan, yaşam tarzlarının nasıl olduğunu ifade eden kavramlara karşılık gelir.²³

Filozoflar etik kavramından söz açtıkları zaman bu kavramı sadece etik yani ahlak felsefesi anlamında kullanmazlar. Etik kavramı günlük hayatta yaşanan olaylar örgüsü beslenir. Etiği hayatla hiçbir bağlantısı olmayan sadece akademik bir alanla sınırlamak hata olur. Aslında günlük yaşamlarda karşılaştığı olaylar neticesinde aklını kullanma cesaretini gösteren her birey etik alanda fikri bir çalışma yapmış olur. Yani kısaca etik filozofu olmuş olur.²⁴

Etik kelimesi bireysel anlamda insanın tutum ve davranışlarını, toplumsal anlamıyla da ilke, gelenek ve alışkanlıklara karşılık gelir. Her iki yönü kuşatmış olan etik, ahlakın yani ahlaki olanın bilimsel tasviridir.²⁵

²⁰ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.12-13

²¹ *Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

²² Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.45-46

²³ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, (çev: Veysel Ataman, Gönül Sezer), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), s.31-32

²⁴ A.A. Stroll, *Etik Kuramları*, (çev: Mehmet Türkeri), İstanbul: Lotus Yayıncılık, 2019), s.12

²⁵ Çilingir, *Felsefeye Giriş*, s.135

Etik, insanoğlunun kurallı, şuurdu eylemlerini, miras alınmaktan ziyade sonuçları hesaplanmış, alışkanlık haline getirilmiş tutum ve davranışlarını yani pratik yönünü ifade etmektedir.²⁶

1.1.2. Etik Türleri

İlkçağ Yunan felsefesinden günümüze kadar geçen süre zarfında, etik alanda yaşanmış çağın şartlarına, sorunlarına ya da gelişimleriyle ilintili olarak değişen ve gelişen bir çerçeve olağandır. Etiğin tarihsel gelişimi süresince ortaya atılan bu çerçeveyi iyi analiz edebilmek için yapılmış farklı etik çalışmalardan ve buna bağlı ayrımlardan bahsedilebilir.²⁷ Etiğin, aralarında belirli bir tarihsel, epistemolojik ya da uzlaşmış bir ilişki bulunan birlerinden farklı çeşitleri, ya da anlamları aynı olmak üzere, etik alanda araştırma konusu olmuş üç farklı biçimi vardır.

Bunlardan ilki, ahlakın sahasına bilimsel tarzda uygulama alanının bir sonucu olarak ortaya çıkan betimleyici etikdir.²⁸ Bir anlamda etiğin doğmasında büyük bir rol oynayan, etiğin temelini inşa eden, olanla ya da olmuş olanla değil, olması gereken ile ilgilenen normatif etikten bağımsız olarak betimleyici etik; ahlak alanına bilimsel yaklaşımın değerlendirilmesi ve uygulanmasına yönelik bir olgudur.²⁹ Normatif etik alanının kurallar bütünü veya değer biçen bir alan olduğu yerde, betimleyici etiğin yani yargı bildirmeyen, değerlendiren bir etik alanı olduğu söylenebilir. Buradan da anlaşılacağı üzere, normatif etik ile betimleyici etiği birbirinden ayıran en önemli unsur, değerler yargılar ve ikisi arasında yapılan ayırım ile mümkün olmaktadır.³⁰ Betimleyici yani tasviri etik ahlaki değer ve inançlarımızdaki sosyolojik ve psikolojik gerçekliklerle yakın bir ilişki halindedir. Ahlaki olguları dışarıdan gözlemleyerek onları betimler ve izah eder.³¹

Ahlak felsefesinin türlerinden önemli bir kolunu temsil eden betimleyici etik, tarihsel anlamıyla beraber, normatif bir disiplin veya ilke koyucu bir alan olarak devamlılığını sürdürmek zorundadır.³² Betimleyici etik, anlayışı itibarıyla herhangi bir kural duyurmak ya da norm oluşturmaktan ziyade, yalnızca bireyin davranış biçimlerini

²⁶ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.19

²⁷ Gökalp, *Duygu ve Etik*, s.23-24

²⁸ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.6

²⁹ Gökalp, *Age*, s.33

³⁰ Cevizci *Etik Ahlak Felsefesi*, 2014, s.38

³¹ Gökalp, *Duygu ve Etik*, s.34

³² Cevizci *Etik Ahlak Felsefesi*, s.42

gözden geçirerek, bu davranışların neticelerini betimleyip bilimsel yargılarda bulunur. Bu sebeple bir toplum içindeki bireylerin ahlaka uygun düşünce ya da inanış tarzlarıyla alakalı olgusal önermeler bütününden meydana gelmiş etik çeşidini temsil eder.³³

Buna nedenle, “deskriptif” etik olarak da literatürde kendine yer bulan betimleyici etik ahlak alanındaki materyalist yaklaşımın bir sonucu olan bilimsel tutumu açıklayarak bilimsel yaklaşımın ahlak alanına pratik olarak uygulanmasını temsil eder.³⁴

Etik türlerinden bir diğeri olan normatif etik ise bireyin hayatı nasıl yaşaması gerektiğini sonuçlarıyla beraber açıklayan ahlaka uygun kuralları ve davranışları araştırarak, yaşam içinde en yüksek ahlaki değerler ve normlara sahip olan unsurların ne gibi ilkeler olduğunu analiz eder, adil ve eşit haklara sahip bir toplum biçiminin bünyesinde ne gibi ilkeler barındırması gerekmekte olduğunu tetkik ederek, bir bireyin ahlaka uygun ve iyi diye nitelendirilen ilke ve davranışların ne ile mümkün olduğunu sorgulayıp çözüm yolları üretir.³⁵ Erdemli ve adil bir yaşam seviyesine ulaşmak için bireylerin uyması istenilen temel kuralları belirleme çabasını izah eden normatif etik alanına göre, toplum içindeki bireylere ne gibi eylemlerin doğru ne gibi eylemlerin yanlış olduğunu ya da nelerin iyi nelerin kötü olduğuyula ilgili veya ne gibi eylemleri yapıp ne gibi eylemlerden kaçınmaları gerektiğiyle ilgili sınırlılıkları gösterir. Başka bir ifade ile normatif etik insanların eylemlerine ve niyetlerine ilişkin birleştirici kurallar bildirir.³⁶ Kural koyan ve emir veren bir ahlak çeşidini işaret eden normatif etik, ahlak felsefesinin geleneksel bir biçimi olarak izah edilebilir.³⁷ Başka bir deyişle normatif etik insanlara, insanların yaptığı eylemlere ve niyetlere ilişkin bağlayıcı kurallar bildirir. Normatif etik “doğru eylem nedir?”, “bir yaşamı değerli kılan unsur nedir?”, “iyi bir insan nasıl olmalı?” “Bireyin kendine ve topluma karşı sorumlulukları nelerdir?” gibi sorularla ilgilenirken olması gerekene yöneldiği için meta-etik ile normatif etiğin pratik alana uyarlanmış biçimini tasvir eden uygulamalı etik arasında köprü görevi görmektedir.³⁸ Uygulamalı etiğin konusu da yaşamın bizzat içinde olan, özellikle de modern toplumların yaşam alanlarındaki, karşılaşılan belli başlı problemler ve sorunlara karşın bireyin nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğiyle ilgili tutum ve davranışların

³³ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.6

³⁴ Cevizci, *Age*, s.6

³⁵ Cevizci, *Age*, s.6-7

³⁶ Abdurrahim İlğan, *Eğitimde Ahlak ve Etik*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2021), s.7

³⁷ Gökalp, *Duygu ve Etik*, s.23

³⁸ İlğan, *Eğitimde Ahlak ve Etik*, s.7

nelerden meydana geldiğiyle ilgilidir.³⁹ Normatif etik insanları hayatlarını düzene koyma konusunda öncülük eder. En yüksek ahlaki değerler, ahlaklı birey ve toplum ile ilgili inceleme ve değerlendirmeler yaparak elde ettiği olumlu ya da olumsuz sonuçlar ile insanları bilgilendirmeyi hedefler.⁴⁰

Etik araştırmaların veya düşüncelerin sonuncusu olan ve çözümleyici etik ya da eleştirel etik olarak da bazı kaynaklarda geçen meta-etik türü ise, ahlak felsefesi içinde modern yaklaşımın tanımı olarak izah edilir.⁴¹ Sonra ya da öte manalarına gelen meta sözcüğünün etikle ilişkilendirilmesine işaret eden meta-etik terimi, felsefenin problem sahası içinde yer alan ahlak alanından bağımsız bir hareketle önüne geçip özellikle ahlakın kendisi ile ilgili, ahlakın temel karakteristikleri üzerine ve ahlakın dili üzerine konuşan, analiz edip çözümleyen ahlak disiplini.⁴²

20. yüzyılda ortaya çıkmış olan meta-etik, geliştirilmiş olan yeni bir etik anlayışını temsil etmektedir. Etiğin analitik tarafını temsil etmesi sebebiyle meydana gelen meta-etik veya diğer ismiyle analizci etik, Avrupa'nın birçok ülkesinde oldukça tesiri olan ve analiz ve çözümlemeye dayalı felsefe olarak bilinen yeni bir felsefi düşünme türünün etik alandaki yaklaşımını ifade etmektedir.⁴³ Yine 20. Yüzyılda birçok Avrupalı filozofun etik görüşleri ve düşünceleri meta-etik adı altında alır.⁴⁴ Meta-etik denildiğinde 20. Yüzyılın ilk döneminden bu zamana kadar geçen süre zarfı boyunca Avrupa dillerinde meta-etik diye vasıflandırılan sadece etik biliminin bir parçası olmayarak daha geniş bir perspektifte ahlaki düşünmenin nasıl meydana geldiğini araştıran bir düşünüş tarzı olarak bilimsel bir yaklaşım olarak anlaşılmaktadır.⁴⁵

Meta-etik türüne göre felsefenin nihai hedefinin dilin akla uygun olan çözümlenmesi veya kavramsal analizi olmasının gerektiğini savunan analitik felsefe düşüncesinin etiğin kendi alanına yerleşmiş uygulanmasıdır.⁴⁶ Normatif etiğin koyduğu ahlaki kurallar üzerinde bir inceleme alanı olarak Meta-etik, konulmuş olan ahlaki ilkelerde geçen kavramları analizine giderek, kavramlardaki yargı bildiren söz öbeklerinin anlamsal izahı ile açıklamalarını ve söz konusu kavramların diğer

³⁹ Ahmet Cevizci, *Uygulamalı Etik*, (Ankara: Say Yayınları, 2017), s.41

⁴⁰ Gökçalp, *Duygu ve Etik*, s.23

⁴¹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.9

⁴² Gökçalp, *Age*, s.34

⁴³ Cevizci, *Uygulamalı Etik*, s.38

⁴⁴ Doğan Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010) s.150

⁴⁵ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.79

⁴⁶ Gökçalp, *Duygu ve Etik*, s.34

kavramlarla olan ilişkilerini inceleyerek çözümlemelerde bulunur. Bundan dolayı, meta-etik, ahlak hakkında görüş bildirme veya ahlaka uygun olması gereken hayat tarzıyla ilgili önermelerde bulunan etikten bir adım öne geçerek, ahlakilik üzerine bir felsefi düşünce olmak mecburiyetindedir.⁴⁷ Nitekim çözümleyici felsefenin etik yaklaşımına karşılık gelen meta-etik, kuralcı etiğe veya klasik etiğe karşı tepki olarak, etikte olması gerekenin insan davranışlarının ortaya koyduğu ahlaki olgu ve kavramları, çözümleyerek analiz etmek olduğunu ifade eder.⁴⁸

Başka bir ifadeyle, meta-etik ahlaki çerçevede bir eylem ya da faaliyet alanı olup, bir toplumun bireylerindeki belli inanış biçimi, değerler ve kurallara göre biçimlenmiş ve gelenek haline gelmiş yaşayış biçimleri olan ahlak ile ahlaki yaşamın boyutlarına dair sistematik felsefi düşünme biçimi olarak bilimsel ahlak ya da normatif etiği varsayar.⁴⁹

1.1.3. Etiğin Tarihsel Gelişim Süreci

Felsefe tarihinde ilk kez ilkçağ Yunan felsefesinde kabul görmüş, ayrı bir felsefe dalı olarak Aristoteles tarafından ele alınıp sistemli bir şekilde varlığını sürdüren etik, belli bir toplum çevresince, bireyler arasındaki ikili ilişkileri düzenlemek veya düzene koymak amacıyla kabul edilmiş değerler silsilesidir.

Felsefe tarihi içinde etik anlayışın ne zaman başladığına dair belirli bir tarih tespit edilmemiş olsa da dünyanın farklı yerlerinde ve birçok farklı kültürlerde çok eski zaman dilimlerinden beridir etik kavramının ve anlayışının kabul görüldüğü ve var olduğu aşikârdır.⁵⁰ Etik anlayışın, çağların ve diğer medeniyetlerin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılarına göre benimsemiş olduklarını ideallere göre çağdan çağa farklılıklarını gösteren oldukça uzun bir tarihi mevcuttur.⁵¹

Etik geçmişten bugüne var olduğu süre zarfında, çeşitli zaman dilimlerinde, farklı toplumların, ekonomik, politik ve toplumsal yapılarına göre farklılıklarının olduğu uzun bir süreçtir. Etiğin felsefe içinde ortaya çıkması ve felsefede etik problemlerin meydana gelmesinin Antikçağa kadar uzanan bir tarihi olması olarak değerlendirilir.⁵²

⁴⁷ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.10

⁴⁸ Cevizci, *Uygulamalı Etik*, s.38

⁴⁹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.10

⁵⁰ Kadir Aktaş, *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2014, s.24

⁵¹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.32

⁵² Aktaş, *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, s.24

Gerçek anlamda felsefenin bir alt dalı olan etiğe ilk olarak eski Yunanda rastlanılmıştır.⁵³ Antikçağda ilk olarak Etik (Ahlak Felsefesi) kavramına Yunan aydınlanma çağında Sokrates'te kullanılmıştır. Ahlak üzerine düşüncelere Sokrates'ten önce Homeros ve Hesiodos'ta da rastlanılmaktadır. Ama varlıkların kökeninin ne olduğu, evrenin nasıl meydana gelmesi, insanın evrendeki konumu ve evrendeki nihai amacının ne olduğu türünden sorulara bu düşünürler, söylencelerin ve dinin tesiri ile beraber sübjektif yanıtlar vererek kalıcı olamamışlardır. Bu düşünürlerle beraber Herakleitos ve Demokritos'ta da ahlaka ilişkin bazı söylemlere rastlanılmaktadır.⁵⁴

Antikçağda etik, bir bütün olarak antik Yunan felsefesiyle beraber şekillendirilmiş olup, Yunan felsefesiyle beraber etik, felsefenin en önemli araştırma alanlarından olan varlık konusunu ele alıp onu irdeleyen yüz yıllık bir ilk döneminden sonra, Sokrates ile beraber Yunan felsefesinin merkezine yerleştirilmiştir.⁵⁵

Antikçağ etiği, insanın nihai hedefinin iyi ve erdemli bir yaşamdan ibaret olduğu, kaynağının ise akıldan başka bir şey olmayacağı teorisiyle hareket eden amaçsal (teleolojik) bir yapı konumundadır. Ahlak olgusu netice itibariyle insanın doğal yapısında olmadığı, bireyler ile bir arada yaşayarak sonradan öğrenildiği, ahlak olgusunun insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu ve toplum tarafından kabul görüldüğü gibi toplumun düşüncelerinin bir parçası olarak, felsefenin bir kolu olması itibariyle felsefe adı altında filozoflar etik anlayışı teorik olarak ortaya koymuşlardır.⁵⁶ Din adamları özellikle orta çağda birçok alanda etkisini göstermiş, bu etkiler radikal değişimlere sebep olmuştur. Sonuç itibariyle temeli dine dayanmayan ideoloji ve görüşlerden tam anlamıyla vazgeçilmiştir. Felsefenin de bu süre zarfında inancın hizmetinde olan otorite ve geleneğe modern çağ dönemlerinde başkaldırması kaçınılmaz hale gelmiştir.⁵⁷

Etik, bireysel ve toplumsal yaşamda hızlı değişim gösterdiği, yaşama tarzlarının değerlendirilip ölçülemediği aynı zamanda değerlendirme süzgecinden geçirilirken sağlıklı temeller üzerine inşa edilemediği için veya değişimin hızına ayak uydurulamayıp sistemin kolayca çökmesi sebebiyle bugün için anlaşılması güç olan

⁵³ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.140

⁵⁴ Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, s.17

⁵⁵ Cevizci, *Age*, s.33

⁵⁶ Aktaş, *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, s.24

⁵⁷ Aktaş, *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, s.25

kavramların başında gelmektedir.⁵⁸ Etiğin tarihsel ve kavramsal sürecinde kuram pratik ahlakın karşısında konulmuştur. Burada en önemli sorunun yani ahlak fenomeninin kaynağı ve temelinin ne olduğu ve bunun çözümünün oldukça zorluklara sebep olduğu bilinmektedir.⁵⁹

1.1.4. Etik Problemler

Etik sorunlar felsefenin bir alt başlığı olan etik alanında oldukça yoğun tartışmalara sebep olarak bünyesinde birçok problemi barındıran bir alandır. Bu problemlerin sebebinin etiğin pratik bir disiplin olması ile ilgilidir. Çağlar boyunca ortaya çıkan genel problemlerin sayısının fazla olması sebebiyle örneklendirilebilecek belli başlı problemleri değerlendirmek mümkün görünmektedir.⁶⁰ Felsefenin tarihsel gelişim sürecinde antikçağdan yaşanan şimdiki zamana kadar geçen süre zarfında en yüksek iyinin ne olduğu problemi, doğru eylem ya da davranış problemi ve insanın irade (istenç) problemi gibi sorulara cevap arayan üç ana başlık etrafında değerlendirilmesi mümkün görülmektedir.⁶¹

1.1.4.1. İyi veya En Yüksek İyi Problemi

Ahlaki kuramlar incelendiğinde ahlak felsefesinin en önemli sorularından biri olan “en yüksek iyi”nin anlamının ne olduğunu belirleme yönünde bir çaba sarf edilmektedir. Genel olarak toplumlarda var olan ahlak anlayışının en yüksek iyi kavramına yüklenen anlam her toplum tarafından farklı şekil ve biçimlerde anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak kendini Tanrıya adamak, tabiatla uyum içinde yaşamak, kendine yeten ve acıdan kaçarak hazza yönelme gibi ahlaki problemlerde en yüksek iyi problemi içinde barındığı bilinmektedir. Bu anlayışın neticesinde insanın en yüksek iyi olana ve en değerli olan ahlaki olguya yönelmesi ve bu yolda bir gayret göstermesi çabası vardır. Bu tür yönelimler insanoğlu için yüksek ve en değerli olan ahlaki tutum için çaba göstermesi gereken alanlar sonucunda başka çıkarımlara yanıt verme girişimi içinde olmaktadır. Sonuç olarak en yüksek iyi, ahlaki davranışların ve ahlaki eylemlerin amacı olarak hedef konumundadır.⁶²

⁵⁸ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.1

⁵⁹ Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, s.154

⁶⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2007), s.170

⁶¹ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.30

⁶² Mustafa Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, (Adana: Karahan Yayınları, 2004) s.100

Bunun içinde en yüksek iyi olan nedir sorunun cevabının ne olduğunun açığa çıkarılması gerekmektedir. En genel anlamda en yüksek iyi, olması gereken en uygun davranma biçimidir. Burada olması gerekenin ne olduğu her toplumun ahlak sisteminde değişiklik göstermektedir. Etik problemlerde “İyi”, bir ölçme davranışıdır. Bir davranışın, yapılan eylemin olması gereken eyleme uygun olma normudur. Bu kurallar “iyi” değerine uygun olan bir ölçüt olmakla birlikte değer ise herhangi bir insanî ihtiyaca karşılık gelen şeydir. Ahlak felsefesindeki iyi kavramı insanın bireysel, doğal veya toplumsal ihtiyaçlarını en uygun biçimde karşılamasında mihenk taşı olarak kabul edilen olgudur. Olması gereken etik problemlerde “en yüksek iyi”dir.⁶³

Geçmişten bugüne kadar gelen ahlak öğretilerinde filozofların ortaya koymuş oldukları yargı en yüksek iyinin kazanılması varsayımına sahip olmalarıyla beraber en yüksek iyi hedefini kazanmaları ve bu hedefe ulaşmanın inancını gerekli olduğuna inanmaktadırlar.⁶⁴

1.1.4.2. Doğru Eylem Problemi

“İnsan ne yapmalı?” sorusuna verilen yanıt hep, “doğru olan neyse ona yönelmeli ve onu yapmalı” olagelmıştır. Nitekim doğru eylemde bulunmanın neyden ibaret olduğu sorusunun yanıtları birbirinden farklı cevaplar olduğunu belirlemek olasıdır. Doğru eylem, herhangi bir bireyin akla uygun bir biçimde yaptığı davranışlar ve yine aklına uygun olarak ortaya koymuş olduğu bir değere göre çevrilmiş fiili bir harekettir. Doğru eylem tanım olarak ifade edildiğinde, insanların doğası gereği fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, belli bir pragma hedefleyen eylemin karşılığı olarak da tanımlamak mümkündür.⁶⁵

İnsanın yaptığı eylemlerin belli bir amaca uygunluğu bulunmalı mıdır? Diğer bir ifadeyle bireyin hemen her davranışının ahlaka uygun bir tarafı bulunmaktadır. O halde bireyin bütün davranışlarının belirli bir hedefi olmalı mıdır? Eğer olmalı ise bu hedef nedir veya ne olmalıdır? Bu sorulara belli bir berraklık getirilmesi etik problemleri çerçevesince oldukça önemlidir.⁶⁶ Doğru davranışta bulunmak için bir bireyde bulunması gereken bazı özelliklere erdem adı verilmektedir. Öyle ki, doğru davranışın

⁶³ Mehmet Münir Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, (Ankara: Alter Yayıncılık, 2017), s.195

⁶⁴ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.32

⁶⁵ Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, s.100

⁶⁶ Mehmet Münir Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.195

tek bir tanımı olmamakla beraber, bu konuda farklı fikir ayrılıklarının ortaya koymuş oldukları birbirlerinden biçim ve anlam yönünden oldukça farklı tanımlamalar mevcuttur, bu sebeple bu konu ile ilgili tanımların fazlalığı çok yüksektir. Bu olaydan ötürü farklı tanımlamaların olduğunu görmek aşıkardır. Etik tarihinde doğru eylemde bulunma sorununun devamı niteliğinde getirdiği iki ahlaki problem daha mevcuttur: Bunlar erdem problemi ile vicdan problemi olarak etik problemler konusu içinde yer almaktadır.⁶⁷

Ahlak felsefesinin en önemli kavramlarından biri olan erdem kavramı ahlak felsefesi tarihi boyunca yerini hep korumakla beraber en temel kavramları arasında olmuştur. İnsanın özgür bir şekilde yapmış olduğu her davranışın bir hedefinin olduğu gibi doğru eylem olarak da insani bir değer taşır. İnsanın özgür iradesinin davranışlarının sonucu olarak seçimlerinde iyi olana yönelip iyi bir davranışı seçmesi erdem olarak adlandırılır.⁶⁸ Erdem kelimesini ilk kez felsefe tarihinde kullanan düşünür, etik biliminin de kurucusu ve öncü olarak kabul edilen Sokrates olmuştur. Sokrates'e göre erdem, bilgelik ile eşdeğer bir kavramdır. Bilge olan bir insan aynı zamanda erdemli olmaktadır. Öğrencisi olan Platon, Sokrates'in erdem ile ilgili olan düşüncelerindeki bazı eksiklikleri, ayrıntılı ve geniş bir anlamda ele alarak bir ahlak psikolojisiyle ilişkilendirip erdem kavramının anlamını daha açık bir ifadeyle izah etme çabası içinde olmuştur.⁶⁹ Nitekim Aristoteles de etiğin bizatihi tarifini yaptığı Nikomakhos'a Etik adlı eserinde erdem tanımını "orta olmak" diye tarif etmiştir.⁷⁰

Erdemin, bir amacın gerçekleştirilmesinde bireyin farklı şekillerde davranış biçimlerinde bulunabilme yetisi olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Geniş bir perspektiften bakıldığında erdem, yalnızca ahlaki davranışlardan ibaret sınırları olan bir anlama sahip olmadığı olağandır. Erdem kavramının toplumdan topluma çağdan çağa değişip gelişen uzunca bir tarihinin olduğu mutlaktır.⁷¹

Etik ilmini sistematik bir hale getiren Aristoteles'e göre erdem iki gruba ayrılır. Bunlar düşünce erdemleri ve karakter erdemleridir. Düşünce erdemleri insanın eğitimi ile mümkün olacağından zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Karakter erdemleri ise alışkanlıklarla mümkün olup bireyin huyları vasıtası ile kazanılır. Bu nedenle adı da

⁶⁷ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.33

⁶⁸ Dedeoğlu, Age. s.197

⁶⁹ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.164

⁷⁰ Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*, (çev: Furkan Akderin), (İstanbul: Say Yayınları, 2020) s.49

⁷¹ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.33

alışkanlıktan (huy) gelmektedir. Aynı sebeple karakter erdemleri doğal bir biçimde insanda var olamaz, nitekim doğal olarak var olan her şey alışkanlıkla elde edilmesi imkansızdır.⁷² Karakter erdemlerine göre, bir erdem belli türden bir karakter özelliği, belli tarzlarda eylemlerde bulunma ve davranış biçimidir.⁷³

Vicdan nedir sorusu ile doğru davranış biçimlerinin nelerden meydana geldiği sorusuyla ilişkili olarak, farklı biçimlerde cevaplar vermek mümkündür. İnsan davranışlarını yönlendiren ahlaki değerlerin deruni bilgi birikimine sahip olduğunu dile getiren ayrıntıya sahip içerikli değer etiği temsilcilerinin tanımıyla vicdan, bu değerler hakkındaki doğuştan gelen şuur kavramının bizatihi kendisinden ibarettir.⁷⁴ Vicdan kavramı iyi ile kötü kavramları ile doğru ile yanlış kavramları arasında nitelikli bir ayırım yapabilme gücüdür.⁷⁵ Vicdan kavramı da ahlak felsefesinin en temel kavramları arasında yer almakta olup, insani davranışların değeri ile ilgili tamamıyla sahip olduğu bir tür bilinç halidir.⁷⁶ Vicdan, daha çok bireyin ahlaki görevleri ve sorumluluklarıyla ilgili olan bir duygu türüdür.⁷⁷ Vicdan, bir başka tanımlamaya göre bir kurallar sisteminin kendisidir; bu sisteme göre bireyin kendi bilinci vasıtasıyla bulunduğu davranışları ya da başka bir bireyin davranış biçimleri hakkında doğru ya da yanlış gibi nitelikli yargılar bildirmesini sağlar. Doğru hükmüne göre değer biçilen davranışların tümü, bireyin kendi öz kişiliğine göre karşı nitelikli ve anlam olarak pozitif düşüncelerde bulunmasına neden olur; ahlaki olarak yanlış ya da toplum tarafından kötü diye nitelendirilen davranış biçimleri ise, bireylerde suçluluk psikolojisi teşkil eder.⁷⁸ İnsan vicdana sahip olmakla beraber akli yetisinin de yardımıyla diğer canlılardan ayrılıp ahlaki eylemlere ve düşüncelere sahip bir canlı olarak insanın doğruluğunun ahlaklılık tarafından hep bir adım önde olduğu bilinmektedir.⁷⁹

1.1.4.3. İrade (İstenç) Özgürlüğü Problemi

Ahlaki bir eylemin, bu eylemi yapan bireyin özgür olmasını gerektirdiği aşikardır. Nitekim özgürlük, insanın fiillerinde özgürlüğü, felsefenin en önemli problemleri arasındadır. Özgürlük nedir? İnsan seçimlerinde ya da eylemlerinde

⁷² Aristoteles, *Age*, s.41

⁷³ Ross Poole, *Ahlak ve Modernlik*, (çev: Mehmet Küçük), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993) s.84

⁷⁴ Özlem, *Age*, s.35

⁷⁵ Nurettin Topçu, *Ahlak*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012) s.139

⁷⁶ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.198

⁷⁷ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.170

⁷⁸ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1998) s.57

⁷⁹ Topçu, *Ahlak*, s.139

gerçekten özgür müdür? Özgür seçim, özgür irade diye bir olgu gerçekten mümkün müdür? Eğer mümkünse nasıl olmalıdır ve nelerden ibarettir? Bu sorular genel itibariyle felsefenin, özel olarak ise ahlak felsefesinin en önemli sorularını oluşturmuştur.⁸⁰ Ahlaki davranışı ve dolayısıyla ahlaklı olmayı mümkün kılan şey özgürlüktür, irade özgürlüğüdür. Çünkü iyi ve kötü, doğru ve yanlış karşısında seçme özgürlüğü olmayan insanın yükümlülüklerinden söz edilemediği gibi, ahlakından da söz edilmesi mümkün değildir.⁸¹ Ahlak felsefesinin en temel problemleri arasında yer alan özgürlük kavramı ile bireyin istediği her şeyi elde etme özgürlüğü olarak algılanır. Nitekim bu düşünce yanlış bir düşüncedir.⁸²

Özgürlük problemi ahlak felsefesinin en temel problemleri arasındadır. Nitekim özgür bir davranış biçimi yoksa orada bireyin mevcudiyeti olsa da ahlak diye bir olgudan söz etmek doğru değildir. İnsanın iyi veya kötü davranış biçimlerinden birisini kendi hür iradesi ile yapabilme, seçebilme durumunu dile getirmektedir. Burada bireyin bilinçli olarak bir davranışı arzulanabilmesi söz konusudur.⁸³ Öyle ki, böyle bir durumda, insan eylemlerini ahlaki olgulara mümkün kılacak olan tek olgunun, hür irade olduğu sonucuna da varmak mümkündür. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, eylemde bulunan bireyin, dilerse, yani kendi özgür iradesiyle hareket ederek, başka şekilde de gerçekleştirebileceğini, bu imkân ve olanakların birey için her daim mümkün kılındığını ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla, etik çerçevesinde irade özgürlüğü kavramı adı altında anlatılmak istenen olgu, basit bir şekilde, bireyin davranışlarını yönlendiren kuralları, değerleri ya da ilkeleri hür iradesiyle kendisinin seçebileceği ve bunları belli başlı seçeneklerle değiştirebileceğidir.⁸⁴ Özgürlük, ahlak felsefesinin olanağının temel şartlarının başında gelmektedir. Çünkü herhangi bir hükmüne varma ya da herhangi bir eylemi eyleyebilme ya da o eylemden vazgeçme seçeneğine sahip olmayan bireyin ahlaksal isteklere karşı karşıya kalması mümkün olmayacaktır. Nitekim, bir eylemin ahlaki olgunlukta iyi bir eylem olabilmesi için, sadece özgürlükle olması yeterli

⁸⁰ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, (Ankara: Adres Yayınları, 2009), s.140

⁸¹ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.171

⁸² Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi* (çev: Hakkı Hünler, Solmaz Zelyüt Hünler), (İstanbul: Engin Yayıncılık, 2001), s.33-34

⁸³ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.197

⁸⁴ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.36

olmadığı gibi aynı zamanda özgürlüğü hedeflenmesi zaruridir. Bu sebeple ahlak felsefesi özgürlüğü kabullenmek durumundadır.⁸⁵

1.2. Ahlak Nedir?

Ahlak, felsefenin tarihi boyunca yerini korumuş, özgün ve çok uzunca bir geçmişe sahip konu başlığından birisidir.⁸⁶ Ahlak, toplumun kabul gördüğü ve başka belirlilik ölçüleriyle ölçülmesi mümkün olmayan eylemlerin değerlerin tümüdür.⁸⁷ Ahlak kelime anlamı olarak, belli bir zaman dilimi içinde yer alan bir takım bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumlar tarafından benimsenmiş ve ya kabul görmüş, bireylerin ikili ilişkilerini kaideler silsilesi ile düzenleyip; töre, davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerin tümüne verilen isim olarak,⁸⁸ bireylerin herhangi bir zaman diliminde bireysel ve toplumsal davranışların faaliyetlerini belirleyip analiz eden bir bilim⁸⁹ ya da toplumsal bir şuur biçimi, toplumsal hayatın hemen hemen tüm alanlarında bireylerin hal ve hareketlerini belirli bir düzene koyan bir toplumsal kurum olarak da tanımlanması mümkündür.⁹⁰ Aktüel anlamda ise ahlak veya töre anlamsal olarak incelendiğinde genel olarak, belirli insan topluluklarınca ikili ilişkilerinde kabul görmüş oldukları davranış kaideleri, kabuller ve kurallar olarak idrak edilmektedir.⁹¹

Ahlak hem felsefeden bağımsız, kendine özgü, kaideleri olan bir disiplindir hem de felsefenin ana başlıklarından biri olarak felsefe tarihi içinde kendine yer bulmaktadır.⁹² Genel anlamıyla ahlak, felsefe biliminden bağımsız kendine özgü kavramlara sahip olan, bir kurallar ve ilkeler sistemidir; Nitekim ahlak, bireylerin davranış biçimlerini ve toplum olarak sürdürülmesi mecburi olan ikili ilişkilerini bir düzene koymak maksadıyla oluşturulmuş davranış kuralları, ilkeler silsilesi ve değer sistemine verilen addır.⁹³ Ahlak, bireyler arası ilişkilere ait olağanüstü bir kaideler alanıdır.⁹⁴ Ahlak: Ahlakın, “iyi” olduğuna yaşama tecrübesiyle veya kendine özgü ilkelerin olduğuna inanılan ya da incelemekten bağımsız toplum tarafından kabul

⁸⁵ Çilingir, *Felsefeye Giriş*, s.144

⁸⁶ Şafak Ural, *Etimolojik Açından Değerler ve Ahlak*, (Ankara: Doğu Batı Dergisi, Sayı 4, 1998), s.42

⁸⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 2001), s.19

⁸⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), s.13

⁸⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul: Remzi Kitapevi, C.I, ,1979), s.32

⁹⁰ Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, s.7

⁹¹ Çilingir, *Age*, s.135

⁹² Cevizci, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.13

⁹³ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.135

⁹⁴ Dedeoğlu, *Akılın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.191

görmüş veya bir güç tarafından empoze edilerek kabul ettirilmiş bir hayat biçiminin sonucundan oluşmuş ilkeler ve bu ilkelere uygun davranışlardır.⁹⁵

Genel anlamıyla ahlak, bireylerin bir toplum içinde düzenli bir hayat sürdürebilmeleri için yine o toplumun bireyleri tarafından yaşadıkları çevreye göre belirledikleri kuralların bütünüdür. Bundan dolayı ahlak, bireylerin toplum içindeki eylemlerini, davranış biçimlerini ve birbirleriyle olan ikili ilişkilerini düzene koymak amacıyla kabul edilen kaideler toplamıdır.⁹⁶ Başka bir ifadeyle ahlak, iyi ve kötü değerlerin dünyasının bir parçasıdır. Çünkü gerçek anlamda iyi ve kötü ilkeleri, felsefi açıdan değer olarak görülmektedir.⁹⁷ İnsan davranış biçimlerini etkisi altına alan ve düzenleyen kaideler ve değerler sistemi olan ahlak, ne tür bir düzeyde olursa olsun, bireyin ve toplum hayatının da hüküm sürdüğü her alanda mevcudiyetini korur.⁹⁸ Gerçek anlamda ahlakın tarihine bakıldığında geçmişinin oldukça eski dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Bireyin var olduğu her mekân içinde bulunmuş oldukları davranış biçimlerinin düzenli bir hal alabilmesi için belli başlı ilke ve kuralların olduğu aşikardır. Bu ilke ve kurallar birer ahlaki sistemin parçasını teşkil etmektedir.⁹⁹

Bu nedenle, ahlak, toplumların kültür ve değerler silsilesi çevresi etrafında benimsenmiş, o toplum tarafından isimlendirilmiş değerlerin tamamına verilen isim olarak; bu değerlerin nasıl sürdürülebileceği, bahsi geçen hedeflere nasıl varılabileceğini ifade eden kaideler bütünü veya çeşitli zaman dilimlerinde hayatını sürdürmüş toplumların, inanış biçimleri, buyrukları, yasaklar, ilkeler ve normlarına göre inşa edilmiş ve bahsi geçen yapılanmaya ilişkili olarak kaideleşmiş ve kök salmış yaşamlarının ifadesi olarak tanımlamak mümkündür.¹⁰⁰

Geniş anlamda ahlak, belli bir toplum ve toplumun bireyleri tarafından kabul görmüş ve yaşanmakta olan kuralların tamamı demektir. Bu sebeple ahlak toplumda kök salmış ve kabul gören gelenek, görenek ve değerlerle de yakından ilgisi bulunan bir kurallar bütünüdür.¹⁰¹ Ahlak olgusu ahlaki yargılardan olan, doğru ve yanlış, iyi olan olgu ve kötü olan eylemler ile erdemlilik ve kusurluluk gibi davranışların sonuçlarını ahlaki normlara göre değerlendirip bu değerlendirmeyi topluma benimsetme ile

⁹⁵ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.202

⁹⁶ A. Kadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, (Bursa: Asa Kitabevi, 1999), s. 283

⁹⁷ Ural, *Etimolojik Açıdan Değerler ve Ahlak*, s.41

⁹⁸ Gökçalp, *Duygu ve Etik*, s.21

⁹⁹ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.132

¹⁰⁰ Cevizci, *Etik Giriş*, s.3

¹⁰¹ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.192

ilgilidir.¹⁰² Ahlak, genel çerçevede bireyin kendince davranışlarda bulunduğu bir kurallar topluluğu olarak da tanımlamak mümkündür.¹⁰³ Bir başka ifadeyle ahlak, insan nefsinde yerleşik olan yetkinliklerdir ve bu yetkinlikler sayesinde eylemler, insan nefsinden hiçbir düşünsel zorlama olmaksızın, akıl yormadan, bu yetkinlik sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla meydana gelmektedir.¹⁰⁴

1.2.1. Bir Terim Olarak Ahlak

Ahlak veya ahlak bilimi batıdaki hemen hemen birçok lisandaki moral kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Moral kavramının Türkçeye çevirisinin karşılığı olarak kullanılan “ahlak” kelimesi ise, Arap dilindeki “hulk” kelimesinin kökünden gelmiş bir kavramdır.¹⁰⁶ Arap dilinde huy, yaratılış, tabiat gibi manalara gelen “hulk” kelimesinin çoğulu olup,¹⁰⁷ batı dillerinde, Yunanca karakter manasına gelen “ethos” sözcüğünden türemiş olan ahlak; insanın diğer insanlarla belirli kurallara göre gerçekleştirdiği ikili ilişkilerin bütünü, insanın söz konusu bu ilişkileriyle insanlara yönelen davranışlarını düzenli hale getirip anlamlı olmasını sağlayan norm ile, kural ve değerlerin tümünü ifade eder.¹⁰⁸ Moral sözcüğü Yunanadaki “ethos” kavramının Romalı devlet adamı olan Cicero tarafından Latinceye çevirisi yapılmış halidir.¹⁰⁹ Grekçede bu kelimenin karşılığı olarak etik kavramına karşılık gelir.¹¹⁰ Nitekim ahlak kelimesinin anlamında yer alan yaratılış, karakter, huy, ölçülü anlamlarından dolayı insandaki huylar, karakterler, yaratılıştaki ölçütler anlamına gelmekteydi. Bu sebeple ahlak kelimesinin karşılığı olarak, günümüzde moral kelimesi de kullanılmaktadır. Latince moral kavramı da adetler, karakter, hal ve hareket tarzı, manalarına gelmektedir.¹¹¹ Sözlüklerde “hulk” kelime anlamı olarak huy biçimi, insanın doğası ve yaratılış anlamlarına karşılık geldiği belirtilmiş olup, ahlak kelimesinin Türkçede karşılığı olarak insanın huyları, doğası ve yaratılış nedenini belirleyen özellikler gibi

¹⁰² Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, s.15

¹⁰³ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.132

¹⁰⁴ Nejdet Durak, *Platon ve Farabi Felsefesinde Erdem Kavramı*, (Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 2009), s.14

¹⁰⁵ Çilingir, *Felsefeye Giriş*, s.135

¹⁰⁶ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.23

¹⁰⁷ Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, (Ankara: Elis Yayınları, 2011), s.18

¹⁰⁸ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.3

¹⁰⁹ Çilingir, *Age*, s.12

¹¹⁰ Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.45-46

¹¹¹ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.191-192

çevirilere karşılık gelmektedir.¹¹² İngilizcede kullanılan moral kelimesi Türkçede ahlak kelimesi karşılığında kullanılmakta olup Latince moralis kelimesinden türetilmiş bir kelimedir. Moralis kelimesinin anlamsal içeriğinde, adet, seciye, hâl ve hareket biçimi manalara gelmektedir.¹¹³ Bu sebeple ahlak kelimesi terim olarak bütünüyle tekil bir kelime gibi kullanılmıştır.¹¹⁴ Türkçede tekil bir anlam ifade eden bu terim Arapçadaki hulk kelimesinin çoğulu olup, karakterin durumu, huy ve mizaç ve yaratılış gibi anlamlara sahiptir.¹¹⁵

İnsanın fiziksel yapısı olan dış görünüşü için halk, manevi yapısı olan yani karakter manasında yaratılış için ise hulk kavramlarına karşılık olarak kullanılmaktadır. Halk görünen fiziksel yaratılışa, hulk ise insanın psikolojik veya içsel yaratılışına yani karakterine karşılık etmektedir. Etimolojik benzerliğe ve anlamca yakınlığa rağmen gerek moral gerekse etik kavramlarının farklı manalarda kullanılma durumu söz konusu olmaktadır. Bundan hareketle her iki kavramda töre, gelenek ve alışkanlık manalarına gelir. Bununla birlikte Moralin yani ahlakın işaret ettiği manada toplumsallık daha fazla söz sahibidir. Nitekim toplumsal bir organizma olan bireyin içinde yaşamış olduğu sosyal organizasyon kurallarına münasip bir biçimde hareket etmesi ahlaklılık olarak nitelendirilir ve kavramsal çerçevede ahlakın karşılığı ise bu davranışların bütünü şeklinde tarifi yapılabilir.¹¹⁶

1.2.2. Ahlakın Alanı

Ahlak, insanlar arası ikili ilişkilere ait metafiziksel bir alandır.¹¹⁷ Ahlak, bir bireyin, bir toplumun, bir çoğunluğun olduğu, birden fazla toplumsal sınıf bulunan, bir milletin ya da aynı kültürlere mensup aynı dönem içinde yaşamın bir parçası olup ve davranışlarını belli bir düzene sokan inanış, değerler, kaideler, buyruklar, yasaklar ve kuralları tümünü kapsayan ve yaşamın içinde var olan bir ilimdir.¹¹⁸ Ahlak ilminin, insanlar arası bir toplumsal ilim olması sebebiyle diğer bütün sosyal ilimlerle uzak ya

¹¹² Mustafa Çağrıncı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2017), s.15

¹¹³ Durak, *Platon ve Farabi Felsefesinde Erdem Kavramı*, s.13

¹¹⁴ Çağrıncı, age. s.15

¹¹⁵ Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.45-46

¹¹⁶ Poyraz, Age. s.45-46

¹¹⁷ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.191

¹¹⁸ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.17

da yakın ilişkileri bulunur, bu alanlar içinde özellikle kayda değer olarak hukuk, psikoloji ve sosyoloji ilimleri ağır gelir.¹¹⁹

1.2.2.1. Ahlak ve Hukuk

Hukuk, toplumun refahını sağlamak amacıyla meydana gelmiş ve toplum tarafından kuvvetlendirilmiş olan kuralların bütününe verilen isimdir. Hukuk insanların içinde yaşayan ve yine insanı koruyan zihinsel bir güçtür.¹²⁰ Ahlak ilminin en yakın ilişkilerinin olduğu disiplinlerden biri hukuktur. Nitekim her iki ilim de normatif yani kuralcıdır; iki ilimin de çalışma sahası değerlerdir. Yani ahlak ilmi gibi hukuk da iyi davranışları emreder, kötü davranışları yasaklar.¹²¹ Ahlakın diğer ilimlere nispeten hukuk ile daha yakın bir ilişki içinde olduğu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, ahlak tarafından dikte edilen davranışla hukuk tarafından yönetilen davranış arasında dikkate alınması gereken bir benzeşim bulunmaktadır. Bundan dolayı, ahlak ile hukuk arasında, birçok noktada benzerlikler mevcuttur: Her şeyden önce hukuk ve ahlak, insanların dilediğini özgür bir şekilde yapabildiği her durumda meydana gelmesi mümkün bütün kargaşaların önüne geçmek, toplumsal düzenin bütünlüğünü korumak gibi bir eylemsel zorunluluğunun karşılığı biçiminde meydana gelir.¹²²

Bazı benzerlikleri şu şekilde sıralamak mümkün görünür. İlk olarak her iki disiplinde de toplumların bir arada hayatlarını sürdürebilme mecburiyetinin bir neticesinden hareketle oluşan toplumsal düzende varlığını sürdürebilmektedirler.¹²³ Ahlak ile hukuk, her olgudan önce, her bireyin isteklerini özgür bir şekilde yapabildiği zamanda meydana gelecek olan kargaşanın önüne geçmek gibi eylemsel bir aktivite biçiminin gözle görülür halidir. Her iki ilim de bir kurallar birleşimi olarak mevcudiyetlerini sürdürür. Her iki ilim de dayandıkları ilkelerin vasıfları bakımından normatif yani kurallara bağlıdır. Bu demek oluyor ki bir “olması zorunlu” davranışlardan hareketle meydana gelir veya inşa edilirler. Toplumsal bir olgu olarak, her iki ilim de zamansal çerçevede değişim niteliğini bünyelerinde barındırmaktadır.¹²⁴ Hukukun tek başına insan haklarına saygı durumunu oluşturamama olgusu da netice itibarıyla bireyleri ahlaka başvurma zorunluluğunda bırakmaktadır. Bu sebeple ahlaktan

¹¹⁹ Çağrıncı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, s.23

¹²⁰ Topçu, *Ahlak*, s.186

¹²¹ Çağrıncı, *Age*, s.23

¹²² Cevizci, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.14

¹²³ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.205

¹²⁴ Özlem, *Age*, s.205

sınırlandırıcılığa ve insan davranışlarına yön göstermesine ihtiyaç duyar. Başka bir ifadeyle insan hakları hususunda, hukuk ve ahlakın birbirini tamamlar nitelikte olması gerekmektedir.¹²⁵ Nitekim, hukuk ve ahlak her iki ilim de insan ve toplum açısından düzeni oluşturabilmek ve kaosu önlemek için olması gerekeni ifade eder. İki ilim arasındaki en önemli farklılık, hukuki kaidelerin yazılı ve sözlü olması olgusu tarafından açığa çıkarılır. Nitekim, hukukta bir topluluğa ait kuralları çiğneyenler için getirilen belli başlı yaptırımlar söz konusu olmaktadır; yani, hukukta yasaları hukuki metinlere dayanarak yorumlayıp yaptırımlar veren resmi görevliler bulunur. Oysa ahlakta böyle bir resmi yaptırım söz konusu değildir; ahlakta, en fazla manevi açıdan gelişmiş, ahlaki bir şuura sahip bireyin vicdanından gelen olumsuz bir ses söz konusu olur.¹²⁶

Anlamsal çerçevede ahlak ile hukuk toplumdaki topluma, farklı kültürler ekseninde zaman zaman değişikliklere tabi oldukları gibi, benzer toplumlar içerisinde de birtakım değişikliklere uğradıkları görülür. Bundan dolayı ahlak ve hukuk için birer toplumsal ve zamansal olgu olarak bahsedilmesi gerektiği durumlarda, bu iki ilimin tekil olmayan halleri ile değinmek, yani, “ahlaklar” ve “hukuklar” dan bahsetmek daha cazip olacaktır.¹²⁷ Tarihsel araştırmalar doğrultusunda, ahlakın her durumda hukuk ilminden bir adım önce geldiğini, hukukun var olan ahlaki normlar ve kaideler bütününe önemseydiğini işaret eder. Bir diğer tanımla, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumlar, toplum sıfatını taşımaya başlamalarıyla beraber bir ahlak sistemine bağlı oluktan sonra devlet ve hukuk kavramlarının ortaya çıktığı görülmektedir.¹²⁸

Ahlak ve hukukun birbirlerinden ayrıldıkları en temel nokta da şu şekilde ifade edilebilir: Ahlak kaideleri bireylerin ile toplumların paydaş hayatlarında kabullenilmiş oldukları örf, adet, davranış, gelenekler ve görenekler vasıtasıyla olduğu kadar, bunlarla sınırlı kalmış da, kişisel irade, seçim ve tercih vasıtasıyla da kurumlaşmış olan kurallar bütünüdür.¹²⁹ Gerçek anlamda de hukuk, bir toplumun bireyleri için o toplumda ahlaka uygun eylemlerin kabul görmüş yollarını açıklamakla da kalmayıp ahlaka uygun olmayan davranışları ortaya çıkarttığı için, toplumsal ahlakın aynası veya kamusal izahı olarak görülmesi mümkündür.¹³⁰

¹²⁵ Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, s.178-179

¹²⁶ Cevizci, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.15

¹²⁷ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.206

¹²⁸ Cevizci, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.15

¹²⁹ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.206

¹³⁰ Cevizci, *Age*, s.16

1.2.2.2. Ahlak ve Psikoloji

Ahlak kişiler arası ilişkileri ilgilendiren bir kurallar sistemidir ve bu sistem öğrenme yoluyla elde edilir.¹³¹ Başka bir deyişle ahlak, hayatı anlamlandırmak ve hayatı yönetmek ve ona yön vermek olarak görülmektedir. Bu sebeple, onu devam ettiren bireylerle ikili ilişkileri sağlayan ruhsal faaliyetleri de yakından tanımak gerekmektedir. Bu noktada psikoloji bilimi devreye girer ve ahlaka uygun hayatı sürdürmenin koşullarını da tanımaya yardımcı olur.¹³² Psikoloji bilimi konularının çeşitliliği ve içeriği bakımından oldukça uzun bir tarihe dayanan bir ilimdir.¹³³ Psikoloji bireye ilk olarak akli ve düşünmeyi tanımlar. Akıl olmadan ahlakın var olmasının mümkün olmayacağı olgusundan hareketle bu iki disiplinin birbiriyle olan ilişkisinden rahatlıkla bahsetmek mümkündür.¹³⁴

Psikoloji, insanı ahlaki davranışın ahlaka uygunluğu ve ön koşulları hakkında bilgilendirmeyi hedeflemeyip yalnızca bireyi iyi etmek, böylelikle acı çekmeksizin ahlaki davranış biçimine tekrar kavuşturmak ister; ahlaki davranışın kurallarını temellendirmez; aksine geçerliliklerini eleştiriye açık bir şekilde irdelemeksizin onların mevcudiyetini olduğu gibi kabullenip kendine hareket noktası olarak alır.¹³⁵ Konularının insan olması dolayısıyla ahlakın alakalı olduğu bilim dallarından biri de psikolojidir. Nitekim bu iki bilimin de konusu insan ve onun ruh halleri ile davranış biçimleridir. İki ilimde insanın davranış ve ruhsal durumlarını inceler. Psikoloji insanın ne olduğunu anlamaya yardımcı olan bir bilimken, ahlak da bireyin nasıl olması gerektiğiyle ilgili ilkeler sunar.¹³⁶

1.2.2.3. Ahlak ve Sosyoloji

Çağdan çağa ve toplumdan topluma insan eylemlerini düzenleyen birtakım kurallar vardır. Bu kurallar bazı bireyler tarafınca amaçlı olarak kurgulanmış ve ortaya sürülmüş olmayıp, toplumun tarihi boyunca yaşamını sürdürdüğü çevre içinde sürekli gelişmiş ve insanlar tarafından kabul edilmiştir.¹³⁷ Buna bağlı olarak, ahlak, bir toplum

¹³¹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.57

¹³² Hüseyin Ali Kutlu, *Meslek Etiği*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), s.22

¹³³ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş -2*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s.101

¹³⁴ Kutlu, *Meslek Etiği*, s.22

¹³⁵ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.101

¹³⁶ Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, s.25

¹³⁷ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.93

tarafınca benimsenmiş, belli başlı hedefler doğrultusunda bahsi geçen bu hedeflere nasıl erişilebileceğini işaret eden kurallar bütünü olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁸

Birey kavramı, yapay ve soyut bir kavramdır ve bu da sosyolojinin en önemli kavramlarından olan toplum kavramıyla ilişkilidir. Nitekim toplumu meydana getiren olgu bireydir.¹³⁹ Sosyoloji biliminde toplumların nasıl bir ahlaki değerleri ve inanç biçimlerini kabul gördüğünü, bahsi geçen toplumlarda nasıl ahlaki kurallara ve norm çeşitlerine yer verildiği, ne çeşit ahlaki hedeflerin arkasından gidildiği gibi türden sorularını, değer kavramından ayırarak kapsamlı bir inceleme çalışması sonucu ortaya çıkarabilir. Nitekim toplum tarafından hangi değer ve inançların kabul edildiği, ne tür amaçların arkasından gidilmesi gerektiği sorularına asla cevap veremez.¹⁴⁰

Bu sebeple ile ahlak, toplum düzeninin kurucusu diye tanımlamak mümkündür. Temelinde bireysel ve zihinsel olan ahlak, toplumlarda aile, millet, devlet ve toplumsal çevrede uygulanmakta ve bunlardan her bir unsurun, saf halinde sürdürülen düzenini oluşturmaktadır.¹⁴¹

Sosyolojik açıdan ahlak terimi, bireyin davranışını gözlemlemek, onu yönlendirmek ve kontrol etmek amacıyla bir güç, gelenek ya da akıl tarafından ilkeleşmiş davranış kaideleri, yasak ve sorumluluklar; toplumsal birliktelik, barış ve düzeni sağlamak, bireysel olmayan ilişkilerin devamlılığını sağlamak, duygularını ya da düşüncelerini gerektiği gibi dile getirmek üzere, davranış sırasında gözlemlenmesi gereken, toplumsal bir uygunluğu ya da uygulanabilirliği olan objektif, bağlayıcı bütünlendirici kuralların tümü olarak tanımlanabilir.¹⁴²

Her ahlaki değer, kaide ve ilke, her ne kadar kişisel gibi görünse de aynı zamanda toplumsaldır. Ahlak kuralları, başlangıçta bireyi ilgilendirir gibi görünse de ahlaksal kuralların oluşumunda hem bireyi üst düzey bir insani kişilik seviyesine ulaştırma, hem de mutlak bir biçimde toplumsal bir yarar düşüncesi vardır.¹⁴³ Çünkü ahlak ilmi, ilgili toplumdaki bireylerin davranışlarını izah eden, tarihsel çerçevede bir topluma ait normlar ve kültürleri gelecek kuşaklara aktarılan, aktarıldığı esnada şüphesiz gözle görülebilir bir değişim geçiren ilkelerin tümüdür.¹⁴⁴

¹³⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), s.19

¹³⁹ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.18

¹⁴⁰ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.145

¹⁴¹ Topçu, *Ahlak*, s.122

¹⁴² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.25

¹⁴³ Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, s.26

¹⁴⁴ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.136-137

1.2.3. Ahlakın Çeşitleri

Ahlak olgusu, her alanda insan hayatının içindedir. Nitekim ahlak, insanlık tarihi boyunca öznel ve nesnel anlamda hayatın her daim içinde var olmuş bir olgudur. Tarihsel çerçevede ahlak, insanoğlunun mevcudiyetini sürdürdüğü her zamanda mutlaka varlığını sürdürmüş bir olgudur. Toplumdan topluma, kültürden kültüre ve çağdan çağa ahlaki ilkelerin çeşitliliği ve farklılıkları olağandır. Bir Hristiyan bir toplumun ahlakı ile İslam ve Yahudi ahlakının ilkeleri bakımından farklılıklarının olduğu mümkündür. Nitekim Konfüçyüsçü ahlak ile Budist ahlakının da birbirlerinden farklı kurallar sistemlerinin olduğu açıktır. Bu örneklere ek olarak, bir hoşgörü ahlakı, bir hümanist ahlak, bir ödev ahlakı gibi birçok ahlak çeşidinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹⁴⁵

Ahlakın temel kolları ve çeşitlerini, tanımından idrak etmek kolaydır.¹⁴⁶ Söz gelimi, ahlak üzerine zaman harcayıp düşünmeye onu analiz etmeye başlayan her birey aynı zamanda ahlak üzerine felsefe yapmaya başlamış anlamına da gelmektedir. Bu sebeple etik alanına girmiş olan bir insanın gözleme dayalı seviyede ilk belirlediği olgu, ahlakların çeşitliliğidir. Etik alana girer girmez ahlakların bolluğu ile karşılaşan bireyin yapması gereken belirlemeler arasında önemli olan olgunun, tüm bu çok ahlak türlerinin kaynaklarının alt sebeplerinde yatan değerler, kurallar, inanç ve ideolojik görüşlerin bağlı kaldıkları, özetle ahlak normlarının temelindeki sebepler olması olağandır.¹⁴⁷

Bir bireyin kime ya da neye karşı ahlaki ilkelere bağlı olması gerektiği sorusuna dayanarak, ahlakın farklı çeşitlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, insanlık tarihi boyunca, bireyin Tanrı'ya, kendisine, başkalarına ve yaşadığı çevreye karşı ahlaklı olması ve saygı duyması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebepten, dört ayrı ahlak çeşidinden bahsetmek muhtemel gibi görünmektedir. Bu ahlak türleri sırasıyla Dini Ahlak, Doğal Ahlak, Bireyci Ahlak ve Toplumsal Ahlak ya da diğer adı ile Sosyal Ahlaktır.¹⁴⁸

Bunlardan birincisi olan dini ahlaka göre insanın metafiziksel varoluşuna inanılan varlıklar çerçevesinde manevi bağlarının söz konusu olduğu ahlak türüdür. Örneğin, Yahudi ya da Hristiyan örflerinde, On Emir olarak adı geçen ilkelere ilk üç

¹⁴⁵ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.17-18

¹⁴⁶ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, (çev: Salih Zeki, Sad: Hayrani Altıntaş), (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), s.17

¹⁴⁷ Özlem, *Age*, s.17

¹⁴⁸ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.137

maddesi bu ahlak türünün bir parçası olarak kabul edilir. Bu nedenle, bu üç ilahi buyruk tam birine karşı münasebetsizlik etmiş olan bir birey, bahsi geçen ahlak ilkelerine göre, bir insana karşı ahlak dışı bir eylemde bulunmamış olsa bile, Tanrıya ahaksız bir şekilde davranmış olarak nitelendirilir.¹⁴⁹ Bu çeşit bir ahlak, insanın Tanrı tarafından yaratılmış olduğundan dolayı, bu yaratılmışlığın izini sürdürmek mecburiyetinde olduğu, ancak onun kendi özüne yeterli olmayıp, Tanrı'nın öncülüğüne ihtiyacının olduğu kabulüne dayanmaktadır.¹⁵⁰

İkinci ahlak türü ise doğal ahlaktır. İnsanoğlunun varlığını sürdürdüğü ilk zamanlardan süre gelen bu ahlak çeşidi genel anlamda geçmişten bugüne kadar gelen bütün ilkel kültürler nezdinde kapsamlı ve yerleşmiş olan ahlak çeşidi olup, insanoğlunun yaşamış olduğu çevre ile olan münasebeti vasıtasıyla ortaya çıkan ahlak türüdür. Bu ahlak türünde, doğa, bireyin huzuru ve mutluluğu için kıymetli olan bir olgu olacak anlamda değil de ahlakın özüne konu olacak biçimde bir kendinde iyi olarak nitelendirilir.¹⁵¹ Nitekim doğal ahlak, ilkel ya da geri kalmış medeniyetlerde kapsamlı olan bir ahlak çeşidi olup, insanoğlunun varlığının bir manada doğaya borçlu olduğunu, doğaya karşı olan saygısını ve temel görevlerinin olduğunu izah eder.¹⁵²

Üçüncü ahlak türü olan bireyci ahlaka göre insanların bir arada yaşamakta oldukları ve sosyal anlamda birlikteliklerin dini ahlak düzenine bağlı kalmaksızın, kendilerine karşı olan bireysel ya da toplumsal bağlarına ait olan ahlak çeşididir.¹⁵³

Örnek vermek gerekirse, insanların küçük çıkarlar peşinden koşarak bencillik yapması, kişinin ruhi yönü olan manevi varlığına yapılmış bir kötülük ve yine manevi bünyesine verilmiş bir zarardan başka bir şey olması söz konusu değildir. Nitekim, insanın sigara kullanıyor olması veya alkol alıyor olması, şahsına ve benliğine Tanrı'nın veya doğanın verdiği emanete ihanet etmesi manasına gelir. Bunlar ahlaki ilke ve kurallara uygun davranışlar değildirler, çünkü bireyin şahsına olağan zararlar vermektedir.¹⁵⁴

Dördüncü ve son ahlak türü olan Sosyal Ahlak ya da Toplumsal ahlakta ise, insan mevcudiyetinin diğer bireylerle olan ikili ilişkilerinde sözü edilen ahlak türüdür.

¹⁴⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.26

¹⁵⁰ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.137

¹⁵¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.26-27

¹⁵² Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.137

¹⁵³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.27

¹⁵⁴ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.137

İnsanoğlunun önem arz eden ahlaka uygun eylemleri, yine insanoğlunun sosyal grup ya da gruplar oluşturup ve bireylerin birbirleriyle uyumsuzluk durumlarında girdikleri çatışmalar neticesinde başladığından dolayı, diğer ahlak türlerine nazaran daha çok üzerinde konuşulan ahlak çeşididir.¹⁵⁵

Bu ahlak çeşidine göre, bireyin diğer bireylerle olan ikili ilişkilerinde söz konusu olur. En önemli ahlak çeşidi olmasının yegâne sebebi, bireylerin en önemli ahlaki kural ve davranış biçimlerinin birbirleriyle irtibat kurduktan ve nihayetinde çatışmaya girdikten hemen sonra ortaya çıkıyor olmasıdır.¹⁵⁶

1.2.4. Etik-Ahlak İlişkisi

Ahlak, genel manada bireylerin kendisine göre yaşamlarını sürdürdükleri bir kurallar topluluğu, kurallar bütünü manasına gelir. Felsefenin en önemli araştırma alanlarından birini temsil eden etik ise ahlak olgusundan farklı olarak, bu tür davranış biçimlerini felsefi temellere dayanarak inceleyen ve izahını yapmaya çalışan daha sonra da son olarak felsefi kavramlar vasıtasıyla analiz etmeye çalışan felsefi bir inceleme dalı olarak karşımıza çıkar.¹⁵⁷

Kökene itibariyle incelendiğinde, her iki kelime de ‘töre’, ‘gelenek’, ‘alışkanlık’, manalarına gelmektedir. Bir kaideler sistemi içinde yer ahlak, etik olgusunun yaşayış uygulaması alanına karşılık gelen ilkeler bütünüdür. Nitekim ahlaka uygun manada “ben” etik manada ise “biz” in bir parçasını işgal eder.¹⁵⁸

Etik ve ahlak kavramsal çerçevede ele alındığında terminolojik olarak aynı anlamlara geliyor olsa da daha doğru bir ifadeyle her iki kavram da edep, gelenekler, görenekler, alışkanlıklar, karakter biçimi, huylar ve mizaç gibi anlamlarla aynı kök türlerinden oluşmuş kavramlar olsa da kavramsal çerçevede ahlak ve etik, biri birey tarafınca alakalı olmakla beraber, diğeri ise birey tarafından oluşturulacak şekilde iki ayrı duruş veya alanı tanımlar. Birey bünyesinde alakalı olan ahlak, birey tarafından inşa edilip sistemli bir hâl alan ise etiktir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.27

¹⁵⁶ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.138

¹⁵⁷ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.132

¹⁵⁸ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, (çev: Alev Türker) (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), s. 63

¹⁵⁹ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, s.135

Bir felsefe alt başlığı olarak etiğin nihai görevinin, yeni bir tür olarak bir ahlaki ilke oluşturmak ve bu ahlak türüne itaat edilmesini bireylere şartlandırmak değil, tam tersine ahlaksal ilişkilerin özelliği üzerine bir genel fikir elde etmektir.¹⁶⁰ Bu sebeple, ahlak, davranışların pratiği olduğu alanlarda, etik söz konusu davranışların teorisi olmak mecburiyetindedir.¹⁶¹ Ahlak eylemsel ve tarihsel zaman içinde bireysel ve toplumsal seviyede yaşanan bir davranış, bir olgu olmasına sebebiyle; etik, bu gerçekliği tüm yönüyle ele alıp inceleyen, ahlak düşüncelerini, kurallarını inceleyip belirli sınıflara ayıran, aralarındaki bir takım benzerlik ve farklılıklarını açığa çıkaran, bu olguları karşılaştırıp aralarındaki bağıntıyı analiz eden ve eleştiren felsefe disiplininin adı olarak tanımlanabilir.¹⁶²

Ahlak sübjektif bir olgudur; bireylerde vicdan kavramının varlığına dayanmaktadır. Ödev ve yükümlülükler, adalet, merhamet gibi teorik unsurlara başvurarak kararlar verir. Etik ise insan manevi alanına yani ruhuna bağlı unsurlar araştırılmaz. Bireyin dışında iyinin olağan bir şekilde, herhangi bir etki olmaksızın kendiliğinden varlığının olduğuna inanılır. Nitekim ahlak ile etik, bütün toplum tarafından benimsenmiş ideal olan iyi olan olguyu analiz ederken birbirlerinden ayrılmazlar, çünkü ikisi alanda ahlak felsefesidir.¹⁶³ Bu durumun doğal sonucu itibarıyla de ahlak, doğru ilkeler ve yanlış ilkeler, ahlaksal anlamda iyi ile kötü, erdemli olan ve erdemden yoksun olan davranış biçimlerini ve eylemlerin sonuçlarını analiz etmeyle alakalı iken; etik veya diğer adıyla ahlak felsefesi, ahlakın ana konu başlığı olduğu felsefe dalı olup dile getirilen ahlak terimlerini ve ahlaki değer ve yargılarını analiz edip bir yargı bildirmektedir.¹⁶⁴

Ahlak veya başka bir deyişle töre iyi ve kötü olgusunun nelerden meydana geldiğini telaffuz etmeyi kendinde yeterli görürken, etik bir eylemin iyi bir eylem veya kötü bir eylem olduğu sonucuna nasıl ulaşıldığını inceleyerek bu konu ile ilgili sonuçlar çıkarır.¹⁶⁵ Bu sebeple ahlakın özbeöz ve zamansal çerçevede yaşanmakta olan bir olgu olması sebebiyle, etik, bu gerçekliğin özüne yönelik zihinsel ve ya fikirs

¹⁶⁰ Harald Delius, “Etik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, (der. Doğan Özlem), (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), s. 336

¹⁶¹ Cevizci, *Etik (Ahlak Felsefesi)* s.18

¹⁶² Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.22-23

¹⁶³ Topçu, *Ahlak*, s.152

¹⁶⁴ Dedeoğlu, *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, s.191

¹⁶⁵ Çilingir, *Felsefeye Giriş*, s.135

araştırmalardır.¹⁶⁶ Etik yani ahlak felsefesi, o halde birey veya toplumun insani özelliklerine ait, ahlak ise insanın mevcudiyetine ilişkin değerler alanıdır.¹⁶⁷ Ahlak olgusu yaşanılan, etik bilimi ise bu yaşantı üzerine dūřünülen ve dūřüncelerin sonucunda analiz edilip olumlu ya da olumsuz sonuca varılan bir araştırmalar bütünü denilebilir.¹⁶⁸

Özetlemek gerekirse etik, insan eylemlerin kaideleri, olgusal anlamda ahlak kavramı da bu kaidelerin kısmi bir zaman çerçevesinde pratik bir hal alması ve uyarlanmasıdır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.46-47

¹⁶⁷ Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, s.97

¹⁶⁸ Poyraz, *Dil ve Ahlak*, s.46-47

¹⁶⁹ Billington, *Felsefeyi Yařamak (Ahlak Dūřüncesine Giriř)*, s.47

2. İKİNCİ BÖLÜM: BATI VE İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ETİK DEĞERLER

2.1. İlk Çağ Yunan Düşüncesinde Etik Değerlere Genel Bir Bakış

Felsefe bilimi, insanlık tarihi boyunca ilk olarak Çin ve Hindistan başta olmak üzere daha sonraları ise Antik Yunan çağında birtakım filozofların ve bilge adamların öncülüğünde dünyanın birçok yerinde başlamıştır. Filozoflar yaşadıkları toplumlardaki kültürler, inançlar, normlar ve gündelik yaşam alışkanlıklarından çıkarak yeni bir düzen oluşturmaya çalışmışlardır. Düşünceleri sebebiyle soyutlaşan belli başlı kavramları daha derinlikli olarak inceleyip kritik sorular sorarak ve bunlara sıradan olmayan iddialı cevaplar vermeye koyuldular. Ve bu insanlık tarihi boyunca devam etmiştir.¹⁷⁰

Felsefenin en önemli alt dallarından birisi olan etik, hayat boyu tartışılan bir konu olarak yaşanılan zamana kadar güncelliğini yitirmeyen, ahlakın doğasını anlamaya çalışan ve bunu felsefi düzlemde yapan bir bilimdir. Etik temellendirilmesi itibariyle insan, tanrı ve evrenin gayeleri bakımından ortaya çıkmış bir sistemdir. Bu sistemlerden biri olan teolojik açıdan dinler ile insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve akılla kavranamayan Tanrı ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin ne şekilde olması gerektiğini emir ve buyruklar ile ortaya koyar. Dinler bu konuda yaratılan insanın neleri yapıp nelerden kaçınması gerektiğini ve nasıl bir yaşam ortaya koyması gerektiğini öğretmeye çalışır.¹⁷¹ Özellikle ilk çağların son döneminde dinsel boyutta temellendirilen etik kuramlara örnek verilecek olunursa, iyi erdemini Tanrı'nın emir ve buyruklarına uygun bir şekilde yaşayıp, Tanrı arayışında olmak olarak tanımlamaktadır. Yaşanılan ahlaki hayat içinde bulunan kural ve normların Tanrı'nın emirleri çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve yaşamın nihai hedefinin sözü edilen emir ve buyruklarla oluşturulması yatmaktadır. Başka bir ifadeyle "iyi" Tanrı'nın iradesi ve buyruklarıyla bir arada yaşamaktır.¹⁷²

Felsefenin dört alt dalından birisi olan etik ile eski Yunan döneminde karşılaşılmaktadır. Bu dönemdeki etik anlayışın en önemli vasfı onu dinlerin etik kavramı gibi amaç ve mutlulukçu yani "eudaimonist" olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hedefe yürümek isteyen etikte esas gaye mutlu olmaktır. "Bu amaca ulaşmak için ne gibi araçlara, yollara veya sebeplere başvurmak gerekir?" sorusu Yunan etiğinin

¹⁷⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (Ankara: Say Yayınları, 2017) s.5

¹⁷¹ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.140

¹⁷² Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.18

temelini teşkil eder. Ünlü düşünür Aristoteles bu konuyla ilgili insanın amacının mutluluk olduğunu ve insanların mutluluğa ulaşmak istedikleri gerçekliğidir. Bu iddiasının yanında gerçek mutluluğun ne olduğu meselesi üzerine herkes tarafından bir birleşme maalesef yoktur demektir.¹⁷³

Yunan antikçağında ahlak fenomeni ilk olarak Sokrates'te görülmektedir. Ahlakın problemlerini kendine özgü tarzıyla, eleştirisel yaklaşımıyla açığa kavuşturmaya çalışan Sokrates'in görüşlerini yine o dönemin önemli filozofu ve aynı zamanda Sokrates'in öğrencisi Platon tarafından aktarılmaktadır. Bu dönem filozoflarından Sokrates, Platon, Aristoteles, Stoacılar, Epiküros, Epiktetos gibi düşünürler, etik tarihi ve gelişimi açısından oldukça önemli kabul edilmektedir.¹⁷⁴

2.1.1. Sokrates ve Etik

Sokrates (M.Ö. 470-399) Batı felsefe tarihi içinde bir ahlak öğretisi geliştiren ve işleyen ilk düşünürdür.¹⁷⁵

Ahlaki felsefe kuramları tarihinde Sokrates olmadan başlayamaz. Nitekim Sokrates ahlakın felsefi ve kuramsal açıdan incelenmesi konusunda örnek teşkil eden ciddi ve kapsamlı olarak olayı inceleyen ilk filozoftur.¹⁷⁶

Ünlü filozof Sokrates'in açık ve mantıklı düşünmeye ve ayrıca bilgiye olan inancı oldukça güçlüdür. Hatta burada öylesine iddialıdır ki bütün hastalıkların tedavisinde kullanılabileceğini iddia etmektedir. İnsana ait sorunlarda kendi yöntemlerini uygular. Özellikle ahlaki sorunlarda davranışın akla dayanan temelini bulabilmek için bu yöntemleri uygular. Akıllı ön plana çıkaran düşünürler, yaşadıkları dönemlerin töre-bilimsel fikir ve pratiklerini kalıplaşmış gelenekler olarak görürler. Sokrates ahlakı anlamaya ve kavramsal olarak açıklamaya çalışır. Doğru ve yanlışın akılsal ilkesini belirleyebilmek için büyük bir çaba gösterir. Ahlakın ölçülüğünü belirlemeye çalışır. Evrensel bir iyi yoktur. Bununla ilgili çok daha fazla bilgiye gereksinim vardır ilkesi üzerine oldukça fazla akıcı çalışmalar yürütmüş, iyi nedir? En yüksek iyi nasıl bir iyidir sorularına cevap aramıştır. Bu sorunun yanıtı olarak en yüksek

¹⁷³ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s.140

¹⁷⁴ Arat, *Etik ve Estetik Değerler* s.17

¹⁷⁵ Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.46-47

¹⁷⁶ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.148

iyi bilgidir savını ve formülünü sunmuştur. Bilgi erdemdir, doğru davranış için bile doğru düşünülmesi gerektiğine inanmaktadır.¹⁷⁷

Sokrates'in tüm çalışmaları ve düşüncesi ahlaka yöneltmiştir. Bu noktada Sokrates bilgi ile erdem kavramlarını aynı derecede önemsemektedir. Bilgili olanın yeterli ve üstün olabileceğine inanmaktadır. Ahlakta da üstün ve erdemli olmak bilgili olmayla özdeştir. Bu sebeple gerçek doğru bilgi doğru eyleme vardır. Netice itibarıyla Sokrates ahlaklılığın özünün iyiyi bilmek olduğunu savunmaktadır.¹⁷⁸ Sokrates'e göre faydalı, güzel ve iyi gibi ahlaki kavramlar aynı anlamı taşımaktadır. Sokrates'e göre insanı mutlu eden yaşamayı hoş ve acısız kılan her olgu güzeldir.¹⁷⁹

2.1.2. Platon ve Etik

Platon (M.Ö. 427-347) görüşüne göre kendini gerçekleştirme etiğinin ilk temsilcisidir. Varlığı anlamlandırmak, bilgiyi ifade etmek ve etik temellendirmeyi yapabilmek için idealar teorisini ifade eden ilk filozoftur. İnsanlık tarihi boyunca "ideal olan gerçektir" diye ifade etmiştir. Platon, insan doğası gereği idealar kuramını insan ve mutluluk ideasına ilişkin çalışmalarına göre temellendirmiştir.¹⁸⁰

Sokrates'in felsefe anlayışı genel itibarıyla akıllı bir varlık olarak insanı ele almakla birlikte, Platon ahlak felsefesinde idea öğretisine bağlı olarak insan ruhunu tüm boyutlarıyla ele alıp inceleyen, tartan, hesaplayan, derinlikli düşünen analitik bir yapı görünümündedir. Platon'a göre insan ruhunun analitik yapısını inceleyen ve insanın iyi olan bir eylemi kötü bir eylemden ayırabilme yetisine sahip, manevi olarak ruhun durumunun iyi yönde olması için çabalayan bir anlayış konumundadır. Fizyolojik ihtiyaçlar hiyerarşisinde en alt derecede bulunan iştihâ içsel güdülerin doyurulması isteklerine ve Platon tarafından tin veya gönül olarak adlandırılmış insan ruhunun öfke duyan tarafı olarak nitelenen öfke gücü insanın tamahkar duygularının karşılığı olarak bilinmektedir. Platon'a göre insanın en önemli bölümünü teşkil eden ruhun kendi fonksiyonlarına göre ölçülebilecek bir erdeme sahip olduğu akıl ögesinin bilinç ile paralel, tin veya gönül ise korkusuzluk iştihâ olgusunun ise fizyolojik ihtiyaçların

¹⁷⁷ Frank Thilly, *Felsefe Tarihi*, (çev: İbrahim Şener), (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995) s.91-92

¹⁷⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2015) s.46

¹⁷⁹ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970) s.25-26

¹⁸⁰ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.61

giderilmesi hususunda ölçülebilecek derecede ele alınacak erdemler olabileceğini belirtir.¹⁸¹

Sokrates'in en önemli öğrencilerinden birisi olan ve onun etik ile ilgili görüşlerinde yola çıkarak, kendi dünya görüşü çerçevesinde çözümlemenin çareleriyle kendi felsefi görüşünü ortaya koyan Platon, törebilim veya etiği Sokrates'in de savunmuş olduğu bilgi kuramında olduğu gibi metafizik temeller üzerine oturtmuştur.¹⁸² Platon etik ile ilgili araştırmalarda hocası Sokrates'ten etkilenmiş olup Sokrates gibi etiğinin ana temeli mutluluk üzerine olduğu sonucuna varmıştır. Netice itibariyle Platon törebiliminde en yüksek iyi mutluluğa ulaşmaktır. Mutluluğa ulaşan kimse erdem sahibi olmaktadır. Platon mutluluğa ulaşmanın çabalarını hayatı boyunca sürekli araştırma içinde olmuştur. Yegâne eserlerinden biri olan *Diyologlar*'ında erdem ve mutluluğu tanımlamış, insanların mutlu olmalarının yöntem ve metotları üzerinde durmuş ve öğretici bir tavır sergilemiştir. Platon ahlakını en önemli kavramı olan mutluluk iyiye sahip olmaktır ve iyi ise bütün insanların ulaşmak istediği bir olgudur.¹⁸³

Platon yolundan yürüdüğü hocası Sokrates ifade ettiği gibi öznel gerçekliklerin ve ahlaki yargıların, bireysel tarzda düşüncelerin ifade edilme şekli üzerine, idealarla ve ahlaki olgularla ilgili gerçekliklerin ifade biçimi olduğunu savunmuştur. Netice itibariyle adaletli, bilgili, yürekli, itidalli gibi etik terimler ilk olarak idealar alanında daha sonrada bireyin zihninde beliren kavramlardır.¹⁸⁴

2.1.3. Aristoteles ve Etik

Yunan felsefesinin en önemli ilk çağ filozoflarından biri olan Aristoteles (M.Ö. 384-322) etik anlayışının merkezinde yer alan “orta öğretisi” fikrinin sahibidir. Törebilime yaklaşırken etik problemlerle ilgili olarak deneysel ve bilimsel bir yaklaşım tarzını kabul eder. Aristoteles insanlar için yaşamın doğasını keşfetmek yerine insanların günlük hayattaki olaylar karşısındaki konuşmalarını ve davranışlarını araştırmıştır. İnsanların “iyi yaşam” ve “kötü yaşam” diye tanımladıkları davranışlara yine insanların kılavuzluk ettiğini dile getirmiştir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Ahmet Cevizci, Kasım Küçükcalp, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010) s.63

¹⁸² Thilly, *Felsefe Tarihi*, s.112

¹⁸³ Arat, *Etik ve Estetik Değerler* s.20

¹⁸⁴ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.150

¹⁸⁵ Stroll, *Etik Kuramları*, s.22-23

Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eseri ünlü filozofun etik ile ilgili fikirlini ve düşüncelerini anlamak ve tanımak için mümkündür.¹⁸⁶ Bu ünlü eserinde geçmiş dönemlerde ortaya konulmuş tüm ahlaki öğretileri eleştirel ve sistematik bir biçimde ele almış ve incelemiş olmasıyla bir felsefe bilimi olan Etiğin kurucusu ve ilk etikçi olarak kabul edilir. Etik öğretilerinde hocası Platon'un yolunu takip eder. Platon'un ahlak öğretisi ereksel yapıda olup rasyonalist bir yol izlemektedir. Nitekim Platon gibi idealar aleminin varlığını kabul etmeyerek yani ahlak öğretisinde soyut bir yol izlemeyerek bünyesinde metafiziksel kabulleri bulundurmuş olsa da somut bir varlık olan insana ve yine somut bir olgu olan dünyaya ve insan ile doğanın ilişkilerine dayandırır.¹⁸⁷ Aristoteles'e göre etik ereksel (erişilmek istenen durum) yapıdadır. Tanım olarak iyi her şeyin yöneldiği nihai hedeftir. Ahlakilik ise yapılan davranışların temelinde birey için iyi olan olgulara yönelttiği için yapmaktır. Yani Aristoteles, ahlak felsefesinde iyi kavramını birey özelinde iyi olan olguyla sınırlı tutup "Birey için iyi bir eylem olan her davranış ruhun iyi olan olguyla bir arada düzen ve ahenk içinde olan tüm birliklerdir."¹⁸⁸ Aristoteles iyi bir hayat tarzının amacının eudaimonia adını verdiği mutluluk olduğunu benimseyerek bu mutluluğun hayatın her alanında erişilebilen bir olgu olduğunu söylemiştir. Mutluluk kavramı Aristoteles'e göre bir tür eylem olup haz bu eylemle birlikte hareket eder. Örnekleme gerekirse, bir çiçekle bahar gelmeyeceği gibi bir güneşli günle de bahar olmayacağı gibi kısa bir süre zarfında yaşanan haz insanı tümüyle kuşatmaz ve mutluluğa götüremez.¹⁸⁹ Diğer Grek filozofları gibi ahlak konusunda Aristoteles, hayat boyu bütün uğraşların en yüksek hedefi mutluluktur. Mutluluk kavramı her ne kadar dış etkenlere bağlı olsa da ahlakın esas konusu insanın içinde bulunan bir olgudur. Yani insan mutluluğu kendi imkân çabaları sonucu elde edebilir. Bu da bireyin kendini gerçekleştirme ile ilgilidir.¹⁸⁹

Aristoteles insanın yaşamında mutluluğu nasıl yakalayacağını araştırıp ve bunun dört ilke ile meydana geleceğini söylemiştir. Bu ilkeler insanın rahat bir yaşam süreceği zenginlik, insan için yüksek bir ideal olan onur, hayatın genel ilkelerine kuramlarına uyum ve zevklerin beraberinde getirdiği haz kavramlarıdır. Aristoteles kuramsal yaşam olarak ifade ettiği kavramı bireyin düşünceyi ön plana çıkarma eğilimi olarak

¹⁸⁶ Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, s.24

¹⁸⁷ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.55

¹⁸⁸ Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, s.24

¹⁸⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.79

tanımlamaktadır. Aristoteles'e göre birey için düşünmek ve düşünceye vermek en büyük amaç olup bireylerin eylemlerinin amaçlarının iyi olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰

Aristoteles erdem kavramının içeriğine kendi eseri olan *Nikomakhos'a Etik*'te değinmiş olup erdem kavramını karakter erdemi ve düşünce erdemi olarak iki bölümde incelemiştir. Düşünce erdemleri konusunda eğitim sonucu gerçekleşeceklerinden dolayı zaman kavramına ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Diğer kavram olan karakter erdemlerini ise alışkanlıklarla elde edildiğine dair tanımlamalar yapmıştır. Sonuç olarak karakter erdemleri insanın yapısında tabii bir şekilde bulunmazlar. Ve alışkanlıklar elde edilmesi mümkün değildir. Örneğin bir ağaçtan aşağıya doğru düşen yaprağın alışkanlıkla yukarıya doğru çevirmek imkansızdır. Erdem insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Çünkü öğrenilmesi gereken her olgu deneyimle elde edilmektedir. Bu olguya örnek verilecek olursa piyano çalarak piyanist, inşaat mühendisi olarak ev yaparak mühendis, adaletli davranarak adil, cesur davranarak kahraman olunur.¹⁹¹

Aristoteles etik anlayışını yansıtmış olduğu *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinden bağımsız olarak iki eserinin daha etikle ilgili olduğu bilinmektedir. Bunlar *Eudemos'a Etik* ve *Magna Moralia*'dır. *Nikomakhos'a Etik* kitabına nazaran diğer iki eseri destekleyici ve tamamlayıcı nitelik taşımaktadır.¹⁹²

Sonuç olarak etiğin kurucusu, erdem etiği kavramının tanımlayıcısı olan Aristoteles etiğin yaşanılan çağa kadar uzanan eserleriyle ve öğretileriyle geleceği bir ışık yakmaktadır.

2.1.4. Stoacılar ve Etik

Antik Çağın en kıymetli felsefe öğretisi Stoa'dır.¹⁹³ Hristiyanlıktan önce Batı dünyasını etkileyen etik bir öğreti olarak Stoacılık felsefi bir ekol olarak önemli bir alanı teşkil etmektedir. Ünlü Makedon Kral İskender'in kurmuş olduğu imparatorluğun yıkılışından sonra Grekleri etkilemiş ve Hristiyanlığa tabi olana kadar Roma düşüncesini etkisi altına almıştır. Tarih boyunca Stoacılık birçok değişime uğrayan bir etik öğreti olmuştur. Materyalist bir felsefeden başlayarak sonucu itibariyle Platon'un idealizm fikriyle sonlanmıştır. Bu felsefi oluşumun kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. (336-264) Stoacılık ismini Kıbrıslı Zenon'un öğrencilerine ders verdiği alandan almıştır. Çünkü

¹⁹⁰ Arat, Age. s.25

¹⁹¹ Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*, s.41

¹⁹² Akarsu, *Ahlak Öğretileri: Mutluluk Ahlakı*, 1970, s.98

¹⁹³ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.91

stoa kelime anlamı olarak Yunanca bir sözcük olup ‘‘saçak’’ anlamına gelmektedir. Özellikle Makedonya imparatorluğunun yıkılmasından sonra büyük bir endişe yaşanmış ve bunun sonucunda yeniden yapılanma imkânı bulmada zorluk çekmişlerdir. Bu olayın neticesi olarak stoacıların felsefesi bozulan dünyada kurtuluşa ermenin bireysel kazanımlar sonucu mümkün olduğu görüşüne dayanmaktadır. Stoacılar bu durumu şöyle izah etmişlerdir: ‘‘Dış etkilere umursamamayı öğren!’’¹⁹⁴

İlk stoacılar olarak bilinen ve kurucusu olarak kabul edilen Kıbrıslı Zenon, Tarsuslu Zenon, Kleanthes, Khryssippos, Tarsuslu Antipater gibi isimler stoacılığın ilk fikri düşünme çabalarını ortaya koymuşlardır.¹⁹⁵ Kıbrıslı Zenon Kiniklerin etkisi altında kaldığı yapıtlarındaki görüşleri itibariyle bilinmektedir. Stoacılık ilk zamanlarda Kinikler ekseninde bir ilerleme kaydetmiş olsa da sonraları bu etki azalmış ve ahlaki öğretilerinde birtakım değişiklikler göstermişlerdir. Bu öğretiye göre bütün medeniyetlerin ahlaki öğretilerinin reddedilmesiyle değil, tamamının kabul görüp benimsenmesi ve doğallığa kavuşması ile ilgilidir. Kiniklerden etkilenmelerinin yanı sıra bazı farklılıklarının da olduğu aşıkardır. En büyük benzerlikleri özgürlük kavramının anlamına verilen önemden geçmektedir. Her iki kol çerçevesinde özgürlük bir realite olarak kabul görmüştür.

Doğanın kanunlarına uygun bir biçimde hayat sürdürme ilkeleri Stoacılar tarafından felsefi görüşlerinin temel dayanağı olan panteist bir görüşe tabi olmalarından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz bu görüşü benimsemiş olmalarında ünlü filozof Herakleitos ’un katkısı olağandır.¹⁹⁶

Genel manada felsefenin ilk olarak görevi etik alanı olan ahlak felsefesi ile uğraş halinde olmasıdır. Bireyin bilgi sahibi olması ya da bilginin yaşam sonucunda kazanılması felsefenin nihai görevini teşkil etmektedir.¹⁹⁷

Etik kuramları süresi zarfında Stoacılık fikri önemli bir konum arz etmektedir. Stoacılık tarihinde bireysel ya da toplumsal alanda özgürlük kavramının önemi oldukça fazladır.¹⁹⁸ Stoacılık akımı bireyin ahlaki yönden özgür olabilmesinin ilke ve normlar çerçevesinde bütün toplulukları kapsayacak biçimde değil, daha üst mertebeden olan

¹⁹⁴ Stroll, *Etik Kuramları*, s.47-49

¹⁹⁵ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.65-66

¹⁹⁶ Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, s.25

¹⁹⁷ Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, s.447

¹⁹⁸ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.160

doğal yaşayış tarzıyla ve gerçek bir insanlık ile mevcut olabileceği görüşüne hakimdir.¹⁹⁹

Stoacıların ahlak görüşleri ile varlık görüşleri paralel yönde ilerlemektedir. Stoacı düşünürler evren bazında ereksel düşünce tarzlarının ekseninde dünyayı bir amaç etrafında düzenli bir hale koymak adına akılcı bir tavır takınmışlardır. Bu düşünürlere göre evren bir bütün ve canlı bir organizma şeklindedir.²⁰⁰

Stoa düşünürlerine göre akıl ile doğa eşittir. Erdem olgusu bahsi geçen doğaya ve akla uygun bir biçimde olmasıdır. Akıl kullanımı esnasında doğaya uygun ve özdeş çerçevede olmak zorundadır. İnsan özü itibariyle akıllı bir varlık olması sebebiyle doğanın bütün hal ve durumları söz konusu olduğunda bu durumlara ayak uydurup ona uygun davranması ve doğaya kendini vermesi ile mümkün kılınır. Doğanın olumlu ya da olumsuz tüm şartlarına saygıda bulunmak Stoa ahlakının en temel ilkeleri arasında yer almaktadır.²⁰¹

Nitekim bütünü bir parçacı olarak insan doğanın bu bütünlüğüne ayak uydurması ve en üst mertebe olan seviyeye ulaşmak için bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Sözü edilen bu seviyeye ulaşma yolunda insan akıl sahibi bir varlık olması nedeniyle vereceği kararlar akla uygun bir biçimde olması, kendi bütününe manevi bir yapısı olan ruhunu dizginlemesi ve irade adı verilen kuvvetin aklın egemenliği altında olması zaruridir. İnsanın akla uygun bir hayat sürdürmesi Stoacılar göre doğaya uygun ve erdemli bir hayat anlamlarıyla eşdeğerdir. Bu sebeple insan yaşamının nihai hedefi olan mutluluk kavramı, erdem olgusundan yani doğaya uygun yaşayış tarzından ve irade kuvvetinin Tanrının iradesine uygun bir hal almasıyla gerçekleşmesidir.²⁰²

2.1.4.1. Epiktetos ve Etik (M.S. 55-135)

Stoa felsefe anlayışının önemli temsilcileri arasında kendine yer bulan Roma'lı Epiktetos, kendi felsefesinin inşası sırasında önemli rol model olarak gördüğü Sokrates ve Diogenes'ten fazlasıyla etkilenmiştir. Felsefesinin önemli bir bölümünü işgal eden ahlak ilmini bireyin kendi özbeöz iradesiyle anlamaktan ve kavrayabilmekten başka bir şey olmadığını vurgulamıştır. İnsanın iradesinden bağımsız iyi veya kötü diye bir

¹⁹⁹ Arat, Age. s.25

²⁰⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.83

²⁰¹ Arat, Age. s.26

²⁰² Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.83

olgunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Epiktetos'a göre bireyin iradesinin dışında iyi ve kötü olgularının olmadığını birey öğrenmeli ve yaşanan olaylar çerçevesinde belli bir eylemde bulunmayıp sadece anlama ve kavrama çabası içinde olması gerekmektedir. İzinden yürümüş olduğu Sokrates gibi Epiktetos'ta savunduğu etik anlayışı yaşamış olduğu zaman diliminde somut bir hale koymuştur.²⁰³ Yaşadığı dönem içinde köle olarak yaşamını devam ettiren Epiktetos stoacı görüş içinde çok katı kuralları olan önemli bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Yine yaşamı boyunca çok sade bir hayat tarzıyla bütünleşmiştir. Etiğe irade ve istenç kavramlarını kazandırmasıyla oldukça ünlüdür. Nitekim Epiktetos 'a göre insanın kendi iradesiyle birlikte yapabileceği ve yapmayacağı şeyler de vardır. İnsan yapamayacağı eylemleri kendi iradesiyle de olsa engelleme şansı yoktur. O yapabileceği eylemlere odaklanıp yapamayacağı eylemlerden uzak durmalıdır. Bu olgunun bilincinde olması insan için en büyük erdemdir.²⁰⁴

Epiktetos etik anlayışının neredeyse tümünü işgal eden üç ayrı sınıftan bahseder. Bunlar sırasıyla istekler ve iğrenmeler, peşinden koşulanlar ve kaçılanlar ile etkin güçlerin uygulanma biçimleridir. Birinci sınıf olan istekler ve iğrenmeler, sonucunda mutluluk ya da mutsuzluk getiren herhangi bir davranışın bilincinde olma yani tinsel duygulanımlardır. İyi olgusu daima istemenin kötü olgusu ise iğrenmenin dayanağı olmalıdır. Epiktetos iyi ve kötü davranışların sonucunda ödül ya da cezanın varlığına inanmaz. Nitekim kötü bir birey zaten kötü olmak ile cezalanmıştır. İyi olan bireyin ödülü ise iyiliğidir. Cennet ve cehennem diye bir alem söz konusu değildir. İnsanoğlu ölüm ile birlikte yok olmaktadır. Bu anlayışları çerçevesinde Epiktetos doğanın kendisine ve akla uygun bir yaşam biçimini benimseyip istek ve arzuların vazgeçip sade ve yalın bir yaşam tarzını tavsiye etmektedir. Tutku ve arzuların kölesi olmadan erdemi ve bilgiyi severek acı ve ölüm kavramlarını küçük görmeyi felsefesi anlayışında oldukça net bir biçimde ifade etmektedir.²⁰⁵

2.1.5. Epiküros ve Etik (341-270)

Felsefe tarihi içinde belli bir yaşam biçiminin öncüsü konumunda olan Epiküros M.Ö. 341 yılında dünyaya gelmiştir. Yaşamı boyunca insan sıkıntılarıyla ve

²⁰³ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.58

²⁰⁴ Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, s.62

²⁰⁵ Arat, *Etik ve Estetik Değerler*, s.24

çözümlerinin arayışıyla ilgilenen Epikür, insanoğlunun yaşadığı bu dünyadaki sıkıntı ve üzüntülerinin farklı türlerden dinler ve Tanrılara inanmaktan, ölüm ile kader kavramlarına yüklenen yanlış ve doğru olmayan anlamlardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu problemler neticesinde Epikür felsefi anlayışını bahsi geçen problemleri gidermeye yönelik oluşturarak belli bir bilgi ve ontolojik görüş ortaya koymuştur.²⁰⁶

Epiküros felsefesinde bilge bir şekilde yaşam sürmenin gerekliliklerini öyle bir tasvir etmiştir ki daha sonra gelen talebeleri bile bu felsefi görüşe hiçbir şekilde katkıda bulunamamışlardır. Epiküros eski Yunan şehirlerinden Atina'da M.Ö 306 yılında kendi okulunu kurmuştur. Bu okuldan adı anılmaya değer, bağımsız yeni fikirler getirmiş bir bilge yetişmemiştir.²⁰⁷ Epiküros şimdiki zamanı vurgulayan bir felsefi görüşü savunur. Bu görüş genel itibariyle Hedonizm diye adlandırılmakta, hazzı tek iyi kabul eden fikri savunur.²⁰⁸ Epiküros'un etik görüşleri temeli itibariyle ölçülü ama haz alınan bir hayat yaşamını anlatmaktan ibarettir. Hazzın iyi olduğunu düşünmüş bununla beraber bir bireyin büyük sıkıntılara göğüs gererek haz için mücadele etmesi durumunda acı çekeceğini belirtmiştir.²⁰⁹

Epikür'e göre en yüksek iyi haz olmakla beraber en büyük kötü ise acı olan tüm olgulardır.²¹⁰ Epiküros bu tezinin temel dayanağı olarak psikolojik hazcılığı ortaya atmıştır, hayvanların acı olgusundan sürekli kaçtığını ve hazzı doğru ilerlediğini gözlemleyerek insanoğlu içinde aynı durumun söz konusu olacağını düşünüp etik görüşünün temelini inşa etmiştir.²¹¹ Kısaca örneklenecek olursa eğer bir birey çok aşırı derecede alkol içerse bunun sonucunda baş ağrıları karın ağrıları gibi rahatsızlıklar olacaktır. Hayatı itidalli yaşamının şartı haz duyulan ama bu yaşam sonucunda gerçekleşmesi istenilmeyen sıkıntıların olmadığı bir yaşam şeklidir. Bir birey kendisine yaptığı eylemin sonucunda acı getiren bir haz hayatıyla iştigal ederse bu yaşam Epikür tarafından kötü bir yaşayış biçimi olarak izah edilir. Acı bazı hazlara eşlik ettiği gibi bazı hazlardan kendini arındırır. Epikür bu iki durumu da kontrol ederek acının eşlik etmediği hazlara öncelik vererek iyi olarak kabul görmüştür.²¹² Bu durumun gerçekleşmesinin bir

²⁰⁶ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.224

²⁰⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.87

²⁰⁸ Cevizci, *Age*, s.228

²⁰⁹ Stroll, *Etik Kuramları*, s.33-34

²¹⁰ Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, s.106

²¹¹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.229

²¹² Stroll, *age*, s.33-34

tek yolu olduğunu savunarak insanın günlük yaşamda yapmış olduğu davranışlarında ölçülü olmasının gerekliliğini savunmuştur. Akla uygun, iffetli ve düzenli bir yaşamdan yoksun olan birey mutlu bir yaşam sürmesinin imkânsız olacağını ve tam tersi durumda ise mutlu ve huzurlu bir yaşamın olağanlığını ifade etmiştir. Bu yaşayış biçimi ölçülülük ile mümkün olmaktadır.²¹³ Epikür acı veren hazlara dinamik hazlar derken acı vermeyen hazlara ise pasif hazlar olarak nitelendirir. Acının eşlik ettiği hazlara örnek verilecek olursa, cinsellik yaşandığı anda acı vermediği gibi sonrasında duyulan pişmanlık ve bitkinlik itibarıyla insana acı verir. Bu sebeple Epikür tarafından dinamik haz olarak nitelendirilir. Acı vermeyen hazlara örnek verilecek olursa dostluk olgusu sonrasında bir acı vermediği için pasif bir haz olarak nitelendirilir. Epikür acı vermeyen hazların insana iyi geldiğini öne sürerek dinamik hazlara nazaran daha yatkın olan pasif hazları tavsiye etmektedir.²¹⁴

Epiküros için eğer felsefe insanoğlunun acılarını dindiremiyorsa boşa çaba harcanılan bir uğraştır. Mantık ve fizik bilimi ise etik bilimine katkıda buldukları ölçüde önemli kabul etmektedir.²¹⁵ Epiküros felsefesinin nihai hedefi olan insanın mutlu olmaya ulaşması ve felsefenin bizzat kendisinin de mutluluk getiren bir ve insanı mutlu eden bir olgudan başka bir şey olmadığı Epiküros tarafından izah edilmiştir.²¹⁶ Epiküros felsefi anlayışı çerçevesinde bilge olarak nitelendirilen bireyin içinde bulunduğu mutluluğun kazanılmasını ahlaki değerler ilk nedenlerinden olan duyguya bağlayarak duygunun tarifini mutlak kötü diye nitelendirilen acıdan uzaklaşmakla mümkün olacağı şeklinde ifade eder.²¹⁷

Tüm bu olgular neticesinde Epiküros etik anlayışının şu şekilde özetlenmesi mümkündür. Evrendeki bütün canlılar haz arayışı içinde olmakla beraber kötü olgusundan sürekli bir kaçış halindedir. Böyle bir çerçevede haz bütün canlılar ve özelinde insanlar için iyidir, acı ise kötüden başka bir şey değildir.²¹⁸

2.2. İbn Sina Öncesi İslam Düşüncesinde Etik Değerlere Genel Bir Bakış

İnsanlık tarihine İslam dininin gelmesiyle birlikte önemli bir dönem başlamıştır. Daha sonraları İslami fetihlerle birlikte geniş bir coğrafyaya yayılan, yayılmaları

²¹³ Günay, age. s.106

²¹⁴ Stroll, age. s.33-34

²¹⁵ Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş*, s.106

²¹⁶ Akarsu *Ahlak Öğretileri*, s.70

²¹⁷ Günay, Age. s.106

²¹⁸ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.156

neticesinde felsefe ve bilim alanında birçok yeniliklerin başladığı görülmektedir. Özellikle Emevi döneminden sonra İslam aleminde liderliği alan Abbasiler döneminde yine bu dönemin önemli şehirleri arasında yer alan Bağdat da İslam'ın altın çağı olarak nitelendirilen bilimsel ve felsefi olarak birçok gelişmelerin yaşandığı, önemli filozofların birçok eserleri tercüme edilerek akılda kalıcı değişimler olmuştur. Bu çevirilerin neticesinde İslâm felsefesi kavramı başlamış olup İslam felsefesi alanında önemli filozoflar yetişmiştir.

2.2.1. Kindi (800-873) Etik Anlayışı

İslam felsefesinin en önemli ve ilk kurucularından biridir. Tam adı Ebu Yusuf Yakup bin İshak el-Kindi'dir. Altın çağda ilk filozof olarak ortaya çıkan ilk isimdir. Şahsiyeti itibariyle çağının ilmi ve fikri tartışmalarında felsefeye çok büyük katkılar sağlamıştır. Ve bu zengin geleneğin başlatıcısı olduğu tarihi bir vakadır.²¹⁹

Milliyet kökeni itibariyle ilk Arap, kültürel ve felsefi anlamda ilk İslam düşünürü olduğunda ittifak edilen filozof, İslâm felsefesinin hayata geçmesinde öncü rol oynayan filozoftur.²²⁰ Kindi'nin lakabı Arapların bilgesidir. Soyu itibariyle Acem Farisi kültürüyle bağlantısı kuvvetlidir. Latin dilinde lakabı “Alkindus” olarak şöhret bulmuştur. İslam tarihinin önemli şehirlerinden coğrafi itibariyle Irak'ın güneyinde yer alan Kufe şehrinde dünyaya gelmiştir. O dönemin önemli kültür ve ilim merkezi olan Beytülhikme'nin en gözde şahsiyetleri arasında yer alır.²²¹

İslam dini inanışının çerçevesinin dışında ahlak etik kavramını tartışan ilk İslâm filozofu Kindi'dir. Ahlak üzerine yazılmış dört ciddi eseri bulunmaktadır. Bu eserler isimleri *Risâle fi'l-ahlâk, et-Tenbîh 'ale'l-fezâ'il, Risâle fi 51eshili sübûli'l-fezâ'il* ve *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ahzân*'dir. Bu eserlerden yalnızca bir tanesi günümüze kadar gelmiş olan *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ahzân* adlı eseridir.²²² Ahlaki anlayışını *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ahzân* adlı yapıtında sergilemektedir. Kindi özellikle ilkçağ filozofları Platon ve Aristoteles'ten oldukça etkilenmiştir. Helenistik çağın filozofları stoacıların etik anlayışından etkilenmiş olup kendi etik görüşüne de etkilerinin olduğu görülmektedir. Kindi ahlak anlayışında ilk olarak insan yaşamındaki ahlakiliğin gerçek bir mutluluk olduğunu iddia eder. İslam inancı perspektifinde gerçek olan bir beden ve

²¹⁹ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, (Ankara: İsam Yayınları, 2011), s.92

²²⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.372

²²¹ Roj Jackson, *İslam Felsefesi*, (çev: Atilla Alan), (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), s.67-68

²²² Mahmut Kaya, “Kindi” (D.İ.A.), C.XXVI, (İstanbul:2002) s.50

ruhtan meydana geldiğini ve ruhun daha öncelikli olduğunu savunmaktadır. Kindi 'ye göre saadet insanı diğer canlılardan ayıran ve onu farklı kılan en önemli unsurun ne olduğu bilgisini elde etmekten ve onu hayati dengesini bozan ve mutsuzluğa iten etkenlere mesafeli durmak ve maddi dünyaya kayıtsız kalmaktan geçmektedir. İnsan kavramında ruhsal boyuta çok önem vermektedir. İnsanın gerçek mutluluğa erdemli bir hayat sürdürerek ulaşabileceğini söyleyerek kendi felsefi görüşünün temellerini inşa etmektedir.²²³ Ahlaki erdemler ve davranışları hikmet, Necdet, iffet ve itidal olmak üzere dört bölümde incelemektedir. Hikmet erdemini düşünme kaynaklı ve bilgiye hâkim olmayı ifade eden bir erdem olarak tanımlamaktadır. Varlığın özünü kavrayabilme ve bu kavrayışı tutarlı bir şekilde yaşanılan hayata uygulayabilme anlamına işaret etmektedir. Başka bir deyişle hikmet kuramsal ve davranışsal boyutta birlikte hayatı sürdürme erdemidir. Diğer bir erdem olan Necdet kavramı ise insani değerlerin yaşanıp korunması ve sürdürülebilmesi için gerektiğinde canını feda edebilecek anlamında bir erdem olarak tanımlanmaktadır. Kindi sonrası gelen filozoflar bu kavrama karşılık gelen şecaat ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. İffet kavramı ise insan bedenini her türlü tehlikeye düşürecek eylem ve davranışlardan korunmasına ve eğitilmesine yönelik bir erdemdir. Buraya kadar ifade edilen üç huyun aynı zamanda erdemli eylem ve davranışları koruyan bir kale konumundadır. Son erdem çeşidi olan itidal kavramı ise insanın eylem ve davranışlarının ifrat ve tefritten uzak itidalli olması manasına gelmektedir. Kindi bu görüş çerçevesinde etkilendiği Platon'dan ayrı olarak Aristoteles'in altın orta felsefesiyle de bağıntılıdır.²²⁴

Netice itibariyle Kindi yaşadığı dönem ve sonraki dönemlerde İslam felsefesi alanında bir kilometre taşı hükmündedir. Bu görüşleri ekseninde kendi yaşadığı çağ başta olmak üzere sonraki dönemlere kaynaklık etmiş ve birçok eserler bırakıp fikirlerini devam ettiren bir filozoftur. İslam ahlak felsefesinde insan fitratına uygun insanı önceleyen eylem ve davranışlarda denge unsurunu ön plana çıkaran, Yunan felsefesinin en önemli düşünürleri olan Platon ile Aristoteles'in ahlak ve felsefi görüşlerini eklektik bir yapıyla İslam düşünce dünyasıyla tanıştıran öncü bir düşünürdür.

2.2.2. Ebubekir er-Razi (864-925) Etik Anlayışı

²²³ Cevizci, Age. s.378-380

²²⁴ Kaya, "Kindi", s.50

İslam felsefesinin Kindi 'den sonra gelen en şöhretli filozoflarından biri olan Ebubekir er-Razi, tıp, kimya musiki, metafizik ve ahlak alanlarında kıymetli eserler vermiş. Başta tıp olmak üzere o döneme göre yenilik sayılan birçok teorisinin öncüsü olmuş ve özellikle ahlak alanında kapsamlı derecede incelemiş olduğu *Et Tıbbu'r Ruhani (Ruh Sağlığı)*' de ahlakın çeşitli yönlerine değinerek ahlakı bir inceleme alanı olarak ele almıştır. Er-Razi'nin kendisi tarafından ifade edilen beş ezeli ilke (Yaratıcı, Külli Nefis, Mutlak Madde, Mutlak Mekân, Mutlak zaman) kuramını öne çıkararak dinlerin ve peygamberlik makamını gereksiz gören, deizm olarak algılanan modeli öne sürerek dinden dönen anlamında kullanılan zındık suçlamalarına adres olmuştur.²²⁵ Ebubekir er-Razi felsefi anlayışının temelinde yatan bu beş ezeli ilkeye “el-kudemaü'l-hamse” adını vermektedir. Bu kurmuş olduğu sistem ilk Yunan felsefesi dönemi olan antikçağ ve devamı niteliğinde olan Helenistik dönemlerde rastlanılmayan bir sistemdir. Bu beş ilkeden Tanrı ve Külli Nefis aktif iken zaman ve mekân kavramları pasif, mutlak madde ise ne aktif ne de pasiftir. İçinde birden fazla zıtlıklar barındıran bu sistemi döneminde ve sonraki dönemlerde yaşamış filozoflar tarafından eleştirilmiştir.²²⁶

Avrupa'da oldukça ün kazanmış olan Ebubekir er-Razi'nin ismini Latince Rhazes diye ifade edildiği bilinmektedir.²²⁷ İslam düşünce tarihini en verimli çağında yaşam sürmüş olan Razi'nin kimlerden eğitim aldığına dair açık bir bilgi yoktur.²²⁸

İslam dünyasında Natüralist akımının önderliği konumunda bulunan Razi İslâm inancına ters düşen bir fikir ortaya koymakla beraber Aristoteles felsefi görüşüne katılmayan bir tavır sergilemiştir. Bununla birlikte İslam inancında çok ters düşen bir bakış açısıyla yaklaşmış olup düşünce konusunda akli vahiyden üstün tutarak rasyonalist bir felsefi görüşün önünü de açmıştır. Batı medeniyet ve inancında ifade edilmesi mümkün olmayan çalışmalarıyla yaşadığı dönem itibariyle İslam coğrafyasında İslam felsefesinin olumlu anlamda gelişmesi ve entelektüel ortamın oluşmasına öncülük ettiği bilinmektedir.²²⁹

Ahlak felsefesi konusunda dört önemli eseri bulunmaktadır. En önemli eseri olan *Tıbbu'r Ruhani* İslam felsefesi geleneğinde ahlak alanında kaleme alınmış ilk ayrıntılı

²²⁵ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, s.119-127

²²⁶ Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, s.138

²²⁷ Jackson, *İslam Felsefesi*, s.67-68

²²⁸ Kaya, “*Kindi*”, s.50

²²⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.380-381

ve ciddi eser olduğu söylenebilir. Razi eserlerinde ahlak anlayışını altı temel ilke üzerine bina etmiştir. İlk olarak nefis ve beden bir bütün halindeyken hayat sona erdiğinde durumun bu şarta bağlı olarak iyi veya kötü olacaktır. İkinci olarak insanın yaratılış itibarıyla maddi hazlardan değil, ilim sahibi olarak manevi hazlara yönelerek adalet sahibi olmasını tasvir etmiştir. Ölüm ve elemin bulunmadığı bir aleme geçmek bu çerçevede mümkün görülmektedir. Üçüncü olarak doğa ve insanın taşıdığı nefsanî istekler insanın bu dünyadaki hazlara yönelmesini aklın ise üstün ve manevî değer taşıyan hazlara ulaşmak için bunlardan kaçınılmasının gerekliliğini işaret etmektedir. Dördüncü olarak insanı yaratan Tanrı, gözetip kollayan kulunun acı çekmesini istemeyen bilgili ve adil olmasını isteyen bir yaratıcı tasvirindedir. Beşinci olan ise insan hazlarından fazla olacak acıya katlanmamalıdır. Altıncı olan ise tanrı çiftçilik dokumacılık gibi hayatın devamlılığı için gerekli olan zanaatları ilerletme ve geliştirme görevlerini insana vermiştir. Netice itibarıyla Ebubekir er-Razi'nin ahlak anlayışı sözü edilen altı ilke çerçevesinde akıl-heva, haz-elem, üzüntü-ölüm gibi kavramlar etrafında geçmektedir.²³⁰

2.2.3. Farabi Etik Anlayışı (871-950)

Farabi İslam geleneğinde Kindi'nin başlatmış olduğu meşşai felsefenin şekillendiricisi olan ve tam adı Ebu Nasr Muhammed b. Muhmmmed b. Tarhan b. Uzluğ el-Farabi et-Turki olan ve batı dünyasında “el farabious” ve “Abunaser” olarak tanınan çok önemli bir İslam filozofudur. Ayrıca meşşai akımını şekillendirdiği için uluhiyet, nübüvvet ve mead düşüncesini eski çağ filozoflarından Platon ve daha sonrasında Yeni Platoncu unsurlarla birlikte eklektik bir felsefî sistem kurmuş olduğundan dolayı “el Muallimus Sani” de denmiştir. Farabi'ye göre felsefenin tanımı varlık olarak varlığın bilgisidir. Ona göre felsefecilerin yapması gereken imkanları ölçüsünde “Tanrıya benzemektir” diyerek fizikten metafiziğe uzanan bir felsefe sistemi kurmuştur.²³¹ Farabi Grek felsefesine bağlı aklı temsil eden filozoflardan ilkidir.²³² Türk filozofu Farabi'nin felsefe sisteminde dinsel-teolojik düşünme ile felsefî düşünme şüphe getirmeyecek bir biçimde birbirinden ayrılmıştır. İslam medeniyetinin kültüründe yer alan bilimsel faaliyetlere ve meselelerine yaklaşım biçimi, entelektüel tavrıyla Farabi sayesinde son şeklini almıştır. Farabi erken yaşlarda tanışmış olduğu Aristoteles

²³⁰ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, s.128

²³¹ Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, s.164

²³² Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlak*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980) s.142

felsefesini ince ayrıntılarına kadar tetkik etmiş, Aristo külliyatından aldığı bilgi ve hedefler doğrultusunda kendi felsefesini inşa etmiştir. Kaynaklarda geçtiği üzere “Sen mi daha bilgilisin yoksa Aristoteles mi?” sorusuna “Onun çağında yaşasaydım en parlak talebesi olurum” şeklinde cevapladığı güvenilir kaynaklar neticesinde işaret edilmiştir. Farabi’nin temel ilgi alanı felsefesinde insan, ahlak ve siyaset konuları üzerine yoğunudur. Bu perspektiften bakıldığında Farabi’nin felsefesinin merkezi olan mutluluk kavramına yüklediği anlamdan geçmektedir.²³³

Farabi yazmış olduğu eserlerde Yaratıcının varlığı, varlığının bilgisi ve taşıdığı nitelikler üzerinde durmuştur. Kendisi gibi birçok düşünüründe üzerinde ittifak ettiği, evrendeki nizamın rastlantısal bir şekilde olmasının mümkün olmayacağını netice itibarıyla Allah’ın varlığının kabul edilmesi bir zorunluluk gerektireceğini ifade etmiştir.²³⁴

Oldukça fazla sayıda olan eserleri çok etkilenmiş olduğu Aristoteles eserlerine ilişkin yazmış olduğu çevirileri içeriğinde barındırmaktadır. Aristoteles’in önemli olarak kabul edilen “Organon, Nikomakhos’a Etik, Fizik ve Metafizik” adlı eserlerini kendi diline çevirip insanlığın faydasına sunmuş olsa da bu eserlerin çoğu yaşanılan çağa ulaşmamıştır.²³⁵ Bu çerçevede en önemli eserlerinde biri olan Medine-i Fazıla’nın ahlak ve siyaset alanında yazmış olduğu bir eser olup insanları gerçek mutluluğa götürmek için bir vasıta konumundadır. Ölüm olgusunu geçtiklerinde ruhlar kendi türlerinden fırkalara katılırlar.²³⁶

Farabi ahlaki görüşünü rasyonalist görüş çerçevesinde inşa etmiştir. Farabi için ahlak, hikmet-i ameliye yani pratik bilgidir. Farabi’ye göre akıl, hayır ile şerri ayırt eden bilginin erdem ve faziletlerin kaynağı, kıyas etmek ve adaletli davranmak gibi kuvvetlere sahip bir olgudur. En yüksek erdem ilimli olmak ve bilgiye sahip olmaktan geçer.²³⁷

İnsan yaşadığı hayat çerçevesinde mutlu bir hayat sürmek ve bu mutluluğa ulaşabilmek için gerekli akıl gücünün sınırlıklarına hâkim bir varlıktır. Şüphe

²³³ Kaya, Age. s.145-147

²³⁴ İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Düşünürleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989) s.24

²³⁵ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi -1-*, (çev: Hüseyin Hatemi), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010) s.287

²³⁶ Corbin, age. s.296

²³⁷ Pazarlı, *İslâmda Ahlak*, s.142

olmaksızın bütün insanların davranışlarında irade göstermelerinin bir hedefi vardır. Bu hedef doğrultusunda insan sürekli en iyi ve en mükemmel olanı kendisine gaye edinmekte ve davranışlarını bu gaye çerçevesinde yapmaktadır. En kusursuzu elde etmek için bazı hedefler araç sayılırken diğerleri ise doğrudan amacı hedeflemeyerek başka olgulara aracılık edemez. Mutluluk olgusu mükemmel bir değer olup hiçbir olguya araç olmamakla birlikte apaçık amaç niteliği taşır. Nitekim insan mutluluğa ulaştıktan sonra her türlü hazzı onda bularak başka bir olguya gerek duymaz. İnsanların tercihleri birbirlerinden farklı amaçlar taşıdıklarından dolayı mutluluk arayışlarında farklılıklar olağandır. Kimi insan maddi hazlar ile mutlu olurken kimileri ise siyasi ya da politik güçler ile mutlu olur. Kimi insanlar da mutluluğu bilgi olgusunda bulur. Farabi'ye göre gerçek olan mutluluk bilgiye ulaşarak onunla sarmalanmaktan başka bir şey değildir.

Bu olguda insan aklının gelişip faal akıl diye nitelenen akılla yakın münasebet kurması ve bilgiyle hemhal olması ile ilgilidir. Burada sözü edilen mutluluğa avam olan bir birey değil seçilmiş olan kimseler yani peygamberler ve felsefi düşünürlerin erişebilmesi olağandır. Nitekim bahsi geçen mutlulukla günlük yaşamdaki mutluluk arasında yani maddi haz ve rahatlık ile ilgisi yoktur. Basit bir ifadeyle gerçek mutluluk insanın bedensel hazlardan tamamen ayrılıp metafizik bir varlık olan faal aklın ışığıyla aydınlanmasıdır. Farabi ahlak anlayışına göre insan iyiliğe ve kötülüğe aynı ölçüde eğilimli olarak var olur. Nitekim bu husus ahlak ilmi çerçevesinde insanın eğitimi ile mizacının oldukça önemli bir rol oynadığını açık etmektedir. Ahlak ilmi insan eylemleriyle mümkün olacağından deneyimler neticesiyle ortaya çıkar. Örneğin, bir mesleğe başlayan çırak mesleğinde uzman olabilmek için birçok alıştırmalar yapmalı ve bunları sıklıkla tekrarlamalıdır. Bu örnek çerçevesinde ahlaklı bir birey olabilmek için iyi ve güzel olan davranışları kabullenip tekrarlayarak bu davranışları alışkanlık haline getirerek güzel huylu, erdemli ve karakter sahibi olabilir.²³⁸

Buraya kadar incelenen meşşai okulunun önemli bir filozofu Farabi, faziletli bir topluluk oluşturmak için erdemli bir devlet hedefini benimsemiştir. Bu doğrultuda ahlak ile çok ilintili bir ilişkisi bulunan bu siyaset felsefesinin temelini iyi davranışlar eğitim ve mutluluk unsurlarıyla mümkün olacağı görüşünü ifade etmektedir.²³⁹

²³⁸ Mahmut Kaya, "Farabi", (D.İ.A.), C.XVV, (İstanbul:1995) s.153

²³⁹ Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, s.164

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İBN SİNA İLE İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE

3.1. İbn Sina'nın Hayatı

Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Ali b. Sina, yaklaşık 370/980-81 yılında günümüzde Özbekistan ülkesinin sınırları içinde yer bulunan Buhara kentinin bünyesinde yer alan Efşene adlı köyde dünyaya geldi.²⁴⁰ En gözde öğrencilerinden olan Ebu Ubeyd el- Cüzcani'ye bizzat yazdırmış olduğu kendi hayat hikayesiyle birlikte Cüzcani'nin vermiş olduğu ek bilgilerin dönemin ünlü tarihçileri arasında yer alan İbnü'l Kifti ve İbn Ebu Usaybia gibi isimlerce diğer kuşaklara aktarılmasıyla birlikte diğer İslam Filozoflarına kıyasla hakkında daha fazla bilgi bulmak mümkündür.²⁴¹ İbn Sina'nın ismi Batıda Latin yazarlar ve alimler tarafından "Avicenna" olarak bilinmekte olup²⁴² İslam coğrafyasında 'İbn Sina' künyesiyle meşhur olmuş ve bu şöhretini, bilim ve felsefe alanındaki mükemmel derecedeki konumunu izah etmek maksadıyla kendisine çoğunlukla 'eş-şeyhü'r-reis' unvanıyla atıfta bulunulmuş,²⁴³ ayrıca "hüccetü'l-hak", "şerefü'l mülk", "ed-düstür" gibi sıfatlarla da anılmıştır.²⁴⁴

Belh'ten birkaç sene önce göç eden babası, Buhara'nın yakınlarındaki Harmaysen'de bir Samani valisi olarak görev yapmaktaydı. İbn Sina'nın doğumundan biraz zaman sonra ailesi ile birlikte Buhara'ya taşındı. Entelektüel anlamda ilim ve bilim şehri olarak aktif bir şehir olan başkent, dönemin ilim adamları için önemli bir câzibe merkezi konumundaydı ve İbn Sina'nın da bu ilim merkezinde çok iyi derecede eğitim aldığını söylemek mümkündür.²⁴⁵ İbn Sina'nın bizzat kendi ifadesi dikkate alındığında henüz on sekiz yaşındayken bulunduğu döneminin bilimsel ve zihinsel birikimini, özgün ve kendine has bir üslupla, incelemeler yazacak kadar ileri bir seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu oldukça yoğun ve üst düzey eğitim sürecinin, babası Abdullah'ın İsmaili alimlerle olan yakın ilişkisinin bir sonucu olduğu ve evini felsefe ve bilim ile ilgili birçok ilmi konuların tartışılıp zihinsel faaliyetlerin yürütüldüğü bir mekân haline dönüştürmesiyle gerçekleştiğini anlamak mümkündür.²⁴⁶ İbn Sina'nın

²⁴⁰ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s. 253.

²⁴¹ Ömer Mahir Alper, "İbn Sina Maddesi", (D.İ.A.), C.XX, (İstanbul:1999) s.319.

²⁴² Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, (Ankara: Elis Yayınları, 2014), s.142

²⁴³ Kaya, Age. s. 253.

²⁴⁴ Alper, "İbn Sina Maddesi", s.319.

²⁴⁵ Dimitri Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, (çev: Cüneyt Kaya) (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004) s.6

²⁴⁶ Hüseyin Gazi Topdemir, *İbn Sina*, (İstanbul: Say Yayınları, 2009), s.16

babasının iyi bir eğitimden geçerek ilmi kişiliğinin yüksek olduğu ve İsmaili görüşleri kabullendiği açık olup İsmaili din adamlarıyla sürekli iletişim halinde olduğunu ve bu din adamlarıyla iyi bir samimiyet kurduğu bilinmektedir. Bu ilişki sebebiyle evi felsefe, geometri ve Hint matematiğiyle ilgili ilmi konuların tartışılıp müzakere edilen bir ilim yuvasına dönüştüğü aşikardır. Kendisini bu mükemmel derecede yüksek ilmi tartışmaların içinde bulan İbn Sina, oldukça küçük bir yaşta bir takım felsefi konulara aşinalık kazanmış olsa da İsmaili düşüncelerin eksikliğini ve yetersizliklerini görerek onlara karşı genellikle mesafeli bir tutum sergileyerek hep çekimser bir tavır takınmıştır.²⁴⁷

İbn Sina'nın çok zeki, araştıran, sorgulayan, çalışkan, üretken bir yapıda olduğu, zekâsına ve ilmi bilgisine oldukça fazla bir derecede güvenmenin vermiş olduğu hırçınlığının yanı sıra mağlubiyete ve yenilgiye tahammülü olmayan bir kişiliğe sahip olduğu sebeple çok küçük denilebilecek yaşta oldukça fazla dikkat çekmekteydi.²⁴⁸ İlk olarak Kur'an'ı ezberledi ve Kur'an'daki önermeler üzerine düşünmeye başladı. Ardından dil, edebiyat, akaid ve fıkıh öğrenimi görerek ileri bir seviyeye ulaştı. Felsefenin hemen hemen her alanına dair dönemin en ünlü hocalarından dersler almış olsa da bu dersler kendisi için belli bir süre sonra yetersiz kaldığı için belli bir süre sonunda kendi kendini geliştirip yetiştirmeye ve ilgili alanla alakalı çeşitli araştırmalara yönelerek üst düzey denilebilecek seviyeye kadar geldi.²⁴⁹ Yaşadığı dönemde oldukça popüler bir hal almış olan Arap Edebiyatının hemen hemen tamamını öğrenerek üst düzey bir ilerleme kaydetmiş ve felsefenin önemli bir alanı olan mantık ilminde o kadar üst düzey başarı oranı yakalamış ki kendisine o dersi vermiş olan hocası mantık alanında ona yetersiz kaldığını hissederek İbn Sina'ya övgülerde bulunmuştur.²⁵⁰ Mantık ilminin yanı sıra fıkıh öğreniminde ileri bir seviyeye ulaşarak o alanla ilgili uzman kişilerle ilmi münazaralarda bulunacak kadar üst seviyede bir bilgi birikimine ulaşan İbn Sina, daha sonra tekrardan mantık ve felsefe ile ilgili kitaplarını yeniden incelemelere devam etti. Yaklaşık olarak bir buçuk yıl devam eden bu tetkik sürecinde mantık, matematik ve fizik alanlarının yanı sıra felsefenin önemli bir alanını teşkil eden metafizik sahasında yazılmış olan eserler üzerine incelemelerde bulundu. İncelemelerde bulunduğu sırada metafizik alanında yazılmış olan en önemli eser Aristoteles'in *Mâ ba'de't-tabî'a*

²⁴⁷ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s. 253.

²⁴⁸ Alper, *İbn Sina*, s.319

²⁴⁹ Kaya, *Age*, s. 254

²⁵⁰ Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.143

(Metafizika) adlı eserini çokça okuyup analiz etmesine rağmen Aristoteles'in eserdeki işlediği konunun mahiyetini tam olarak idrak edemedi, nitekim Farabi'nin el-İbâne 'an garazi Aristûtâlîs fi Kitâbî Mâ ba'de't-tabî 'a adlı eserini tesadüfi bir şekilde alıp okuduktan sonra bu problemini çözerek Aristoteles'in ne anlatmak istediği ile ilgili fikir sahibi oldu.²⁵¹

Meşşai Felsefe ekolünün Farabi'den sonra gelen en büyük filozof konumunda olan İbn Sina,²⁵² Orta Çağ'ın Doğu ve Batı coğrafyasında tanınmış ve ün yapmış filozofu ve tabibi olmuştur.²⁵³ Felsefe ve tıp sahasında oldukça fazla ün kazanmış olan İbn Sina, Samani Hükümdarı Nûh b. Mansûr'un (976-997) çok ileri seviyede bir hastalığa yakalamış olması üzerine saraya davet aldı. Sarayda bulunan tabiplerle yaptığı ortak fikir alışverişleri neticesinde sultanın iyileşmesi hususunda kısmi bir başarı sağladı.²⁵⁴ Bu sebep vasıtasıyla henüz on sekiz yaşında olmasına rağmen saray hekimliği görevi verilen İbn Sina, oldukça zengin bir külliyyatı olan saray kütüphanesine kavuşarak tıp alanında yazılmış olan eserleri okuma ve analiz etme olanağına sahip oldu.²⁵⁵ Bir süre sonra nedeni belli olmadan yanıp harabe haline gelen kütüphanede daha önce ismini bile duymadığı pek çok bilgin, alim ve düşünürlerin eserleriyle ilk defa karşılaşarak bilgisine bilgi katma imkanı buldu. Bu sebeple İbn Sina bizzat kendi deyimine göre on sekiz yaşına geldiğinde döneminde bulunan bütün ilimlerin en üst mertebesi olan nihai sınırlarına kadar ulaşmıştır.²⁵⁶

İbn Sina'nın babası olan Abdullah'ın vefatından birkaç sene sonra,²⁵⁷ hem maddi hem manevi oldukça fazla problemler yaşayan İbn Sina, ilk olarak Harezmi'ye, kısa bir müddet sonra da Gürgenç'e göç etmek zorunda kalmış ve Gürgenç'te o dönem içinde yetişmiş olan önemli astronom ve coğrafyacı Biruni (973-1061) ve diğer bazı bilim adamlarıyla tanışıp fikir alışverişlerinde bulunma olanağı elde etmiştir.²⁵⁸ İbn Sina ile Biruni arasında fizik ve astronomiye kadar uzanan bir takım tatlı ilmi münazaralar bu esnada meydana gelmiştir.²⁵⁹ Nitekim daha sonraları dönemin önemli hükümdarı olan

²⁵¹ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s. 254

²⁵² Necip Taylan, *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2006), s.201

²⁵³ Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004) s.327

²⁵⁴ Kaya, Age. s. 254

²⁵⁵ Alper, *İbn Sina*, s.319.

²⁵⁶ Kaya, Age. s. 254

²⁵⁷ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.6

²⁵⁸ Topdemir, *İbn Sina*, s.16

²⁵⁹ Alper, *İbn Sina*, s.319

Gazneli Mahmud (970-1030), aralarında Biruni ile birlikte İbn Sina'nın da bulunduğu bazı ilim adamlarını saraya davet etmiş, bu daveti Biruni ile birlikte diğer bazı bilim adamları kabul etmesine rağmen, İbn Sina geri çevirerek saraya gelmeyi reddetmiştir. Bundan hareketle, Gazneli Mahmud'un sinirlenmesinden ve şahsına herhangi bir zarar vereceğini düşünerek Gürgenç'den de ayrılmak zorunda kalan İbn Sina, yaşamının önemli bir bölümünü sürdüreceği ve Cüzcani ile tanışacağı Cürcan'a göç etmiştir.²⁶⁰ Gazneli Mahmud, İbn Sina'yı buldurmak için resmini dönemin ünlü ve yetenekli sanatçılara yaptırıp çoğalttırıp ülkenin belli bölgelerine göndermiş olsa da olumlu bir sonuç elde edemedi.²⁶¹ Birkaç yıl burada ikamet ettikten sonra Rey'e giderek burada Büveyhilerin hizmetine girerek çeşitli görevlerde bulunmuş ve özellikle doktor olarak burada önemli bir yer edinmiştir. İbn Sina melankoli hastalığına (kara safra) yakalanmış olan Mecdüddeve'yi de tedavi etmiştir.²⁶² Ancak o dönem içerisinde siyasi karışıklıkların oldukça çok fazla bir hal alması İbn Sina'nın bilimsel ve zihinsel aktivitelerinin büyük bir oranda sekteye uğramasına sebebiyet vermesiyle beraber, Rey şehrinde son derece iyi bir mevkide olmasına rağmen, 1015' te burayı da terk edip göç etmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁶³

Rey'den ayrılarak ilk olarak Kazvin'e ve oradan da sonunda Şemsüddeve'yi tedavi etmek ve onu iyileştirmek için çağrıldığı Hemedan'a gitmiştir.²⁶⁴ Hemedan'a gelip hükümdarı tedavi ederek iyileştirmeyi başaran İbn Sina, hükümdarın özel ricası üzerine buraya yerleşerek yaşamaya başlamıştır. Hamedan'da geçirmiş olduğu zaman çerçevesinde Şemsü'd-Devle ile oldukça yakın bir bağ kuran ve güzel bir dostluk geliştiren İbn Sina, aynı zamanda onun sağ kolu olmayı başarmış ve vezirlik mertebesine kadar yükselerek hükümdarın son nefesine kadar bu kutsal görevini başarılı bir şekilde sürdürmüştür.²⁶⁵ Şemsü'd Devle'nin yanında çok fazla savaflara katılan İbn Sina, Şemsü'd Devle ile birlikte katılmış olduğu bir savaş anında hükümdar çok ağır bir hastalığa yakalanıp yolda can vermiş ve yerine oğlu Semâüddeve geçmiştir. (412/1021). Ülkenin yeni hükümdarı olan Semaüddeve İbn Sina'dan tekrardan vezirlik görevini devam ettirmesini istemiş olsa da İbn Sina bu teklifini kabul etmedi.²⁶⁶ İbn Sina ülkeden

²⁶⁰ Topdemir, *İbn Sina*, s.16

²⁶¹ Alper, *İbn Sina*, s.319

²⁶² Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.8

²⁶³ Topdemir, *Age*. s.16-17

²⁶⁴ Gutas, *Age*. s.8

²⁶⁵ Topdemir, *Age*. s.17

²⁶⁶ Alper, *Age*. s.319

ayrılmayı düşünmüş olsa da ayrılmaya fırsat bulamadan tutuklanıp Hemedan yakınlarında bulunan Ferdecan Kalesi'ne hapsedilmiştir. Alaü'd-Devle'nin mevcut yönetime son el koymasına kadar yaklaşık dört ay gibi bir süre bu kalede tutuklu kalmış olan İbn Sina, özgürlüğüne kavuştuktan sonra İsfahan'a gitmek üzere yola koyulmuş, İsfahan'da 'Alaü'd-Devle tarafından oldukça görkemli ve gösterişli bir törenle karşılanmıştır.²⁶⁷

İbn Sina'nın otobiyografideki ifadeleri, bu uzun yolculukların altında yatan sebeplere değinemeyecek kadar kısadır. Bu sebeple tek geçerli cevabın yine bir takım siyasî düşüncelerin olduğu anlamak mümkündür.²⁶⁸ Seyahat etmiş olduğu bu bölgelerde oldukça hareketli ve bir o kadar sıkıntılı zamanlar geçiren İbn Sina, seyahat ettiği İsfahan'da diğer bölgelere kıyasla daha sakin bir hayat sürmüştür. Ancak o, Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'un İsfahan'ı işgal etmesinden hemen sonra evinin ve kütüphanesinin gaddarca yağmalanması ve kitaplarının yakılması üzerine büyük bir sarsıntı geçirdi, sağlığı bozuldu ve bulunduğu dönemde popüler olan kulunç hastalığına yakalandı. Bir süre kendini tedavi etmeye çalışan İbn Sina, bir ara tekrar eski sağlığına kavuşmuş gibi olduysa da tam olarak iyileşemedi. İsfahan'daki Kâkûyî Hükümdarı Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'le Hemedan'a geldiklerinde hayata gözlerini yumarak (428/1037) oraya defnedildi.²⁶⁹

3.2. İbn Sina'nın Eserleri

İbn Sina'nın oldukça maceralı, heyecanlı ve çok fazla ciddi risklerle geçen elli yedi yıllık yaşamı süresince, İslam coğrafyasının altın döneminde yetişmiş en önemli düşünür olması ile birlikte bir bilim adamı olarak, ilk başta mantık olmak üzere doğa bilimleri, matematik, müzik, astronomi, ilahiyat, kimya gibi çok fazla alanda eserler vermiştir.²⁷⁰ İbn Sina Yeni Eflatunculuk akımının en önemli temsilcisi olmakla birlikte, dilbilimden bilime, felsefeden kelami ve tıbbi konulara kadar, toplamda 276 eser yazmıştır.²⁷¹ Bu sayının doğruluğu şüpheli olmakla beraber yapılan araştırmalar

²⁶⁷ Topdemir, *İbn Sina*, s.17

²⁶⁸ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.8

²⁶⁹ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s. 255

²⁷⁰ Topdemir, *Age*, s.19.

²⁷¹ Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*; (çev: Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan) (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014) s.137

çerçevesinde ortaya konulan olgulardan bu külliyyatın yaklaşık olarak 150 kadarının İbn Sina'ya ait olduğunu söylemek mümkündür.²⁷²

İbn Sina, İslam filozofları arasında en çok eser vermiş düşünürlerden biri olmasının yanı sıra, felsefe ve onun alt başlıkları da dahil olmak üzere, bilimin her alanında yazmış olduğu metinlerle kendisinden sonra gelecek olan nesillere büyük ve zengin bir külliyyat bırakmış.²⁷³ Eserlerinin çok fazla olduğu İbn Sina'nın önemli olarak zikredilen bazılarını kısaca bahsetmek olanaklıdır.²⁷⁴ İbn Sina'nın mantık, tabiiyyât (doğa bilimleri), riyâziyyât (matematik bilimler) ve ilâhiyyât (metafizik) gibi önemli konularla alakalı eserleri oldukça geniş boyutta olup Kindi ve Ebû Bekir er-Razi İbn Sina öncesi filozoflar tarafından kaleme alınan bazı önemli çalışmalardan daha kapsamlı ve daha düzenli olduğu açıktır. Biçimi ve derli toplu olması bakımından ve kendisinden önce üstünkörü olarak ele alınan problemleri dikkatli ve en ufak ayrıntılarına kadar incelemesi bakımından seleflerinden, hatta üstadı olarak bilinen Farabi'den ileri bir seviyededir. Nitekim Kur'an'ın bazı sureleri ile alakalı tefsirler yazması; namaz, kader, nübüvvet ve ahiret gibi dini konuları tek tek ele alarak risalelerinde doğrudan dini problemler üzerinde kafa yorması, İslam coğrafyasında çok fazla kabul ve beğeni görmesine sebebiyet vermiştir.²⁷⁵ Bu sebebiyle İbn Sina, filozofların prensi gibi övgüyü görmeyi hak ederek felsefenin İbn Sina'nın ellerinde daha sistematik ve daha düzenli bir etkinlik olarak Doğu coğrafyasında yerini alması olağan hale gelmiştir.²⁷⁶

Doğu coğrafyasında V./XI. ve VI./XII. Yüzyıllardan hemen sonra Kindi ile Farabi'nin isimleri unutulmaya ve kaybolmaya başlanmışken, İbn Sina için bu durum tam tersi konumundadır. Eserleri oldukça geniş bir coğrafyaya yayılarak çok fazla ün kazanmış ve farklı milletlerinde beğenisini kazanarak büyük bir ölçüde İslam coğrafyasında yaşanılan zamana kadar devam eden felsefi birikimin temelini inşa etmiştir. İbn Sina'nın eserlerinin mevcut orijinal nüshaları da bu durumun doğruluğuna işaret etmektedir. Öyle ki Kindi'nin eserlerinden yalnızca iki el yazmasına ulaşılabilen ve Farabi'nin eserlerinin oldukça önemli bir bölümü eksik kalmış durumdayken, İbn Sina'nın çalışmalarının hemen hemen tamamının pek çok orijinal nüsha halinde günümüze kadar gelmiş olması bu durumun doğruluğunu kanıtlar

²⁷² Topdemir, *İbn Sina*, s.19

²⁷³ Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2016) s. 175

²⁷⁴ Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*; (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011) s.195

²⁷⁵ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s. 255-256

²⁷⁶ Topdemir, *İbn Sina*, s.19

niteliktedir.²⁷⁷ Yaşanılan zaman içinde İbn Sina'ya ait olduğu bilinen çok sayıdaki eserin gerçekten İbn Sina'ya ait olup olmadığı konusu araştırılıp büyük bir sorun olarak görünse de İbn Sina'nın şahsına ait kaydedilmiş yazma eserler içerisinde 100'den fazla eserin İbn Sina'ya ait olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur.²⁷⁸

İbn Sina'nın en önemli eserlerinden bazıları el-Kanûn Fi't-Tıbb, eş-Şifâ, en-Necât, el-İşârât ve't-Tenbîhât, Hayy İbn Yakzan, Dânişnâme-i Alâi ve el-Kânûn fi't-Tıbb gibi oldukça geniş hacimli çalışmalardan söz etmek mümkündür.²⁷⁹ İbn Sina bazı eserlerini yalnızca bir konuya tahsis ederken önemli derece olarak ele aldığı eserlerini ansiklopedik tarzda inşa etmiştir.²⁸⁰ İslam düşünce tarihinde ilk Farsça eser olarak önemli bir konumu işgal eden Danışname'yi kaleme alan İbn Sina, Kitabü'ş Şifa adlı yapıtında, mantık, fizik, metafizik, matematik ve musikiye kadar uzanan oldukça fazla ilim sahasını değerlendirip özgün bir biçimde ortaya koymuştur.²⁸¹ Filozofun en kapsamlı eserlerinden olan Eş- Şifa,²⁸² İbn Sina'nın yaşanılan zamana kadar sorunsuz ve eksiksiz ulaşan en ayrıntılı ve kapsamlı eseri konumunda olup, mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât bölümlerinden meydana gelmiştir.²⁸³ Bu güne kadar Türkçe, Farsça, Süryanice, Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Rusça gibi oldukça popüler dillere çevirisi yapılmış olup çok fazla ilgi toplamıştır.²⁸⁴ En-Necât adlı eseri ise önemli derecede eş-Şifâ'nın mantık, tabîyyât bölümü talebesi olan Cûzcânî tarafından İbn Sina'nın eserlerinin ışığı ile beraber oluşturulmuş olup,²⁸⁵ eş- Şifa adlı eserinin kısaltılmış bir şeklini ifade eder.²⁸⁶ İbn Sina'nın son yazdığı önemli ölçüde birçok konuyu kapsayan eseri olan el-İşârât ve't-Tenbihât da felsefenin mantık, tabîyyât, ilâhiyyât ve ahlak konularına dair çok önem arz eden bir eseri konumundadır.²⁸⁷ Diğer bir ifadeyle İbn Sina felsefesine giriş mahiyetinde sayılabilecek özeti yada Aristoteles felsefesi ve düşünce sisteminin İslam coğrafyasında idrakını kolaylaştırmaya olanak sağlayacak giriş niteliğinde bir eserdir.²⁸⁸ El-Kânûn fi't-tıbb ise,

²⁷⁷ Alper, *İbn Sina Maddesi*, s.338

²⁷⁸ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s.256

²⁷⁹ Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, s.195

²⁸⁰ Taylan, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, s.202

²⁸¹ Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.144

²⁸² Taylan, Age. s.202

²⁸³ Kaya, Age.s.256

²⁸⁴ Topdemir, *İbn Sina*, s.28

²⁸⁵ Kaya, Age. s.256

²⁸⁶ Kadir Çüçen, H. Nur Beyaz, *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2013) s.289

²⁸⁷ Kaya, *İslam Felsefesi Tarih Ve Problemleri*, s.256

²⁸⁸ Topdemir, *İbn Sina*, s.31-32

İbn Sina'nın tıp otoritesi olmasına öncülük edecek tıp alanındaki en önemli ve kapsamlı yapıtı konumundadır. El-Kānūn fi't-tıbb adlı bu eser, modern zamanlara kadar gerek Doğu, gerekse Batı coğrafyasında tıp alanında yazılmış en önemli kaynak olarak kabul görülmüştür.²⁸⁹ El Kanun Fi't- Tıb yazıldığı döneme kadarki zaman içinde geliştirilen temel tıp bilgi ve birikimini İbn Sina'nın bizzat kendi özgün katkılarını içeren bir baş yapıtı konumundadır.²⁹⁰

3.2.1. İbn Sina'nın Ahlaka Dair Eserleri

İslam felsefe geleneğinin en önemli isimlerinden biri olan İbn Sina, felsefe alanına ait yazmış olduğu eserlerin geniş hacimli ve ayrıntılı olmasından sebeple diğer İslam filozoflarına nazaran daha sistematik ve daha düzenli bir külliyat bırakmıştır. Felsefenin her alanına ait yazmış olduğu eserler arasında ahlak alanına ait yazmış olduğu eserler sınırlı görülmektedir. Ahlak konusu ile ilgili İbn Sina'nın yazmış olduğu müstakil ve ansiklopedik tarzda bir eseri bulunmamakla birlikte ahlak alanında yazmış olduğu üç adet risalesi mevcuttur.²⁹¹ İbn Sina ahlak ile ilgili muhtemel görüşlerini felsefesinin içinde işlediği ilahiyat alanında yer vermekte olup, ahlak felsefesinin genel karakterini yine ilahiyat çerçevesiyle işleyerek anlatır.²⁹² Bu sebeple kendinden önceki diğer İslam filozoflarında olduğu gibi geleneklere bağlı kalarak yazmış olduğu önemli eserlerinde ahlak konusuna değinerek ahlaka da önemli bir yer ayırmıştır.²⁹³ Yazmış olduğu ciltlerce eserlerine rağmen müstakil bir ahlak eseri olmaması, İbn Sina'nın ahlak alanındaki çalışmalarının diğer felsefi problemlere nazaran daha önemsiz olduğunu anlamak mümkündür. Ahlak alanına ait hemen hemen hepsi bir iki sayfadan oluşan küçük risaleleri bulunan İbn Sina, “fi ilmi'l ahlak”, “Ahlak ve Psikolojik Duygular”, “İyilik ve Kötülük” (fi'l Birr ve'l İsm) adlı üç adet özet mahiyetinde küçük çapta risaleler yazmıştır.²⁹⁴

“Fi ilmi'l ahlak” adlı risalesinde işlemiş olduğu konu ilk olarak bireyin ilimlerin sınıflandırılması ve sayılması konusunda, klasifikasyon haline gelmiş olan bilimlerin mahiyetlerini öğrenerek teorik boyutunu kavramış hale gelmesi ve ardından insanın nefisini kötü olarak nitelendirilen hazzardan arındıran faziletlerin öğrenilmesi, rezilet adı

²⁸⁹ Kaya, *age.* s.257

²⁹⁰ Topdemir, *Age.* s.31-32

²⁹¹ Alper, *İbn Sina Maddesi*, s.338

²⁹² Alper, *age.* s.338

²⁹³ Pazarlı, *İslam'da Ahlak* s.143-144

²⁹⁴ Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, s.138

verilen kötü hazzardan uzaklaşma bilgisinin kazanılmasıyla beraber pratik alanını en iyi seviyeye çekip bizzat kendi insanlığı için önemli bir yer işgal eden hem bu dünya da hem ahirette insanın nihai hedefi olan mutluluğa ulaşmayı kendine hedef edinmiş insanın üzerine düşen yükümlülüklerin nelerden meydana geldiğini ortaya koyarak bu yükümlülüklerin incelemesini anlatır.²⁹⁵

İbn Sina bu risalede temel erdemler olarak nitelendirdiği nefsin üç gücü olan gazap, şehvet ve akıl gücüne karşılık gelmesi üzerine, şecaat gücü, iffet ve hikmet olarak sıralamıştır.²⁹⁶

Bu erdemler kendi aralarında birtakım kollara ayrılarak belli başlı kısımlardan meydana gelmektedir. İffet ya da şehvet gücü olarak nitelendirdiği faziletin alt kolları sebat, hilm, kerem, müsamaha, bağışlama, geniş ufukluluk, ahlaki tehammül ve güven verme olarak sıralanmaktadır. Hikmet ya da akıl gücü olarak bahsettiği faziletin alt kolları ise belagat, feraset, hüsnü tedbir, metanet, doğruluk, vefa, dostluk, merhametlilik, haya, alicenaplık, sözünde durma ve alçak gönüllülük olarak sıralanmaktadır. Bu sıralanmalardan sonra İbn Sina bahsi edilen bu erdemlerin mahiyetlerini ve tanımlarını ortaya koymaktadır. İbn Sina İffeti şehvet gücünü akıl gücünün himayesine sokarak bedeni hazların dizginlenmesi olarak izah etmiştir. Kanaat konusunda ise rızık ya da diğer bireylerin sahip olduğu yetkinlikler göz önünde bulundurma konusunda gereksiz çabalardan kaçmak olarak tanımlamaktadır. Metanet ile ilgili olarak ise gazap gücünü zorluklara ve acılara karşı sabırlı olmaya alıştırmak olarak nitelendirmektedir. Temel erdemlerden bir diğeri olan ahlaki tehammülün tanımlanmasının zor olduğu dile getirerek metanet erdemiyle yakın ilişkisinin olduğunu vurgulamıştır. İbn Sina'ya göre bu erdem insani tutkular ve kızgın olma gibi davranışlar karşısında soğukkanlı bir tutum sergileyerek bireyin gerçek özünün bozulmaya uğramaması ve uzaklaşması olarak tanımlamaktadır.²⁹⁷

İbn Sina'nın yazmış olduğu bir diğer risale olan *Fi'l Bir Ve'l İsm* ise 22 yaşındayken Buhara'da Ebu Bekir El Berki'nin ricası üzerine kaleme aldığı bir risaledir. Bu risale İbn Sina'nın *İlmu'l Ahlak* adlı risalesinin devamı niteliği taşımaktadır.²⁹⁸

²⁹⁵ İbn Sina, *Risale fi ilmi'l Ahlak*, (çev: Fatih Toktaş), s.46

²⁹⁶ İbn Sina, *Age*, s.46-52

²⁹⁷ Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, s.139-140

²⁹⁸ Ömer Mahir Alper, *İbn Sina*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2020) s.40-41

3.3. İbn Sina Felsefesine Genel Bir Bakış

İslam coğrafyasında felsefi düşünce etkinlikleri ve felsefi çalışmalar şüphesiz Kindi ile başlayarak Farabi ile birlikte oldukça ileri bir seviyeye taşınmıştır. Nitekim İslam coğrafyasında altın çağ olarak nitelendirilen en üst konuma erişmesi İbn Sina ile mümkün olmuştur. İbn Sina'nın bu felsefi sistemi döneminde ve daha sonraki dönemlerde o kadar etkili olmuştur ki İbn Sina'dan sonra gelen bütün alimler ve allameler bu felsefeyle mutlaka bir bağ kurmak mecburiyetinde kalmıştır.²⁹⁹ İbn Sina'nın bu zengin felsefi külliyyatı sayesinde Aristoteles ve Platon'un eserlerinin orijinallerinin yerine bu iki önemli düşünürlerin felsefelerinin bir sentezini inşa eden İbn Sina düşünceleri çok popüler bir konuma erişmişti.³⁰⁰

Yaşadığı dönem içerisinde bütün ilimlerle alakalı olan İbn Sina, felsefe alanında oldukça etkili ve güçlü bir felsefi sistem ortaya koymuştur. Nitekim İbn Sina orta çağ düşüncesi içerisinde oldukça geniş ve derin bir sistem olarak ortaya koyduğu felsefi düşüncesi şüphesiz İslam coğrafyasında felsefenin erişebileceği en üst seviye ve en üst merteye olarak tanımlanması olanaklıdır. İbn Sina'nın bu felsefi sistemi ortaya koymasını Aristoteles ve Platona borçlu olduğunu, özellikle bu iki felsefi anlayışın kusursuz bir sentezini inşa ederek yeni bir düşünce sistemi oluşturması İbn Sina'nın en büyük başarıları arasındadır. Diğer bir ifadeyle İbn Sina'nın felsefesinde Grek felsefesinin etkilerini görmek mümkündür. Özellikle sudur teorisinde Yeni-Platonculuğun, siyaset felsefesinde Platon'un, nefis teorisinde Galenos'un fizik ve metafizik öğretilerinde Aristo'nun mantık ilmi görüşlerinde ise Stoacıların etkilerini felsefi sisteminde görmek mümkündür. Tüm bu etkilere karşın eklektik bir düşünür olarak değil tamamen özgün ve kusursuz bir sistem inşa eden İbn Sina oldukça önemli sayılabilecek bir diğer sentezi Aristotelesçi gelenek ile Yeni Platoncu geleneğin akla uygun sistemleri ile İslam dini geleneğini uzlaştırarak, felsefe ile din ögesinin kusursuz bir sentezini inşa etmesidir.³⁰¹

Batı coğrafyasında Avicenna olarak bilinen İbn Sina, İslam kültür ve medeniyetinde başrol bir konumda olduğu ve önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.³⁰² Nitekim İslam düşüncesi içerisinde kelimadan felsefeye köprü inşa eden Kindi, bu felsefi düşünceyi metodik bakımdan sistemli bir hal almasını sağlayan Farabi,

²⁹⁹ Topdemir, *İbn Sina*, s.58

³⁰⁰ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.137

³⁰¹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.142

³⁰² Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Say yayınları, İstanbul: 2013) s.182

yaşadığı zaman dilimine kadar gelen bu zengin külliyyatı en baştan irdeleyerek sistematik ve düzenli bir miras bırakan İbn Sina'dır. İbn Sina İslam felsefesi geleneği içerisinde yer alan ve önemli bir konum olarak bilinen Farabi okulunun en önemli en zirve düşünürüdür.³⁰³ Nitekim bu gelenek için din olgusu toplum için vazgeçilmesi zaruri ve ilahi bir kurum olması düşüncesiyle paralel olup, İbn Sina felsefesinin ana fikrini yansıtmaktır. Daha doğru bir ifadeyle İslam düşünce tarihinde Kindi'nin inşa etmiş olduğu felsefi sistemi üzerine ilave bilgiler ekleyerek kurumsal bir yapı haline ulaştıran İbn Sina ile Farabi'dir.³⁰⁴ Bu sebeple Farabi'ye mantık ilmindeki üstün çalışmalarından ötürü "ikinci öğretmen" manasına gelen (Muallim-i Sâni) unvanı verilirken, İbn Sina'ya da felsefe ve diğer ilimlerin sistematik ve düzenli bir külliyyat haline getirip işleyişi kolaylaştırdığı için "büyük üstat" manasına gelen (eşşeyhü'r-reîs) unvanı verilmiştir. XI. yüzyıldan sonraki zaman diliminde İslam coğrafyasında "felâsife" (filozoflar) denildiğinde akla ilk olarak Farabi ve İbn Sina gelmektedir. Ancak İbn Sina'yı Farabi'den ayıran en önemli nokta Platon ve Aristoteles sistemine Farabi kadar bağlı olmamasından geçmektedir.³⁰⁵ Aynı zamanda İbn Sina tabip, felsefe ve ilim tarihçisi olması sebebiyle Farabi'den ayrı bir konumdadır. el-*Ķânûn fi't-tıb* ve eş-*Şifâ* gibi oldukça büyük öneme sahip olan bu eserler bu teorinin açık ispatlarıdır.³⁰⁶ İbn Sina oldukça önemli olan bu eserlerinde herhangi bir konuyu tasavvur ederken tıpkı Aristoteles gibi daha önce ortaya konulmuş olan yargılar ve önermeler ile ilgili bir takım eleştirilerde bulunarak kendi fikrini izah eder.³⁰⁷

Nitekim İbn Sina, tıpkı yol göstericisi olan Aristoteles gibi kendi yazmış olduğu eserleri yaşamış olduğu dönemin bilimler klasifikasyonuna uygun olarak kaleme almaktadır. Bunlar en derin anlamda ilahiyat, riyaziyyat, tabiiyyat ve mantık konularını bünyesinde barındırır. Ancak yazmış olduğu eserleri birbirlerinden farklı ve değişik tarzda kaleme almış olmasına ve yazmış olduğu birkaç şerhte "el-hikmetü'l-meşrikiyye" tabirini kullanması sebebiyle İbn Sina'nın iki ayrı felsefe anlayışının olduğu yönündeki münazaralara katılmamak olanaklı değildir.³⁰⁸ Yazmış olduğu eserlerinde ele almış olduğu herhangi bir ilim dalının kendi içeriği çerçevesinde kalarak bu konuya çok ayrı bir önem gösteren İbn Sina, felsefenin hemen hemen her dalı ile ilgili görüşler vermesine

³⁰³ Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, s.171

³⁰⁴ Ali Durusoy, "İbn Sina Maddesi", (D.İ.A), (İstanbul:1999) s.322.

³⁰⁵ Bircan, *Age*, s.171-172

³⁰⁶ Durusoy, "İbn Sina Maddesi", s.322

³⁰⁷ Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, s.172

³⁰⁸ Durusoy, "İbn Sina Maddesi", s.322

karşılık kendisi daha çok tabiiyyat, ilahiyyat ve mantık alanlarında felsefeye katkısının çok fazla olduğunu söylemektedir.³⁰⁹ Nitekim İbn Sina'nın felsefe ve bilim ile ilgili görüş bildirdiği eserlerinde kullanmış olduğu kavramsallaştırma metodu çoğunlukla birden fazla anlamları olmaktadır. Bu sebeple herhangi bir terim ya da kavramın İbn Sina felsefesinde mutlak olarak karşıt anlamları bulunur.³¹⁰

Yapıtlarını Arapça olarak kaleme alan en büyük ve en üstün düşünür olan İbn Sina, orta çağ İslâm coğrafyasının tartışmasız olarak en üst seviyede olduğu bir zaman dilimi içerisinde yaşamıştır.³¹¹

İbn Sina'nın yaşadığı dönem ve sonraki zaman dilimlerinde Arapça felsefe ve bilim dili olarak zirveye yerleşerek popüler bir dil haline gelmiştir. Yazmış olduğu felsefi ve ilmi eserleri İbn Sina'nın da tasnif etmesiyle en üst seviyeye çıkararak gelecek kuşaklar için de örnek arz etmiştir. Bu sebepten ötürü İbn Sina'nın felsefe tasnifi ana hatlarıyla Aristoteles'ten beri devam eden riyaziyyat, tabiiyyat ve ilahiyyat veya tabiat mantık metafizik şeklindeki bilimler klasifikasyonu içerisinde görülse de muhteva olarak olağan bir otoriteye bağlı kalmamakla birlikte gerektiği yerlerde ondan önceki çalışmalardan saygı ile söz ederek gerektiğinde ise büyük bir cesaret örneği olarak ilmi eleştirilerini de belirtir.³¹² Bilimlerin klasifikasyonuna göre yazmış olduğu küçük, orta ve büyük ölçekli yapıtlarında İbn Sina, salt akıl ile başlamış olduğu felsefi görüşlerini nübüvvet ile taçlandırmıştır. Felsefe ile ilgili yazmış olduğu bütün eserlerinde din olgusunun birey ve toplumun mutluluğu ve düzeni için zaruriyetini ve doğallığını bulanık ve anlaşılması güç açıklamalara başvurmadan gayet açık bir üslupla izah etmeye çalışır. Gerçek felsefe ile dinin birbirleriyle asla çelişmeyeceğini, aksi bir tabirle birbirlerini tamamlayıcı ve uzlaştırıcı bir ikili olgu olduğunu göstermeye gayret harcar.³¹³

İbn Sina'nın felsefi siteminin ve felsefe anlayışının din ile felsefeyi uzlaştırmaya yönelik bir uğraştan ibaret olduğunu savunanlar olsa da bu yaklaşım biçiminin İbn Sina felsefi sistemini yanlış anlayıp onu değerinin altına kalacak bir seviyeye yerleştirmekten başka bir şey olmayacağı açık bir olgudur. Nitekim bu düşünceye karşılık olarak tam aksi bir şekilde İbn Sina, felsefeye ait olan tüm yapıtlarında olgu yargıları ile değer

³⁰⁹ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.125

³¹⁰ Bircan, Age. s.172

³¹¹ Gutas, Age. s.31

³¹² Durusoy, "*İbn Sina Maddesi*", s.322

³¹³ Alper, *İbn Sina*, s.52-53

yargılarını ayırıştırma yoluna giderek, olgu yargıları adını verdiği doğru yanlış yargılarını felsefe ve bilimin alanına, değer yargılarını ise din olgusunun alanına bırakarak bu iki yargı arasında köprü görevini üstleneceği metafiziği izah etme yoluna gitmiştir.³¹⁴

Sonuç itibariyle İbn Sina'nın, felsefe ve metafizik alanda oldukça tesirli etkilerinin olduğunu görmek olağandır. Nitekim felsefe sisteminde orta çağ düşünce anlayışının oldukça geniş ve kapsamlı sistemlerinden birini gösteren İbn Sina, ilk ve en büyük başarısı Aristoteles felsefi anlayışı ile Platonik felsefi anlayış kusursuz ve akla uygun bir sentezini oluşturarak muhteşem zekâsı ile onu harmanlamasıdır. Gerçek manada onun felsefesinin büyük bir bölümü Antik Yunan düşüncesinden gelen malzemeler ve olağan bilgiler ile oluşur. Bu malzeme ile bilgileri İslam coğrafyasına has konular ve problemleri ele alacak şekilde bizzat kendi akli ilkeleri ile şekillendiren İbn Sina, sentetik yaklaşımıyla seçkin bir hal alırken bütün toplumları kuşatan bir sistem ortaya koymaktadır. Bu sebeple İbn Sina, insan olmanın getirmiş olduğu tüm sınırlılıklara rağmen doğru ve apaçık bilgiye erişmenin mümkün olduğu düşüncesini savunarak, ulaşılabilecek bütün kaynaklardan yararlanma çabası içine girmiştir.³¹⁵

3.3.1. Nefs Teorisi ve Uçan Adam Metaforu

İslam düşünce geleneği içerisinde geniş manada Psikoloji bilimini de içine alan nefis konusunun şüphesiz üstadı konumunda olan İbn Sina, kendisinden önce yaşamış birçok İslam ve Yunan düşünürlerinin de görüşleriyle paralel olarak insan hakkında ikili metodu benimseyerek nefis anlayışını şekillendirir. İbn Sina'ya göre insan, nefis ile beden bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir. İbn Sina'ya göre nefis bir cevher olup herhangi bir cisim ya da madde değildir. Beden ise cismani bir cevher olup insan aklının kavramakta zorlanacağı doğal unsurların bir araya gelerek oluşturduğu bir olgudur.³¹⁶

İbn Sina felsefi sisteminde nefis olarak ifade edilen olgunun bizzat insanın kendi mevcudiyetinin cevherine karşılık gelmektedir. Bu sebeple İbn Sina nefsin varlığını canlıların eylemlerinin varlığıyla eş görür. Nefsin varlığına delalet ettiğini söyleyerek nefsi bir kuvvet olarak tasavvur eder.³¹⁷

Felsefi sisteminden en önemli ilham kaynağı olarak gördüğü Aristoteles'in açtığı psikoloji yoluna uyarak tabiat felsefesi içinde ele aldığı nefis konusunun, bağımsız ve

³¹⁴ Durusoy, Age. s.322

³¹⁵ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 182

³¹⁶ Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, s.175

³¹⁷ Hayrani Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1985) s.124

gerçek bir cevher olduğu ve nefsin ölümsüzlüğü gibi bazı kendi fikirleriyle ondan farklı bir yol izlemiştir. Nitekim İbn Sina yine Aristoteles gibi nefsi “tabii organik cismin ilk yetkinliği” olarak tarif ederek, Platon ve Yeni Platonculuk’tan gelen ruh görüşüne dair önemli bilgilere sahip olduğu için Aristoteles’in ruhu beden bir fonksiyonu gibi gösteren görüşe katılmayarak aksine nefsin gerçek varlık olduğunu, evrendeki tüm canlıların oluşlarında hatta gök cisimlerinin hareket aşamalarını da nefsin bir işlevi olduğunu savunan “nefis-beden” veya “nefis-cevher” ikili anlayışını uygun görmüştür.³¹⁸

İbn Sina, yaşanan hayat içerisinde nefsin yalnızca insani bir mahiyetinin olmadığını, bitkilerin ve hayvanların da birer nefis varlığına sahip olduklarını söyler. Bu sebeple evrende bitkisel (nebati) nefis, hayvani nefis, insani (akli) nefis olmak üzere üç çeşit nefis olduğunu tasavvur etmektedir.³¹⁹

Diğer taraftan nefsin türlerinin oluşumunu nefsi taşıyan varlığın nitelikleri belirlemektedir. Niteliklerin derecesi nefsin çeşitliliğini ifade etmektedir. Bundan dolayı bitkilerden insana doğru artan bir skala mevcuttur. En üstün niteliklere sahip varlık insan olduğundan yalnızca insan bağımsız bir cevher olma niteliğine sahiptir.³²⁰

Doğal yaşamda ilk yetkinlik olarak bilinen nebati nefsin tarifi yeniden doğma, büyüme, beslenme özelliklerini sağlayan organlara sahip olması şeklindedir.³²¹ Bu nefsin besleyici, geliştirici ve doyurucu olmak üzere üç adet özelliği mevcuttur.³²² Nebati nefis yeniden doğan, büyüyen ve beslenme fonksiyonu olan doğal bir bedende bulunarak, kendine has eylemlerle kendi mevcudiyetini korur ve devamlılığını yürütür. Bu nefsin bir diğer özelliği de besin maddesini özümlemesidir. Bu eylemlere rağmen nebati nefis seçimsiz ve bilgi olanağı olmayan bir işleyiş olarak görülür.³²³

Diğer bir nefis türü olan hayvani nefis için İbn Sina, doğal olan maddenin idrak ve hareket yönünden ilk olgunluğu şeklinde tarif eder. Bu nedenle hayvani nefis isteyerek hareket eder ve birtakım nesnelere algılayabilmektedir. Bu nefis türünün hareket ettirici gücü ve kavrama yetisinin olduğu gücü bulunmaktadır. Hareket ettirici güç vasıtasıyla cismani olan bedene eylem fonksiyonu vererek itici ve çalıştırıcı diğer iki kuvvet

³¹⁸ Durusoy, “İbn Sina Maddesi”, s.325

³¹⁹ Kaya, *İslam Felsefesi: Tarih Ve Problemler*, s.258

³²⁰ Durusoy, “İbn Sina Maddesi”, s.325

³²¹ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.36

³²² Çubukçu, *İslam Düşünürleri*, s.31

³²³ Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, s.131

vasıtasıyla onu kontrol altına alır.³²⁴ Hayvani nefsin bir diğer fonksiyonu ise bahsi geçen fiillerden ayrı olarak hayvanlarda görülen duyuşsal algılanma ve irade biçimi ilkesidir.³²⁵

Hayvani nefsin nebati nefsten farkı olarak iki ayrı gücünün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, hareket ettirici ve kavrama güçleridir. Hareket ettirici gücün ayrıca şehvet ve öfke yetileri de bulunmaktadır. Kavrama gücünün ise hem batını hem de zahiri fonksiyonları bulunur.³²⁶

İbn Sina'nın felsefi geleneğine gerçek anlamda renk katan ve bu sistemin birliğini ve tutarlı olmasını sağlayan konu akli nefis adını verdiği yani nefsin bizzat insan bulunan kısmına ait teoridir. Bu teorinin arka yüzünde Aristoteles'in De Anima adlı eseri ile Plotinus'un felsefi sisteminde de yer alan ve Yeni Platoncu görüşlerde de bulunan düşüncelere kadar dayandığı olağandır.³²⁷ Bu nefis türünün düşünceye ait eylemleri akıl ile kavrayabilmesi ve genel işleri algılaması yönünden bedeninin ilk olgunluğu olduğunu söylemek mümkündür. İbn Sina felsefi anlayışına göre insani nefis maddi bir cisim olmadığı gibi yine cismani bir varlıkla hayatını devam ettiren bir varlık değildir. Bir başka tarifile insani nefis cisme girmiş maddi bir kuvvet olmayarak duyuşsal alemde idrak edilmeyen bir cisimdir. Nitekim özünde maddeden ayrılmış fakat eylemlerinde maddeye yeniden yakınlaşmış bir cevherdir.³²⁸ İnsani nefsin diğer nefis türlerine ek olarak yapıcı gücü ile bilici gücünün olmasıdır.³²⁹

İbn Sina, akli nefis diye tarifini yaptığı insani nefsin bedenden tamamen ayrı kendi başına müstakil bir cevher oluşunu, nefsin bedende bulunmasının suretin maddede bulunmasına benzemediğini, bu sebeple nefis bedenden ayrıldıktan sonra ölümsüz olarak hayatını sürdüreceğini, insanın gerçek varlığının ve benliğinin nefisten ibaret olduğu gibi düşünceleri ve bu düşüncelerle ilgili ortaya koymuş olduğu somut delilleri felsefe tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur. İnsanın nefis bölümünün kendini bilen, nitekim bedenden tamamen bağımsız bir cevher oluşuna ilişkin izahları incelendiğinde İbn Sina'nın psikoloji başta olmak üzere mantık, metafizik, epistemoloji, ahlak ve din felsefesiyle de ilişkilendirdiği ve felsefi sistemini bu anlayış üzerine oturttuğu açıktır.

³²⁴ Altıntaş, Age. s.132

³²⁵ Durusoy, Age. s.325

³²⁶ Çubukçu, Age. s.31

³²⁷ Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, s.36

³²⁸ Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, s.134-135

³²⁹ Çubukçu, *İslam Düşünürleri*, s.31

Dolayısıyla İbn Sina'nın felsefi düşünce sisteminde nefis konusu oldukça önemli konumdadır.³³⁰

İbn Sina'ya göre nefis ile bedenin bir arada varlığını sürdürmesi görüşü ile Platon'dan, nefsin ölümsüzlüğünü izahı ve bedenden bağımsız manevi bir cevher olduğunu izahı ile de Aristoteles'ten ayrılmıştır.³³¹

Felsefe tarihi içinde ilk olarak İbn Sina, nefsin kendi varlığının farkında olması, bilmesi hususunu “boşlukta uçan adam” tarifiyle izah etme yoluna gitmiştir.³³² Bu benzetmeye göre boşlukta var olmuş, maddi bedeni dış etmenleri algılayamayacak şekilde arındırılmış, herhangi bir şeyi, hatta kendi bedeni içerisinde yer alan organlarının bile varlığının farkında olmayan, kısaca ifade edilecek olursa hiçbir olgudan habersiz olan ve bundan dolayı asla kendi duyu algısına sahip bulunamayan bir insan tahayyül eder. Bu insan bu şartlarda olsa bile kendi varlığını bilir. Nitekim nefis beden bağımsız manevi bir cevher olarak, maddi beden ve organları nefsin elbisesi konumunda olur. Tıpkı herhangi birinin üzerine giydiği elbiseye insanın gözünün aşına olarak onun vücudunun bir parçası olarak görmesi gibi bedenin de insanın şahsi benliğinden müstakil olarak düşünülemeyen olduğunu kabul etmesi gibidir. Söz konusu bu düşünüş yalnızca alışkanlıktan kaynaklanan bir yanılmadır. Bütün bu olgular insanın bilgisi, kendi düşüncesi ve davranışlarının birer ilkesi konumundadır. Bundan dolayı insanın gerçek tarafını temsil eden nefsin beden ile birlikte bulunsa dahi, mahiyet ve önem olarak yalın, ölümsüz ve ayrı bir manevi cevher olduğunu açıkça göstermektedir.³³³

3.3.2. Metafizik Teorisi ve Varlık Tasavvuru

İbn Sina, felsefe sistemi içerisinde metafizik konusunu en ayrıntılı ve en kapsamlı şekilde ele alarak bu sistemin içerisinde kendisinden önce oldukça fazla ses getirmiş eski ve köklü felsefi görüşleri de işlemiş ve metafizik anlayışını zengin bir şekilde ortaya koymuştur.³³⁴

³³⁰ Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³³¹ Durusoy, Age. s.325

³³² Alper, *İbn Sina*, s.95

³³³ Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³³⁴ Alper, Age. s.96

Metafizik ilmi için İbn Sina, ilk felsefe, Tanrı ile ilgili ilim, ilahiyyat, aşkın hikmet, tabiat ötesinin ilmi, son maksadın ilmi şeklinde ifadeler kullanmıştır. Metafizik ilmiyle meşgul olanlara da “el-feylesûfü’l-evvel” diye hitap etmiştir.³³⁵

İbn Sina’nın bizzat kendi deyimiyle İlahiyyat ilminin diğer ilimlerde de olduğu gibi kendine has terimleri ve kendine özgü tartışma konuları mevcuttur.³³⁶ İbn Sina metafizik görüşü genel hatları itibariyle Aristoteles ve Yeni Platoncu anlayışın izlerini taşımaktadır. Bu iki anlayışın sentezi ve İbn Sina’nın şahsi fikirleriyle anlam ve mahiyet olarak çok üstün bir mertebede yer almaktadır. Metafizik ilminin konusu mutlak ya da olağan diye adlandırılan Tanrı ve Tanrının yaratmış olduğu mümkün varlıklardan bahseder. İbn Sina’ya göre varlık ilkler ilkidir ve hem fizik alemde hem metafizik alemde birdir.³³⁷

İbn Sina metafiziği ilk felsefe olarak tanımlaması Aristoteles anlayışının bir sonucudur. Nitekim soylu bilim ve gerçek varlığın ilmi diye tanımlamaların ardında yatan sebepte aynıdır. Aristoteles’in Tanrı ile maddeyi kabul etmiş olduğu bu düalist yaklaşımı kabul etmemekle beraber, Farabi gibi Yeni Platoncu sudur nazariyesinden hareketle Tanrı ile madde arasında olağan bir duvar örer.³³⁸ Bu anlayış içerisinde Tanrı, akıl, nefis gibi somut olmayan varlıklar ve oluş-bozuluş alemi gibi konuları kapsamlı bir şekilde inceler.³³⁹ İbn Sina’nın metafizik ilmi görüşleri tıpkı Farabi’de olduğu gibi Aristoteles metafizik görüşleri temel konumundadır. Nitekim İbn Sina metafiziği Aristoteles metafizik anlayışından metot ve içerik bakımından hem daha çok anlaşılır hem de daha sistematik bir konumdadır. Bunun yanı sıra İbn Sina Aristoteles’in Metafizik görüşünden etkilenmiş olsa da bununla yetinmeyerek, bu alanda diğer alimler ve bilge kişiler tarafından ortaya atılmış görüşleri de metafizik görüşlerinde yer vererek Aristoteles’in görüşleriyle çelişen görüşlere de yer verip zengin bit külliyat oluşturur. Temelinde İslami görüşlere yer vererek birçok dini konuları da inceler.³⁴⁰

İbn Sina metafizik ilmi görüşlerini oldukça önemli konuları bünyesinde barındıran Şifa adlı eserinde geniş ölçüde yer vermiştir. Eserde metafiziğin konusunun neyden ibaret olduğuna dair kapsamlı bir inceleme ile başlayarak, öncelikli olarak

³³⁵ Durusoy, Age. s.325

³³⁶ Hacı Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021) s97

³³⁷ Cavit Sunar, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967) s.97

³³⁸ Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, s.27

³³⁹ Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³⁴⁰ Altıntaş, Age. s.26

nitelendirdiği “var olması bakımından varlık” ya da bir diğer önemli eseri olan Necat’ta yer alan kendi ifadesine göre “mutlak varlık” olduğunu izah etmiştir. Nitekim varlık konusu diğer bütün felsefi konular arasında en genel konu konumunda olup varlığın mahiyetinin durumu ve bilgisinin önemine ihtiyaç duyulmaksızın açık ve olağan bir durumdadır.³⁴¹ İbn Sina metafiziğinde somut varlıkların var olmaları kişinin kendi iç dünyasının ve mevcudiyetinin bilgisi konumundadır. Nitekim kişi kendi mevcudiyetinin neyden ibaret olduğu incelendiği zaman bu olgunun duyu organlarıyla hissedilip maddi bir algıdan ziyade akıl vasıtasıyla algılanıp soyut bir varlık olduğu anlaşılır hale gelecektir. Kişinin kendi mevcudiyetine ilişkin bu önemli bilgi sayesinde metafizik ilminin kapısının aralanması olağan hale gelecektir.³⁴²

İbn Sina metafizik anlayışında nazari hikmet kavramının en üst seviye bilgilerini içeriğinde bulundurmaktadır. Metafiziğin en önemli hususu Aristoteles metafiziğinde olduğu üzere var olması bakımından varlıktır. Nitekim varlık kavramı İbn Sina metafiziğinin mihenk taşı ihtiva eder. Varlık olgusu insan zihninde ilk olarak bulunan açık seçik bir kavram özelliğine sahiptir. Bu sebeple varlık kavramından daha net bir şekilde bilinen izahlara gitmenin bir manası yoktur.³⁴³

Yeni Platoncu düşünürlerde olduğu üzere İbn Sina metafizik anlayışında da Zorunlu Varlık ve Mümkün Varlık, İbn Sina metafiziğinin temelini temsil etmektedir. Metafizik anlayışının en önemli hususu budur.³⁴⁴ Nitekim bu temelden anlaşılacağı üzere İbn Sina’nın metafiziği ve neredeyse tüm felsefi anlayışı hiyerarşik bir varlık anlayışı içindedir. Bu hiyerarşide en gerçek varlık olarak belirtilen ise maddi olmayan töz olarak zorunlu varlığa yani Tanrı’nın varlığına işaret eder.³⁴⁵

İnsan zihninde bulunan varlık kavramına ve insanın kendi mevcudiyetine ilişkin analizi ile insan, bütün varlık sisteminin oluş ve bozuluş aleminin bizzat kendisi ile izah edileceği ilk sebebe erişmiş olur.³⁴⁶

İbn Sina metafiziğinde zorunlu varlık var olmasının bir sebebi olmayan, mümkün varlık ise varlığının bir sebebinin olduğu varlık biçimidir. Başka bir ifadeye göre zorunlu varlık var olma biçimini herhangi bir başka olgudan almayan varlık şeklindeyken,

³⁴¹ Alper, *İbn Sina*, s.97

³⁴² Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³⁴³ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.96

³⁴⁴ Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, s.23

³⁴⁵ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.83

³⁴⁶ Durusoy, *Age*, s.325

mümkün varlık ise var olmasının başka bir olgu tarafından olduğu varlık şeklindedir. Nitekim bu olgudan hareketle, Tanrı dışındaki tüm varlıklar özü itibariyle mümkün varlık olup var olma sebepleri başka bir olguya bağlı olarak gerçekleşir. İbn Sina metafizik sistemini bu çerçevede ele alarak varlık ve mahiyet ayrımına gidererek metafizik anlayışını temellendirmektedir.³⁴⁷ Bundan dolayı İbn Sina metafiziğinin temeli varlık ve mahiyet ayrımıyla şekillendirir. İnsan zihnindeki bu düşüncenin irdelenmesinden çıkan ayrımın göre varlık kavramı mümkün ve zorunlu varlık olarak iki kısımdadır. Bu kısım şeklen değil fiilen izahı olan gerçek bir ayrımdır. Ancak bilfiil gerçek olan mümkün varlık zati itibariyle mümkün, onun bizatihi sebebi konumunda olan zorunlu varlık ise zaruridir.³⁴⁸

İbn Sina metafiziğinde herhangi bir şey insan zihninde ağılandığı esnada, algılanan şeyin zihinden bağımsız maddi alemde de gerçekten varlığının bulunması gerekmektedir. Herhangi bir şey düşünüldüğünde, düşünülen şeyin zihinden bağımsız maddi alemdeki varlığı konusunda şüphe duyulacağı apaçık bir olgudur. Bu durum bir şeyin ne olduğunun mahiyetinin nelerden kaynaklandığı gibi sorunlardan çıkmaktadır. Nitekim herhangi bir insan evren içerisindeki varlıklardan hangisi olursa olsun ele alacak olursa, onun mahiyetinde varlık zaruri bir öge konumunda olmamaktadır. Var olan olguların mahiyetleri düşünüldüğünde varlık olgusunun onlar için yalnızca imkan olduğu apaçıktır. Varlık olgusu herhangi bir şeyin mahiyeti olmamakla birlikte bu mahiyetin bir parçası da değildir. Tam tersi olarak varlık mahiyetin üzerine gelip konumlanmış durumdadır. Nitekim mahiyet yalnızca bir olgunun var olma sebebine tanıklık etmektedir. Ama bu tanıklık onun gerçek alemde var olma olgusuna işaret değildir.³⁴⁹

Sonuç itibariyle toparlanacak olursa İbn Sina metafizik sisteminin temel taşı konumunda olan varlık olgusunun iki kısımda olduğu mutedildir. Bu iki varlık skalasının özü dikkate alındığında zatının gereği olan varlık biçimi zorunlu varlık iken, zatının gereği olmayan varlık ise mümkün varlıktır. Başka bir deyişle varlığı ve yokluğu ayrı ayrı düşünüldüğünde insan zihninde bir çelişki meydana gelmiyorsa mümkün varlık, var olmasının tasavvur edilmesinden herhangi bir çelişki ya da muğlaklık doğuyorsa zaruri varlık yani zorunlu varlıktır. İbn Sina varlık tasavvurunu yaparken bu

³⁴⁷ Alper, *İbn Sina*, s.99-100

³⁴⁸ Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³⁴⁹ Alper, *İbn Sina*, s.100

iki varlık dışında bir de üçüncü bir varlık türünden söz etmektedir. Nitekim bu varlık türü özü dikkate alındığında mümkün varlık kategorisinde yer aldığı için kendi başına müstakil bir varlık olarak nitelenmez. Var oluşu bir başkasıyla mümkün olan varlıklar ayrı akıllar için kullanılmıştır. Bundan dolayı İbn Sina'ya göre mümkün olan tüm varlıklar özü itibariyle gerçekleştiği an başkasıyla zorunlu sınıfına dahil olmuştur.³⁵⁰

3.3.3. Ahlak Felsefesi

İbn Sina yaşamı boyunca felsefe başta olmak üzere birçok ilim dalı ile yakından ilgili olup sayısız eser kaleme almıştır. Felsefenin her alanına ait görüşlerini ifade ettiği eserler mevcuttur. Ahlak felsefesi ile ilgili müstakil bir eseri olmamasına rağmen yaşadığı dönem içerisinde ve sonraki dönemlerde oldukça ses getirmiş ünlü eserlerinde ahlak felsefesi ile ilgili görüşleri ve bölümleri mevcuttur.³⁵¹ Bu sebeple ahlak felsefesi ile ilgili eserlerini ilahiyat adını verdiği metafizik ve psikoloji ile ilgili yazmış olduğu eserlerinde belli başlı yerlerde değindiği görülmektedir.³⁵² Nitekim İbn Sina'nın felsefi sisteminde ahlak felsefesinin konularının içeriği konumunda olan belli başlı kavramları tanımlamak ve bu kavramların izahını yapmak için nefis görüşü ve metafizik konusu ile yakından ilgilidir. Bu sebeple İbn Sina'nın ahlak felsefesi ile ilgili görüşlerini sağlıklı bir şekilde mahiyetini kavrayabilmek için İbn Sina'nın psikoloji ve ontoloji ile ilgili görüşlerinin ne olduğu ile ilgili birtakım bilgilerin zihinde olması zaruridir.³⁵³

Diğer taraftan ahlak felsefesi ve ahlaki kavramların analizi ve mahiyeti yönünden din felsefesiyle de yakından münasebeti bulunmaktadır. Metafizik alanına ait olan kavramlarda olduğu üzere ahlak felsefesi bünyesinde olan kavramların açıklamak ve yorumlamak için akıl yeterli değildir. Bu kavramların izahı için vahye dayalı rasyonel bir dinin varlığı zaruridir.³⁵⁴ Bundan dolayı ölçülülüğün ve açıklığın izahını belirleme yönündeki hedeflerde nihai seviyeye erişmedeki hedef doğrultusunda din olgusunun zaruriyeti mecburidir. Nitekim din felsefesi ile ahlak felsefesi İbn Sina felsefi sisteminde ayrılmaz bir bütündür.³⁵⁵

³⁵⁰ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.100

³⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, (Ankara: Ülken Yayınları, 1998) s.70

³⁵² Durusoy, “*İbn Sina Maddesi*”, s.325

³⁵³ Alper, *İbn Sina*, s.109

³⁵⁴ Durusoy, *Age*. s.325

³⁵⁵ Alper, *Age*. s.110

İbn Sina, insan davranışlarının analizini ve tutumlarını inceleyen ahlak felsefesinin temel kavramlarını ereksel bir anlayışla çözümlene yoluna gitmiştir. Bu erekselliğin açıklanmasını ise metafizik olgusuyla mümkün olacağını izah etmiştir. Bu sebeple ahlak olgusu ilkelerini metafizik ile besler ve metafizik ilminden sonra gelmektedir.³⁵⁶

İbn Sina ahlak felsefesi ile ilgili olarak O'nun bizzat kendisinin yapmış olduğu ilimler sınıflamasına göre ameli ilimlerin içerisine koyarak hikmeti hulkiyye yani ahlakı inceleyen hikmet (Ahlak Felsefesi) adını vermiştir. Bu sebeple İbn Sina'ya göre ahlak ilmi nefsin iyi ve kötü davranışlarından bahseden müstakil bir ilimdir.³⁵⁷

Nitekim İbn Sina'nın ahlak felsefesinin nihai amacı insanın yetkinliği ile ilgili olup, insani ruhun iki boyutuna işaret ettiğinden iki ayrı türü olduğu açıktır. Bunlar pratik ve teorik yetkinlik olarak bilinir. İbn Sina düşüncesinde hiyerarşik bir skalanın parçası olarak insanın kendi yetkinliğini gerçekleştirebilmesi yani nefsin bütün kötü huy ve davranışlardan temizlenebilmesi pratik yetkinlik adı verilen olgunun işleme alınması ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle insani ruh pratik akıl tarafı söz konusu olduğu zaman insana düşen nebati ve hayvani ruhların yönetimini rasyonel bir şekilde yapmaktır.³⁵⁸

İbn Sina ahlak felsefesi anlayışını insanın ahlaklı olma biçimini davranışlarıyla yaşadığı hayata uyarlama biçimi ve bu uyarlamanın sonuçlarıyla yakın bir ilişkisi olması sebebiyle sonuca dayalı bir ahlak felsefesi olmak durumundadır. Bu sonuç çerçevesinde insanın nihai amacının kendi mevcudiyetinin farkına vararak kendini gerçekleştirmesi, bilhassa teorik aklını tam anlamıyla yetkin hale getirip pratik hayata uyarlamasıyla mutluluk ahlakı olarak olduğu aşikardır.³⁵⁹

İbn Sina'nın ahlak felsefesi bu olgulardan hareketle doğalcı bir yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim bu ahlak görüşü ile insan ve psikoloji görüşü ile paralel durumdadır. Nitekim İbn Sina kendi psikolojik ilmi görüşlerini ahlaka dayandığını ve insanın ne olduğu ve nasıl bir davranışta bulunması gerektiği sorusuna delalet etmektedir. Başka bir ifade ile İbn Sina değer yargılarını olgu yargılarından

³⁵⁶ Durusoy, Age. s.325

³⁵⁷ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.115-116

³⁵⁸ Ahmet Cevizci, *Orta Çağ Felsefe Tarihi*, (Bursa: Asa Kitapevi, 2001) s.157

³⁵⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.147

çıkarak ahlaki olgunluğun en yüksek mertebesini psikolojinin kavramlarıyla ifade etmektedir.³⁶⁰

Sonuç itibariyle İbn Sina insani nefis adını verdiği en mükemmel nefsin pratik hayatta uyguladığı davranışlarda dengeli bir yaklaşım sergilemesinin ve bu davranışların denetlenmesi hususunda yetkin bir konuma gelmesi, insani nefsin mutlu olmaya engel kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan uzak durması ölümle birlikte başlayacak olan yeni hayatta mutluluğa ermesi için ön koşul olarak sunar. Bir başka deyişle insani nefis madde ve maddenin irtibatlı hallerinden kendini soyutlayarak gerçek aleme ve gerçek mutluluğa ulaşması için adaleti uygulaması ve dengeli olması gerekmektedir. Hem bu dünya hem öbür dünyada mutlu bir yaşam sürdürebilmesi için bu olgu zorunludur. Nitekim İbn Sina'ya göre insanın bu dünyada gerçek mutluluğa ulaşması imkansızdır. Nefis bedeninin içindeyken genel itibariyle eksik bir mutluluk söz konusudur. Bundan dolayı ahlak felsefesinin en büyük hedefi gerçek mutluluğa ulaşmaktan başka bir şey olmadığı açıktır.³⁶¹

3.3.3.1. Ahlak Felsefesinin Genel Karakteri

İbn Sina'nın ahlak görüşünde tıpkı selefi Farabi'de olduğu gibi mutluluk değeri nihai amaç durumundadır. İnsanın yaşadığı hayat içerisinde huzurlu ve mutlu bir yaşam sürdürmesi, hayat içerisinde olgunluğu kazanmış olması, insanlar arasında sağlıklı ve huzurlu bir çevre edinebilmesi İbn Sina ahlak görüşünün en temel gayesidir.³⁶²

Diğer taraftan İbn Sina ahlak felsefesi genel itibariyle Aristoteles ahlak anlayışı ile paralel durumdadır. Nitekim Aristoteles erdem kavramını “ortaya uygun eylem” olarak tanımlamaktadır.³⁶³ İbn Sina'da buna bağlı kalarak ifrat ve tefrit denilen iki aşırı uçtan uzak kalınmasının gerekliliği ve yapılan her eylemin itidalli bir şekilde olmasının zarurietine sürekli vurgu yapmaktadır.³⁶⁴

İbn Sina ahlak felsefesi genel itibariyle zıtlıkların olduğu konulardan beslenmektedir. Bunlar; irade-ihtiyar, lezzet-elem, hayır-şer, fazilet-rezilet ve saadet-şekavet gibi konulardır. İbn Sina bu zıtlıkları insanın neleri yapması ya da nelerden uzak durması gibi davranış biçimlerinin idrakini kolaylaştırması açısından değerlendirerek

³⁶⁰ Cevizci, *Orta Çağ Felsefe Tarihi*, s.156-157

³⁶¹ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.189

³⁶² Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.145

³⁶³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s.35

³⁶⁴ Bircan, *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, s.187

ortaya koymuştur. İnsanın yapıp etmeleri bakımından bu zıtlıkların yine İbn Sina felsefesinde nefis teorisi ve metafizik anlayışıyla yakın münasebetinin olduğu açıktır.³⁶⁵ Metafizik anlayışında yer alan bazı anlaşılması güç kavramlarda olduğu gibi ahlaki kavramların içeriğinin kavranmasının da bazı durumlarda aklın yeterli gelmediği ve anlaşılır olma durumunda güçlüklerin olduğu görülmektedir.³⁶⁶ Bu sebeple İbn Sina'nın ahlak felsefesi insanın iyi ya da kötü olarak bulunmuş olduğu hallerinden bahseden bir felsefe dalı olarak açıklanabilir.³⁶⁷

İbn Sina'ya göre ahlaki eylemlerin iyi ya da kötü eylemler olarak ortaya çıkmasında nefsin istek, öfke ve akıl güçlerinin payı büyüktür. Nefsin istek gücü insana mutluluk veren olguları kazanmaya yönelik olan güçken, öfke gücü ise insana elem veren olgulardan kurtulmaya yönelik nefiste bulunan iki güç konumundadır. Haz ve elem ise insanın idrak etme durumunda ortaya çıkan idi durum konumundadır. İnsan idrak gücü nefsin doğasına uygun olarak gelen bir eylemde anlayınca mutluluk ve haz duyarken, tam tersi bir durumu idrak ettiğinde ise elem hisseder. Bu türden idrak güçlerinin tümünde nefse haz veren bir eylem hayır ya da başka bir ifadeyle iyilikken, elem ya da üzüntü veren bir eylem de ise bu durumun tanımını şer yani kötülüktür.³⁶⁸

İbn Sina yer yüzünde bulunan üç ayrı şer türünden bahseder. Bunlardan ilki fizik şerdir. İbn Sina Bu şer türünün eksikliğinden bahsederek tanımını yapmaktadır. İkinci şer türü ise ruhsal şer olarak tanımlayarak keder ve üzüntü durumlarında görüldüğünü ifade eder. Üçüncü olan şer ise metafizik şer şeklinde tarif ederek günah olduğunu ifade eder.³⁶⁹

İbn Sina'nın ifade etmiş olduğu ahlak felsefesiyle ilgili bu tür konuları ve ifadelerini yine İbn Sina'nın genel felsefe anlayışında yapmış olduğu teorik ve pratik felsefenin bütününe hâkim olmadan anlayabilmek güçtür. Ahlak felsefesiyle ilgili olan kısım pratik felsefe adını verdiği ameli hikmet kısmında yer alır. Pratik felsefe diye isimlendirmiş olduğu kısımda İbn Sina tarafından üç bölümde ele alınır. Bunlar siyaset felsefesi yani "hikmetü'l-medeniyye", aile felsefesi yani "hikmetü'l-menziliyye" ve ahlak felsefesi yani "hikmetü'l-hulkiyye'dir". İbn Sina'ya göre bu üç kısımda

³⁶⁵ Durusoy, "İbn Sina Maddesi", s.322

³⁶⁶ Durusoy, Age. s.322

³⁶⁷ İbn Sina, *Uyûnu'l-Hikme* (çev: Hilmi Ziya Ülken) (Ankara:1953) s.13

³⁶⁸ Alper, *İbn Sina*, s.110-111

³⁶⁹ Pazarlı, *İslamda Ahlak* s.143-144

kaynağını ilahi şeriatı almakta ve insanların ulaşabilecekleri son yetkinlik ise yine ilahi şeriat tarafından belirlenmektedir. Nitekim bu durumların bazı hususi durumlarda uygulamaya konulmasında insanın rehberi nazari yani teorik felsefedir.³⁷⁰

Sonuç itibarıyla İbn Sina'nın ahlak felsefesi varlığın metafiziksel izahının zaruri olduğu ilahi bir durum olarak heveslerin dengede tutulması ve iki aşırı uca mesafeli bir durumda olması şartına bağlı özü itibarıyla erdem ve mutluluk ahlakından başka bir şey değildir.³⁷¹

3.3.3.2. Ahlak İlmî Görüşleri

İbn Sina ilham kaynakları olan Platon, Aristoteles ve Farabi'nin ahlak anlayışlarında olduğu gibi ahlak olgusunun sonradan insana kazanılmış olduğu görüşünü benimsemektedir. Nitekim İbn Sina'ya göre insan yaratılışı itibarıyla kendi bünyesinde bulunan iyi ve kötü eylemleri gerçekleştirmektedir. Bu sebeple insan eğer bir ahlak kazanamamışsa kendi fitratında bulunan bu güç ile bir ahlaka sahip olabilir. Eğer bu kişinin ahlakı kötü ahlak ise kendinde bulunan bu yeti sayesinde kötü olan ahlakını güzelleştirebilirken eğer iyi ahlaka sahip ise yine bu yetisi sayesinde ahlakını kötüleştirecek potansiyele kavuşabilir.³⁷²

İbn Sina ahlakın tanımını yaparken insanın düşünüp taşınmaya gerek kalmaksızın nefsinden bir takım iyi ya da kötü eylemlerin zorlanmadan çıkarılan melekeler şeklinde tarif etmektedir. Aristoteles'te olduğu gibi her insanın iyi ya da kötü eylemleri yapmaya yönelik fitratı itibarıyla bir gücü mevcuttur. Nitekim bu insanın ahlaka yakın bir potansiyelinin olduğunu gösterse de doğuştan bir ahlak getirmediğinin apaçık ispatıdır. Bundan dolayı gerek iyi gerekse kötü ahlak doğuştan değil sonradan kazanılmıştır. Bu bakımdan ele alındığında insan kendi iradesi ve kendi düşünmesiyle bir ahlak kazandığı gibi bu kazanmış olduğu ahlakı değiştirme yetisine de sahiptir. Nitekim İbn Sina hem iyi ahlakı hem de kötü ahlakı bir defaya mahsus bir eylem sonucunda kazanılmasından olmadığını söyleyerek tam tersi uzun yıllar boyunca devam eden o eylemin sürekliliğinin devam etmesi sonucu kazanılan bir alışkanlık veya huy ile kalıcı olacağını söylemektedir. Böylece ahlak iyi ya da kötü eylemlerin uzun bir süre insanın hayatında sürekliliğinin devamı söz konusu olduğunda ve pratikleşmesiyle kalıcı

³⁷⁰ Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s.145

³⁷¹ Durusoy, "*İbn Sina Maddesi*", s.322

³⁷² İbn Sina, *Risale fi ilmi'l Ahlak*, s.46-52

bir hal alması ve yapılan eylemlerin insan iradesi dışında kendiliğinden yapılacak seviyeye gelmesiyle mümkün olacağını söylemektedir.³⁷³

İbn Sina'ya göre ahlak, bir düşüncenin öncelemesi olmaksızın herhangi bir eylemin nefis diye bilinen cevherden kolaylıkla taşmasını sağlayan bir meleke durumunu tasvir eden bir kavramdır. Nefsin kötü durumlarından arındıran nefsi kontrol altına alan ve nefisteki eylemleri yönlendiren yine ahlakın kendisidir.³⁷⁴ Ahlak ile faziletlerin insanda nasıl mümkün olduğu ve reziletlerden ise nasıl kaçınıldığı mümkündür. Nitekim ahlakın en büyük amacı nefsin kötü huylardan temizlenmesi ve gerçek mutluluğa erişmesidir. Mutluluk olgusunun kazanılmasına ön koşul olan her eylem iyi eylem, kazanılmasına engel olan ve set kuran her eylemde kötü eylem durumundadır.³⁷⁵

Diğer İslam filozoflarında olduğu üzere İbn Sina'da da ahlakın en büyük gayesi insanın gerçek mutluluğuyla mümkün olacağı görüşüdür. Gerçek mutluluk ise İbn Sina'ya göre bedeni mutluluk değil, ruhi mutluluktur. Nitekim İbn Sina'ya göre gerçek mutluluk nefsin iyi ahlakla arınmasıyla mümkün bir olgudur.³⁷⁶

3.3.3.3. Ahlak Felsefesinin Kaynağı

İbn Sina rasyonel bir düşünür olmasından ziyade ahlaki kaide ve kuralların kaynağını tecrübe yoluyla da mümkün olacağını ifade eder. Ahlakın kaynağını analiz etme yolunda akılcı bir tutumun yanı sıra sezgi ve deney yolunu da ekleyerek hareket etmektedir. İlk olarak İbn Sina değer kuramı oluşturmaya çalışarak ahlaki kazanımları bu değer anlayışının içine dahil eder. Bu süreç içerisinde hangi eylemin kendi başına iyi hangi eylemin kötü olduğunu bu değer sayesinde analiz eder.³⁷⁷

İbn Sina'nın ahlak felsefesinin ilk ve en önemli kaynağı olarak vahiy olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Tanrı ahlaki kaide ve kuralları bir peygamber vasıtasıyla insanlara iletmektedir. İbn Sina ahlak sisteminde bu olguyu inayet³⁷⁸ kavramı

³⁷³ Alper, *İbn Sina*, s.110

³⁷⁴ İbn Sina, *Şifa, Metafizik-II*, (çev. Ömer Türker), (İstanbul: 2004, Litera Yayıncılık) s.176-193

³⁷⁵ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.116

³⁷⁶ Alper, *İbn Sina*, s.110

³⁷⁷ Müfit Selim Saruhan, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler*, (İstanbul: İ.B.B.K.A.Ş. Yayınları, 2008) s.134

³⁷⁸ “Sözlükte ‘‘isteme, amaçlama, ilgilenme, önem verme’’ gibi manalara gelen inayet kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte sözlük anlamlarıyla birlikte hadislerde yer almıştır. Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/inayet>”

ile izah etmektedir. İnyet kavramı ahlaki bir kavram olmaktan ziyade manası ve içeriği bakımından metafizik ilmi içerisinde bahsi geçmektedir.³⁷⁹

İbn Sina ahlak anlayışına kaynaklık eden bir diğer kavramda nübüvvet³⁸⁰ olgusudur. Bundan hareketle Allah bir peygamber vasıtasıyla bu evrendeki tikellerin bilgisini insanlara iletir. Bu tikel bilgilerin Allah tarafından peygamberlere verilmiş olması Allah'ın sıfatları ve O'nun ilmi konusuyla yakın bir bağı bulunan inayet kavramının bir sonucuyla mümkündür. Dolayısıyla Allah varlıkları hiçbir koşula bağlı kalmaksızın ilahi kudretiyle kuşatıp varlığa en iyi düzeni vermesi O'nun inyeti sebebiyle olur. Allah peygamberlik vasıtasıyla insanlara en iyiyi yani ahlaki kaideleri iletiyor olması bir zaruriyet sonucudur ve bu zaruriyet Allah'ın sıfatları arasında yer alan inyeti ahlakın bir kaynağı konumuna getirmektedir. İnyet kavramının ahlakın konusu içerisinde yer almasıyla beraber ahlakın kaynağı konusuyla ilişkili olması İbn Sina'nın bazı eserlerinde Allah'ın ahlak olgusunun kaynağı olması sebebiyledir. Nitekim Kitabü'ş Şifa adlı eserinde felsefenin tümellerin bilgisini şeriatın ise tikellerin bilgisini verdiği yargısına değinmiştir. Bundan hareketle ahlakın bilgisini şeriatın alanına bırakıldığının bir göstergesidir. Dolayısıyla tikel olgulardaki tek bilgi kaynağı şeriat değildir.³⁸¹

İbn Sina'ya göre ahlakın kökeni Allah'tır. Allah ilk cevher ve zaruri varlıktır. Evrendeki her şeyin yaratıcısı O'dur. Bu sebeple ahlak felsefesinde de yer alan iyilik ve kötülük olguları bizzat Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim kötülüğü ortaya çıkaran sebepler Allah tarafından gelmez ve O'nun yaratmış olduğu eşyalar ve maddelerden kaynaklanmaktadır.³⁸²

İbn Sina'ya göre ahlakın bir diğer kaynağı rasyonalist bir filozof olması sebebiyle akıldır. Allah'ın peygamber aracılığıyla insanlara ilettiği ahlaki ilkeler insanın bizatihi akli ile burhani kıyas yaparak kazanmış olur. Nitekim ahlaki emir ve buyruklar akıl ile idrak edilir.³⁸³

³⁷⁹ İbn Sina, *Şifa, Metafizik-II*, s.160

³⁸⁰ “Allah ile insanlar arasında dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevi. Detaylı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nubuvvet>”

³⁸¹ İbn Sina, *Şifa, Metafizik-II*, s.2.

³⁸² Taylan, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, s.216

³⁸³ İbn Sina, *Age*, s.169

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İBN SİNA'NIN AHLAK FELSEFESİNDE ETİK DEĞERLERİN KRİTİĞİ

Nefsin durumunun ne olduğuna dikkat eden, faziletlerin neler olduğunu öğrenmeyi seven, nefsinin kötü olan eylemlerden temizlemek için yine nefsin hangi ya da ne tür faziletlerle bürüneceğini arzulayan, ayrıca reziletlerin nelerden ibaret davranışlar olduğunu ve nefsinin bu reziletlerden arındırmak için onu nasıl koruyacağını bilmek ve öğrenmek için çaba harcayan insan, kâmil bir insan olma yoluna girmiş ve böylelikle hem bu dünya hem de ahiretteki sonsuz ve gerçek mutluluğuna kendini hazırlamış olmaktadır. Bu kâmil insanın ilk olarak yapması gereken eylem teorik düşünme gücünü geliştirip iffet, cesaret, hikmet ve her faziletin kendisiyle mutlaka bir bağı bulunan adalet faziletlerinde pratik tarafını olgunlaştırıp bu faziletlerin tam tersi olan reziletlerden de kaçınma yollarını idrak etmesi gerekmektedir.³⁸⁴

İbn Sina diğer birçok felsefi konuda olduğu üzere ahlak ilmi konusunda da üstadı olarak gördüğü Aristoteles'i kendine rehber edinmiştir. Bundan hareketle insan yaratılışı sebebiyle hem iyilikleri yani faziletleri hem de kötülükleri yani reziletleri arzu edebilecek bir potansiyel ile dünyaya gelmektedir. Bu faziletler ve onların tam tersi reziletler insanın alışkanlıklarının bir sonucudur. İnsan eğer isterse alışkanlık haline gelmiş tüm huylarından uzaklaşarak bu alışkanlıkları değiştirebilme yetisine sahip bir varlıktır. Dolayısıyla ahlak bazı yetenekler gibi sonradan bünyeye kazandırılmış olgudur.³⁸⁵ Bu ahlaki olguların insana kazandırılması hususunda İbn Sina tasavvufçu görüşe sahip alimleri örnek aldığını söylemek mümkündür. Nitekim İbn Sina'ya göre bütün ahlaki kötülükler tam tersi davranış biçimleriyle tedavi edilerek düzeltilebilir bir durumdadır.³⁸⁶ Bu çerçevede insanın iki ayrı melekesi olan beden ve ruhta birbirlerinin tam tersi konumundadır. Ayrıca iyi kötü ilişkisi bağlamında maddi olan beden kötüyü temsil ederken manevi olan ruh iyi olgusunu temsil etmektedir.

İbn Sina'nın ahlak anlayışındaki bazı temel etik değerleri ve bu değerlerin karşılıkları mevcuttur. Bu değer yargılarının İbn Sina tarafından ne anlama geldiği ve neleri temsil ettiği, İbn Sina'nın ahlaka ait kendi eserlerinden yola çıkarak açıklanmaya çalışılacaktır.

³⁸⁴ İbn Sina, *Risale fi ilmi'l Ahlak*, s.46-52

³⁸⁵ Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, s.77

³⁸⁶ Çağrı, *Age*, s.77

4.1. Adalet

İbn Sina'nın ahlak felsefesi içerisinde yer alan en önemli etik değer yargısı olarak nitelendirdiği adalet kavramı dört temel değer arasında insana özgü olması sebebiyle sosyal bir karakter arz etmektedir. Sözü edilen bu dört temel değerler arasında iffet, hikmet, şecaat değeri kişisel ve bireysel bir mana içerirken, adalet değeri tüm insanları ilgilendirmesi bakımından toplumsal bir karakter taşımaktadır. Adalet kavramının literatürdeki tanımı ise bütün görevleri yapmaya ve bütün haklara riayet olan güçlü ve sürekli bir iradenin erdemi şeklindedir. Diğer bir tanım ise bütün insanlara verilmesi gerekeni vermek, yani bütün insanların haklarına saygı ve riayet eylemek olarak tanımlanabilir.³⁸⁷

Adalet kavramı mahiyeti itibariyle “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi anlamlarına gelen bir eyleme yönelik bir kavramdır.³⁸⁸

İbn Sina ahlak felsefesinde yer alan adaletin tarifini nazari değer dışında olup³⁸⁹ nefsin hisse dayalı isteklerini belli bir terazide tutmakla kazanılmış temel bir değer şeklinde tarif eder.³⁹⁰ İbn Sina'nın ahlak felsefesinde adalet kavramı adıyla özdeş olup merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu kavram hem Aristoteles felsefesinden öğrenilmesi itibariyle hem de ilahi kaynaklarda geçmesinden dolayı çift yönlü bir mizaca sahiptir. Adalet kavramı etik bir değer olarak “ortada olmak” anlamına gelir. Ortada olmak ise ahlaki değer yargıları ve adaletle mümkün olan bir eylemdir.³⁹¹

İbn Sina'nın ahlak felsefesinde adalet zulme uğramamak ile zulmetmek arasında orta bir konumda yer alan bir değer olarak kendini ifade eder. Başka bir ifadeye göre ise ne birine zulmetmek ile ne de bir başkasının kendisine zulmetmesine müsaade etmesine izin vermek gibidir.³⁹² İbn Sina bu tanımı itibariyle orta yolcu bir tutum sergilemeye çalıştığı açıktır. Adalet değeri bir başka boyutu ile aşırıya ya da bayağıya kaçmaktan kendini sakınmaktır. Bu yönü itibariyle İbn Sina'nın tanımında kabul ettiği görüş olağandır. Nitekim bu tanımı üçüncü kişiler için adaletin nasıl belirlendiği hususunu izah etmemektedir. Bundan hareketle adalet insanın doğrudan ya da dolaylı bir biçimde

³⁸⁷ Pazarlı, *İslamda Ahlak* s.183

³⁸⁸ Mustafa Çağrıncı, “*Adalet Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:1999), s.341

³⁸⁹ İbn Sina, *Şifa Metafizik-II*, s.204

³⁹⁰ İbn Sina, *Age*, s.455

³⁹¹ İbn Sina, *Şifa, Metafizik I*, (çev. Ömer Türker), (İstanbul: Litera Yayıncılık., 2004), s. 204.

³⁹² İbn Sina, *Şifa Metafizik-II*, s.455

tarafli bir tavir sergilemesi durumu sebebiyle aciklanmistir. Nitekim insanin herhangi bir tarafi olmadigi ve dogrudan kendi şahsini ilgilendirmeyen olay ve eylemlerle ilintili olduğu bir adalet erdemine sahip olması adalet olgusunu daha geniş bir perspektiften ele alınıp incelenmesiyle mümkün olmaktadır.

İbn Sina ahlak felsefesi içerisinde önemli bir konum arz eden adalet kavramını birbirleriyle karşıt olan davranışlar şeklinde tanımlayarak, nefis cevherinin tam ortasında yer alan bir hal durumu olarak nitelemektedir. Bundan hareketle nefis olgusunun arzu edip etmediği ya da isteyip istemediği eylemler arasında orta noktayı dengede yakalaması şeklindedir.³⁹³

İbn Sina ünlü eserleri arasında yer alan En Necat'ta insan bir cemiyet ve medeniyet kurmuş bir varlıktır. Sosyal hayat ise yalnızca adalet ile mümkün olabilen bir yargıdır. Nitekim adalet itibari şeylerden ibaret bir kavramdır şeklinde ifade etmiştir.³⁹⁴ Bir toplumda insanlar ve kurumlar arasındaki bağın sorunsuz bir şekilde ilerleyebilmesi için bu ilerleme süresince oluşabilecek güçlüklerin önüne geçilebilip önlenmesi için adalet değerine zaruri bir ihtiyaç söz konusudur.

İbn Sina'ya göre bu düzenin kaynağını teşkil eden temel değer yargılarını açığa çıkarma konusu tamamıyla toplumun fertlerine devredilirse insanlar kendi çıkarlarına uygun olanı seçmek isteyeceğinden kaos meydana gelebileceğini ve adalet değerine aykırı bir durum ortaya çıkacağını ifade eder.³⁹⁵ Nitekim adalet zalimlik ile mazlumluk arasında bulunan bir değer yargısı olup, adil olmak eylemi de durumu itibariyle ahlaka karşılık gelmektedir.³⁹⁶

Kısaca ifade edilecek olunursa nazari ahlakın konusu olarak ifade edilen mutluluk erdeminin meydana gelmesinde adalet değerinin rolü oldukça fazladır. Ahlaki erdemlerin ve davranışların adalet de dahil olmak üzere insanın bütün eylemlerindeki en büyük hedefin insana ait olan nefsin madde ve maddenin parçalarından kurtulan bir akıl olacak düzeyde olgunluğa erişmesiyle ulaşılabilecek Tanrı'nın bulunduğu alemde ebedi bir mutluluk zaruridir. Nitekim Tanrı'ya ulaştırmaya yönelik daha değerli bir bilgi ya da

³⁹³ İbn Sina, *Risale Fi'l Birr Ve'l İsm*, (çev: Gürbüz Deniz) (Ankara: 2014, Diyanet İlmi Dergi, C.50, say.1), s.234

³⁹⁴ Sunar, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.104

³⁹⁵ Durusoy, "İbn Sina Maddesi", s.322

³⁹⁶ İbn Sina, *Risale fi'l- Ahlak*, s. 372–373.

daha değerli bir erdem yoktur. Bu hedef doğrultusunda kişinin adalet değerine bürünüp mutlu olmasıyla mümkün bir hal alacağı apaçık bir olgudur.³⁹⁷

4.2. İtidal

İtidallilik konusu ile ilgili olarak, İbn Sina'nın feyz kaynağı olan Aristoteles, ahlak üzerine kaleme aldığı ünlü eserinde ölçülülüğün tanımını ruhun irrasyonel kısmının erdemi şeklinde ifade etmektedir.³⁹⁸

Arapçada -adl kökünden türemiş olup klasik sözlüklerde ‘iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hal’ olarak tanımı yapılan itidal kavramı bu genel tanımı itibariyle ‘orta halde bulunma, ölçülü ve ılımlı olma, soğukkanlılık, denge, düzgünlük, doğruluk’ şeklinde açıklanmıştır; ayrıca adalet kelimesinin bir anlamının da ‘itidal ve istikamet’ olduğu belirtilir.³⁹⁹

İslam ahlak felsefesinde iffet kelimesiyle sözü edilen bu değer, Türkçe literatürde itidal, temkin, ılımlılık kelimelerine karşılık gelmiştir. İffet kelime anlamı olarak namus, haya karşılığında kullanılmaktadır. Nitekim ahlak felsefesinde iffet, itidal, deney aleminde pratik yaşantıda ayır ve isteklerin kullanılış aşamasında ifrattan uzak durmayı itidale sadık kalmayı açık eder. Örneğin yeme ve içme de itidalli olmak bir iffettir. Dört önemli faziletten biridir ve en hayırlısı olanıdır. İnsan aklına riayet ederse akli ile hareket ederse iffet ile hareket ederek itidalli bir davranış sergilemiş olur.⁴⁰⁰

İki zıt eylem arasında ‘ortada olma’ yani itidalli olmak dengede olmak şeklindedir. Ortada olma İbn Sina'ya göre tavassut melekesi ile aynı anlama gelir. Tavassut melekesi ise pratik bir anlamda eylemde bulunmadan ziyade düşünme ve hayvani güçlerin bir arada bulunduğu bir melekedir.⁴⁰¹

İslam ahlak felsefesinde fazilet kavramı oldukça önem arz eden bir kavram olup itidal kavramının izahı konusunda İslam düşünürleri tarafınca da ziyadesiyle ele alınıp üzerine düşünülmüştür. Bu düşünce ruhi melekelerin analizine dayanan bir düşüncedir. Her melekenin kendine has hem fazileti hem de rezileti vardır. Bazı durumlarda fazilet erdemi reziletin tam tersi gibi olsa da bazen de fazilet erdeminin tam merkezi

³⁹⁷ İbn Sina, *Şifa Metafizik-II*, s.423-428

³⁹⁸ Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*, s.49

³⁹⁹ Mustafa Çağrı, ‘*İtidal Maddesi*’, (D.İ.A), (İstanbul:1999), s.456

⁴⁰⁰ Pazarlı, *İslam'da Ahlak*, s.180

⁴⁰¹ İbn Sina, *Şifa, Metafizik I*, s. 176

konumunda olan itidalin iki ayrı kolu olarak bilinen ifrat ve tefrit rezilet olarak kabul edilir. Bu durumlarda itidalli olmak yani ortada olmak en doğru olan yoldur.⁴⁰²

Dengeli olma durumu bağımlılıktan öte olma durumuna eşittir. Bu durum etkileyici bir konumda olan bir yaşam biçimini anımsatması üzerine nefsi natıka ile aynı tabiata sahiptir. Bu sebeple nefsi natıka kendi tabiatına uygun eylemlere yönelerek beden ile ittisal halinde olmasından itidal melekesine sahip olmaktadır. Bedenden ayrıldığında ise içinde bulunduğu duruma binaen bir nispet yakınlığında bulunarak itidalli bir yaşamı tercih eder.⁴⁰³

İnsan zihninin tek işlevi sadece kavramlar arasında düşünmek ya da bilgi üretmek olmayıp beden ile ittisal hali olduğundan gerçekleştirmiş olduğu başka eylemleri de söz konusudur. Mutluluk erdemi bulunmuş olduğu bu eylemlerin sayesinde meydana gelir. Bu eylemler ise itidal değerinden önce gelerek ortaya belirmiş olur. Nitekim itidalin manası nefsin hoşuna giden ya da gitmeyen öfkelenip öfke duymadığı, hayatını yönetip yönetmediği gibi birçok zıtlık durumlarında iki ayrı uçtan uzak kalıp orta yolu izlemesine verilen isimdir.⁴⁰⁴

Kısaca açıklamak gerekirse itidal değeri İbn Sina'nın ahlak felsefesinde oldukça önemli bir konumda olan bir etik değerdir. İbn Sina'nın en geniş ölçüde fikirlerini yansıttığı eseri olan Şifa'da itidal kavramıyla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Nitekim Şifa eserinin özeti mahiyetinde olan Necat adlı eserinde ise zorunlu varlık olarak tanımlanan Allah itidal değerinin kaynağı olarak tanımlanmıştır. Bundan hareketle metafizik alanının önemli bir konusu olarak bulunan vacibü'l-vücûd kavramı itidal değeri ile tanımlanması mümkündür.

4.3. Fazilet

İbn Sina ahlak anlayışının en temel değerleri arasında yer alan fazilet ve rezilet değerlerini alaka ait kaleme almış olduğu eserlerinde “nutki”ve “hulki” olarak iki kısımda incelemektedir. Nutki olanlar için bedeni ve akla uygun faziletler şeklinde ifade ederek bilgili, akıllı, ferasetli, zeki ve güzel anlayışlı şeklinde tasvir etmiştir. Hulki olanları ise herhangi bir eylemin sonucunda kazanma ile bir çaba sonucu elde edildiğini ifade edip, iffete sahip, cömert, şecaat ve adaletli özelliklerine sahip faziletler şeklinde

⁴⁰² Pazarlı, Age. s.57

⁴⁰³ İbn Sina, *Risale Fi'l Birr Ve'l İsm*, s.235

⁴⁰⁴ İbn Sina, *Risale fi ilmi'l Ahlak*, s.46-52

tasvire tabi tutmuştur.⁴⁰⁵ Nefsin iyi ve kötü durumuna değer veren faziletlerin neler olduğunu öğrenme çabasında olan bir kimse aynı zamanda nefsinin kötü huylardan arındırmak için ne tür faziletlere sahip olması gerektiğini isteyen, reziletlerin nelerden ibaret olduğunu bunlardan nefsinin nasıl temizlemesi gerektiğini araştıran ve nefsinin koruyan kimse kamil insan olma yoluna girmiş ve hem dünya hem ahiret hayatındaki mutluluğu ebedi kazanmış olan kimsedir. Sözü edilen bu faziletleri yerine getirme hususunda olan insan teorik anlamda düşünce gücünü geliştirip iffet, cesaret, hikmet ve adalet erdemlerini tanınması zaruridir.⁴⁰⁶

İnsan bu faziletleri ve reziletleri aklı sayesinde belirleyip ayırır. Aklın fenerinden ve akli düşünme sonucunda ortaya çıkan değer fazilet değeridir. Tam tersi durumunda akli düşünme yolundan uzaklaşıp yalnızca duyuşal idraklere yönelen ve bunları takip eden hazlara aldanan bir insan rezilet değerine kapılmış olur.⁴⁰⁷

Bir insan doğası gereği fazilet veya rezilet fıtratı üzerine yaratılmış olması mümkün bir olgu değildir. Nitekim her insan fazilet veya rezilet değerlerine herhangi birine eşit ölçüde yönelme şeklinde yaratılmıştır. Dolayısıyla iki değerden herhangi birine ait eylemlerde bulunabilir. Bu faziletler ve reziletler insanın nefsinin yerleşik bir halde bulunur. Eylemde bulunan bir insan huy ve benzeri bir şekilde alışkanlık haline gelmesiyle fazilet ya da rezilet adını alır. Fazilet değeri ile insan övünce tabi tutulur ve yerilir. Rezilet erdemi için ise bu iki davranıştan yoksundur.⁴⁰⁸

İnsanda bedeni sağlıklı ya da haslıkları olduğu kadar nefsinde kendine göre sağlıklı durumları ile hastalıklı durumları vardır. Nefsin sağlıklı olan durumu hayırlı durumlar ve güzel eylemlerin olduğu hallerden ibarettir. Nefsin hastalıklı durumu ise şer işleyip kötü eylemlerde bulunmasıyla ortaya çıkar. Bedenin sağlıklı olması nefsin cevheriyle olabilecek en mükemmel tarzda tasarrufta bulunması ile ilgilidir. Bedenin hastalıklı olması bu durumun tam zıddıyla ilgilidir. Nefsin bu iyi halleri faziletlerken kötü halleri ise reziletlerin karşılı olarak ortaya çıkar.⁴⁰⁹

İbn Sina akla uygun iyi ahlakı ortaya çıkaran fazilet şeklinde ifade ederken ifrat ve tefrit adını verdiği iki aşırı uçları ise rezilet şeklinde açıklamıştır. Örnek verilecek

⁴⁰⁵ İbn Sina, *Risale Fi'l Birr Ve'l İsm*, s.239

⁴⁰⁶ İbn Sina, *Risale fi ilmi'l Ahlak*, s.46

⁴⁰⁷ Alper, *İbn Sina*, s.111

⁴⁰⁸ İbn Sina, *Risale Fi'l Birr Ve'l İsm*, s.239

⁴⁰⁹ İbn Sina, *Age*, s.238

olunursa yiğitlik erdemi aşırı köpürme ile korkaklığın tam ortasında yer alır. Nitekim bu orta nokta eylemlerle ilgili olmayıp insanın alışkanlıklarının bir sonucu şeklindedir. İnsan bu özellikleri kazanmasıyla iyi eylemlere yönelir. Bundan dolayı faziletli olmak iyi ahlaklı olmakla eşken, kötü ahlaklı olmak reziletli olmakla aynıdır.⁴¹⁰ Faziletler nefsin merteye bakımından en yüksek durumunu ifade ederken reziletlerin ise nefsin hastalıklı durumunun sonucu ortaya çıktığının bir göstergesidir.⁴¹¹

Fazilet ve rezilet olarak sayılan değerlerin nefsi güçlerinin nelerden meydana geldiğinin belirlenmesi hususu ayrı bir konudur. Söz konusu faziletlerin ortaya çıkarılması idraki konusunda kendi aklı dışında din bilginleri ve alimlerden yardım alınır. Bu hususta insanın yapması gereken olgu bahsi geçen faziletleri elde etmek ve bunların karşıtı olan reziletlerden kaçınmaktır. Nitekim faziletlerin hemen hepsi iki aşırı uç sayılan ifrat ve tefritten uzak olup itidalli olmaktan geçer. Başka bir ifadeye göre fazilet ifrat ve tefrit denilen iki rezilliğin ortasıdır.⁴¹²

4.4. Sabır ve Şükür

Literatürde “engellemek, hapsetmek ve güçlü olmak” manalarına gelen sabır kelimesi ahlaki anlamda üzüntü, sıkıntı ve belalara karşı direnç gösterme metanetli olma gibi anlamlara karşılık gelmektedir.⁴¹³

İbn Sina sabır ve şükür ile ilgili değerlerde İslam düşüncesinden yararlanmıştır. İbn Sina’ya göre sabır insanın nefesine acı veren bir eylem ya da kötülük geldiğinde akli melekesi sayesinde bu durumun idrakine vararak durumu kontrol altına almasıyla tepkisiz kalmasıdır. İbn Sina sabır ile ilgili görüşlerini İlmü’l Ahlak adlı risalesinde insanın başına gelen herhangi bir zorluğu sabır ve güçlü bir şekilde karşılayarak gücünü kontrol altında tutması ve rasyonel bir tutum sergileyerek kendi aklı ile beraber başına gelmiş olan bu zorluğu atlatabilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁴

Sözlükte “yapılan iyiliğin idrakine varmak onu yaymak ve iyilik nedeni ile iyilik yapanı övmek anlamlarına gelen şükür, minnettarlık manası yerine de kullanılmaktadır.⁴¹⁵ Şükür Allah’ın vermiş olduğu nimetlerin değerinin bilincinde

⁴¹⁰ Alper, *İbn Sina*, s.112

⁴¹¹ Pazarlı, *İslam’da Ahlak*, s.57

⁴¹² İbn Sina, *Risale fi’l- Ahlak*, s.47

⁴¹³ Mustafa Çağrı, “*Sabır Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:2008), s.337

⁴¹⁴ İbn Sina, *Age*, s.47-48

⁴¹⁵ Mustafa Çağrı, “*Şükür Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:2010), s.259

olunması sebebiyle alçak gönüllülük değerini gösterip iyi işler yaparak iyi ahlaklı olunarak vermiş olduğu nimetlerden ötürü Allah'a şükranında bulunup O'na teşekkür etmektir.

İslam düşünce geleneği içerisinde şükür kelimesi hamd kelimesiyle eşdeğerdir. İslam düşüncesine göre insanı zorlayan birtakım olumsuzluklar bu dünyadaki imtihanın bir şeklini ifade eder. Bu zorluklara sabretmek imtihanda başarılı olmanın en önemli adımıdır. Bundan hareketle insana verilen güzellikler için onların asıl sahibi olan Allah'a şükranında bulunmak zaruridir.

4.5. Tevazu

Tevazu veya alçak gönüllülük ise gösterişten kaçmak, kendini olduğundan daha aşağı göstermek alışkanlığıdır.⁴¹⁶ Alçak gönüllü olmak demek, kibirli olmamak demektir.⁴¹⁷ İbn Sina tevazu değerini bir kişinin kibir amacı güderek akli melekeleri sebebiyle yetenekleri adına övünmesidir. İnsan Allah'a karşı eksik bir varlıktır ve bu eksiklik olgusunun bilincinde olarak diğer insanlara büyüklük göstermemelidir. İbn Sina bu anlayışı itibariyle klasik İslam düşüncesindeki tevazu tanımına bağlı kalarak açıkladığı görülmektedir.⁴¹⁸

Hemcinslerine karşı böbürlenene ve sahip olduğu bedeni veya ruhi meziyetlerle kendini beğenmiş birine karşı, insanın doğuştan birtakım zaaf ve eksik tabiatta yaratıldığını bilen kimsenin, bu bilgiyle ona engel olmasıdır.⁴¹⁹

İbn Sina tevazunun tanımını yaparken öne çıkardığı kişiliği arif diye tanımlar. Ona göre arif akı yoluyla bilen, nazik, güler yüzlü ve şen bir kimsedir. Tevazu sahibi olan arif küçüğe ve büyüğe saygılıdır. Arif olan biri kötülüğü gördüğünde öfkesine yenik düşüp bazı kötü davranışlarda bulunmaz. İyilik konusunda bir öğüt verilmesi sırasında zorlayıcı değil yumuşak ve tatlı dillidir. İyilik yaptığında bunu gizli tutar. İbn Sina'ya göre arif yiğit ve cömert olan kimsedir. Yiğit olmasının en önemli göstergesi onun ölüm konusunda korkudan yoksun olmasından kaynaklıdır. Batıl olanı sevmediği için cömert

⁴¹⁶ Pazarlı, *İslam'da Ahlak*, s.264

⁴¹⁷ Pazarlı, *Age*, s.268

⁴¹⁸ İbn Sina, *Risale fi'l-Ahlak*, s.47

⁴¹⁹ İbn Sina, *Age*, s.47

bir yapıdadır. Kendisini insanın en aşağı konumunda gördüğü için alçak gönüllü ve hoş görülü bir yapıya sahiptir.⁴²⁰

4.6. Mutluluk

İbn Sina ahlak felsefesinin en önemli kavramlarından biri mutluluktur. Mutluluk İbn Sina'ya göre rasyonel bir kavram olup akli bir değerdir. İbn Sina bu rasyonel tutum sebebiyle Sokrates, Platon ve Aristoteles'in mutluluk ile ilgili görüşlerini kendi mutluluk anlayışına kaynaklık etmesine karşın bazı noktalarda onlardan ayrılmaktadır.⁴²¹

İbn Sina Risale fi's-Saade adlı risalesinde mutluluğu, yalnız kendisi için istenen şey olarak tanımlamıştır. İbn Sina mutluluğu insanın ulaşabileceği bir mutluluk şeklinde anlaşılmasına karşın insanın iradi bir karakter arz etmesinden dolayı öznel bir durum olarak görmektedir.⁴²² İbn Sina'nın mutluluk değerine ilişkin ele aldığı ilk kavram yetkinliktir. Nitekim İbn Sina'da mutluluk değeri ilk olarak nefsin meleklerinin yetkinleşmesiyle mümkün olan bir değerdir. Bundan dolayı İbn Sina için hem bu dünya hem öteki dünyadaki mutluluklar nefse aittir. Nitekim insanın mutluluğu nazari ve ameli yönden yetkinleşmesi ile yakın ilişkilidir.⁴²³

İbn Sina gerçek mutluluğun ancak nefis bedenden ayrıldıktan sonra gerçekleşebileceğini söyler. Bundan hareketle mutluluğun gerçekleşebilmesinin yegâne sebebi olan yetkinliğin bu dünyadayken kazanılması zorunludur. Nefis cevheri beden ayrıldıktan sonra tekrardan bedene dönmesinin mümkün olmayacağından sebeple bu dünyada nazari ve ameli akıl gücünde faal akla ulaşınca kadar yetkin bir hal alan kişiler diğer nefis türlerinde olduğu gibi ilim ve yetkinlikte de en büyük mutluluğa çıkabilirler.⁴²⁴

İbn Sina'nın ahlak felsefesi görüşleri varlığın metafizik tasavvurunun zaruri kıldığı bir problem olarak hazların ve buna bağlı olarak tutkuların ifrat ve tefrit denilen iki aşırı uçtan uzak kalarak itidalli ve dengede tutulduğu anlayışına hâkim bir erdem ve mutluluk anlayışına hakimdir.⁴²⁵

⁴²⁰ Ali Durusoy, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), s.81

⁴²¹ Pazarlı, *İslam'da Ahlak*, s.144

⁴²² İbn Sina, *Risale fi's- Saade*, s. 2

⁴²³ İbn Sina, *Şifa Metafizik-II*, s. 428–429.

⁴²⁴ İbn Sina, *Age*, s. 429

⁴²⁵ Durusoy, "*İbn Sina Maddesi*", s.322

4.7. Cömertlik

İslam'da felsefe sisteminin oluşmasında öncü düşünür olarak kendine yer bulan Aristoteles'e göre cömertlik değer, para kazanma, mal mülk sahibi olma ve bunların nasıl harcanması gerektiği ile ilgili bir değerdir. Nitekim İbn Sina'da cömertlik değerini İslam anlayışında yer alan infak kavramıyla bağdaştırarak ahlak anlayışında yer vermektedir. Aristoteles anlayışında bu durum söz konusu değildir. Bu sebeple Aristoteles'ten ayrı bir konumda yer almaktadır. Cömert bir kişi için Aristoteles ikili anlayışla izah yoluna gitmektedir. Nitekim cömertlik değerinin en anlaşılır hali onun tam tersi olan cimrilikle ve aşırı savurganlıkla anlatmaya çalışmıştır. Buna göre cimri, her türlü harcamada olduğundan fazla sevinen veya üzülen kişiyken, savurgan bir kişi ise her iki durumda da olması gerekenden daha az sevinip üzülen kişi olarak ortaya çıkmaktadır. Cömert bir birey ise iki durum söz konusu olduğunda itidalli bir davranış sergileyerek olması gerektiği gibi davranmasıdır.⁴²⁶

İbn Sina cömertlik değerini Şifa kitabının metafizik bölümünde misal vererek açıklığa kavuşturmaya çalışır. Nitekim ona göre cömertlik değeri karşısındaki bireye fayda sağlama konusunda karşılık beklemezsizin bir davranış sergilemesinden ibarettir. Verilen faydaya herhangi bir karşılık beklemek cömertlik değil faydacılıktır. İbn Sina'ya göre insanlar arasında teşekkür, övgü, saygı ve sevgi gibi davranışlar karşılık olarak beklenilmesi doğru değildir. Bu davranışlar manevi birer cevher veya arazlar olarak ortaya çıkar. İnsanlar bazen herhangi bir cömertlik karşısında teşekkür etmenin gerekliliğini cömertlik olarak algılasa da bu durumun cömertlik ile bir bağlantısı yoktur. Bu sebeple yapılan davranış sonunda herhangi bir mal ya da övgü alsa bile bu eylem sonucunda karşılık beklediği için cömert olmaktan çıkmaktadır.⁴²⁷

İbn Sina cömertlik değerini bir başka eseri olan Risale fi'l Ahd'da israf ile bencilliğin arası bir durum olarak tarif etmektedir. Aynı zamanda cömertliği şehvet gücü ile bağdaştırarak ilişkilendirmektedir.⁴²⁸

⁴²⁶ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, (çev: Saffet Babür) (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1999) s. 127

⁴²⁷ İbn Sina, *Şifa Metafizik-II*, s.43

⁴²⁸ İbn Sina, *Risale fi'l- Ahd*, s. 155

SONUÇ

İbn Sina birçok alanda eserler kaleme almış usta bir düşünür olmasının yanı sıra ahlak alanına ait bir iki küçük risalesi dışında müstakil bir eser bırakmamıştır. Ahlak ile ilgili ilmi görüşlerini Kitabü's Şifa adlı eserinin metafizik bölümünde ve En Necat adlı eserinin bazı bölümlerinde yer yer değindiği görülmektedir. Ahlak felsefesine kaynaklık eden en önemli isim Aristoteles, Platon ve Farabi'dir. Özellikle Aristoteles'in ahlak ilmi görüşlerini İslam anlayışına uygun bir hal ile harmanlayarak ortaya koyan İbn Sina ortaya özgün bir ahlak felsefesi koymuştur.

İbn Sina'nın ahlak felsefesinde insanın en büyük amacı mutlu bir yaşama ulaşmaktan geçmektedir. Mutlu bir yaşam insanoğlunun bu hayatta istediği en mükemmel olgudur. Bu mutluluğa ulaşmanın yolu ise iyi bir ahlaka bürünmekle mümkündür. Bu sebeple İbn Sina ahlak felsefesi mutlulukçu bir anlayışa hakimdir.

Bu çalışmada felsefenin en önemli alanları arasında yer alan ahlak felsefesi ve İbn Sina düşüncesinde etik değerler olarak kabul gören temel erdemler incelenmiş olup davranış bilimi olarak da bilinen etiğin temel erdemleri ve değer yargılarını bildiren bir ilim olması sebebiyle İbn Sina'nın ahlak ilmi görüşlerini ifade ettiği eserlerindeki değer yargıları üzerinde durulmuş ve bu değer yargılarının neliği üzerine açıklamalar yapılması hedeflenmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca ahlak olgusunun ve ahlaki değerlerin insan özelinde çok büyük öneme sahip olduğu mutlaklıdır. Nitekim diğer tüm alanlarda da olduğu üzere etik alanında da değerler klasifikasyonunu görmek mümkündür. Bu klasifikasyon içerisinde etik kuralların çok fazla boyuta sahip olduğu aşıkardır. Bundan hareketle diğer tüm alanların kendi tarafınca değer diye nitelendirdiği eylemlerin tikel bir zemine oturtulması üzerine İbn Sina etik ve değer ile ilgili konuları üzerine ahlak ilmi görüşleri ekseninde ele alarak yaşamın içine katılması gerektiği pratik hayata uyarlama noktasında incelenip analiz edilmesi uygun görülmüştür. Bundan dolayı yapılan bu çalışmada İbn Sina'nın ahlak felsefesinde yer alan etik değerlerin nelerden oluştuğu bu değer yargıların yaşanılan zamana uygunluğu ve güncelliğini koruyup koruyamadığı hususunda ele alınması amaçlanmıştır. Kendisinden önce gelen İslam düşünürlerine nazaran İbn Sina diğer bütün ilimlerde olduğu yapılan çalışmaları tekrar etmeyerek onlar ile ilgili yargılarını eleştirel bir bakış açısıyla sistematik bir biçimde geliştirip yeni bir

görüş ortaya koyması sebebiyle İbn Sina'nın ahlak felsefesinde yer alan etik değerlerin kritize edilmesi uygun görülmüştür.

Tanrı tarafından yaratılmış olan evren içerisinde akıl yetisine sahip ve bu yetiyi kullanabilme potansiyeli olan tek canlı insandır. Düşünen bir varlık olarak insan düşünme fiili sırasında başka insanlarla bir arada bulunurken kendisi de dahil olmak üzere bazı yargıları ve davranışları önemli kılmaya ihtiyaç duyar. Bundan hareketle bir yargı ya da olguyu değerli kılan ona değer yükleyen insan akıl yetisinin de gücüyle diğer canlı varlıklardan her zaman üstün konumdadır. Değerli olan herhangi bir eylem ya da yargı ancak dünyada olan bağıyla oluşur. Nitekim etik kavramı ve değer yargılarının oluşumu ve meydana gelmesi insanın bizzat kendisi sayesinde mümkün olmaktadır.

İbn Sina'nın ahlak felsefesi sistemi içerisinde yer alan ve insanın rasyonel tutumuyla inşa ettiği değer yargıları bizzat insanın kendisini gerçekleştirme ve diğer canlılardan kendisini ayırmasıyla olağan bir hal almaktadır. Bu noktada İbn Sina insanın kendini gerçekleştirme potansiyeline sahip olduğunu ve bu eylemin etik bir yaşamla mümkün olacağı görüşünü savunmaktadır. Bu etik değerlere uygun bir yaşam için zaruri bazı durumlar söz konusudur. Nitekim insanın kendisinin inşa etmiş olduğu bu etik değerler alanı insanın bizzat seçimleriyle yakından ilgili olup davranışları çerçevesinde yaşamına şekil vermesi maksadıyla yakından ilgilidir.

Etik değer yargıları insan yaşamında önemli bir rol oynamakla birlikte bu yaşamda doğru olmayan eylemlerin belirlenip çözümlenmesi hususunda oldukça etkili bir konumdadır. İnsan yaşadığı toplum içerisinde ikili ilişkileri çerçevesinde etik değerlere uygun bir yaşayış biçimini tercih ettiği süre zarfında üstün bir mertebeye yükselebilir. Nitekim bu İbn Sina'ya göre ahlak olgusuyla mümkün olmaktadır. İbn Sina'ya göre bu mertebeye ulaşabilmek için ahlakın yakın bir ilişki içerisinde olduğu siyaset felsefesi de oldukça önemlidir. Dolayısıyla İbn Sina'ya göre ahlak olgusu siyaset felsefesiyle yakın ilişkili olup birbirlerinden bağımsız düşünülmesi olanaksızdır. Bundan hareketle siyaset felsefesinin de amacı belli başlı ilkeler çerçevesinde insanın yaşamını daha mutlu bir hal alması ve daha iyi bir konuma getirmesinden başka bir şey değildir. Ahlak felsefesinin en önemli eylemi de siyaset felsefesinde yer alan bu yasa ve ilkelere bir temel inşa etmekten geçer. İbn Sina'ya göre siyaset ve etik insan davranışları çerçevesinde insanın bulunduğu eylemlerin en değerli olanına yönelir.

Diğer taraftan İbn Sina etik değerlerin merkezi bir konumuna yerleştirmiş olduğu ana kavram olan erdem in idrak edilmesi hususunda İbn Sina'nın ahlak felsefesinde yer alan temel değer yargılarını ifade eden davranışlara açıklık getirilmesi olağan bir durumdadır. İbn Sina'nın ahlak felsefesinin özünü temsil eden iyi, erdem, saadet, fazilet ve itidal kavramları oldukça önemli bir yer arz etmektedir. Bunun dışında İbn Sina ahlak felsefesinin anlaşılması ve idrakinin mümkünlüğü konusunda nefis anlayışı görüşlerinin bilinmesi zaruridir.

İbn Sina felsefi sisteminde nefis olarak ifade edilen olgunun bizzat insanın kendi mevcudiyetinin cevherine karşılık gelmektedir. Bu sebeple İbn Sina nefsin varlığını canlıların eylemlerinin varlığıyla eş görür. Nefsin varlığına delalet ettiğini söyleyerek nefsi bir kuvvet olarak tasavvur eder. İbn Sina, yaşanılan hayat içerisinde nefsin yalnızca insani bir mahiyetinin olmadığını, bitkilerin ve hayvanların da birer nefis varlığına sahip olduklarını söyler. Bu sebeple evrende bitkisel (nebati) nefis, hayvani nefis, insani (akli) nefis olmak üzere üç çeşit nefis olduğunu tasavvur etmektedir.

Diğer taraftan nefsin türlerinin oluşumunu nefsi taşıyan varlığın nitelikleri belirlemektedir. Niteliklerin derecesi nefsin çeşitliliğini ifade etmektedir. Bundan dolayı bitkilerden insana doğru artan bir skala mevcuttur. En üstün niteliklere sahip varlık insan olduğundan yalnızca insan bağımsız bir cevher olma niteliğine sahiptir.

İbn Sina ahlaki değerleri insanın duygu ve düşüncelerini kontrol altına alan temel değerler olarak görmektedir. Bundan hareketle ahlaki değer ve yargılar insanın bizatihi eylemleriyle doğrudan ilgilidir. Bu değer yargıları insanda bulunan alışkanlık ve huylarla kazanılır. Çünkü ahlaki değer yargıları insanın duyguları ve birtakım tutkuları ile yakından ilgili olup sonradan kazanılması ve kontrol altına alınması oldukça güçtür. Bundan hareketle İbn Sina bu değer yargıların insanın çocukluk zamanlarından itibaren alışkanlık vasıtasıyla kazandırılması hususunda görüşlerini bildirir. İbn Sina ahlak felsefesinde yer alan diğer tüm değer yargılarında olduğu gibi etik değer yargılarının da ölçüsü itidalli olmaktan geçer. Burada incelenen temel değer yargıları adalet, itidal, cömertlik, faziletler ve reziletler, tevazu, sabır ve şükür, ölçülülük gibi değer yargılarıdır. Bu değerler İbn Sina' ahlak ilmi görüşleri çerçevesinde belirtmiş olduğu açıktır. Nitekim bu değerler arasında adalet değeri İbn Sina için ayrı bir öneme sahiptir. Bunun en temel nedeni ise yalnızca insanın kendisini değil karşılıklı bir ilişki çerçevesinde meydana gelmiş olması ile beraber kendi değer yargısını içinde

bulundurması ve insanlar arasında meydana gelebilecek kaos gibi karışıkları ortadan kaldırılması hususudur. Bu sebepler neticesinde adalet değeri oldukça önemli bir konuma işaret etmektedir. Etik değer yargılarının faziletli bir hayata erişebilme noktasında bir araç konumunda olduğu açıktır. Toplumsal yaşayış tarzı içinde davranışları ve eylemleri düzene koyma noktasında önemli bir husus olduğu apaçık bir olgudur.

Bahis konusu olan etik değer yargılarının insan davranışları ve eylemleri hususunda önemi olağandır. İnsan bu değerler sayesinde kendi tercihlerini belirleyip hareket ederler. Nitekim etik değer yargılarının haz ve arzular doğrultusunda bilinçsiz bir derecede karar alınmasını dengelediği açıktır. İnsanın doğasında bulunan bilgiler ve bu bilgilerin eylemi sırasında sözü edilen etik değer yargılarının etkisi açıktır. Bundan hareketle herhangi bir eylemi kötü düşüncelere sürükleyerek dahil etmek için insanın akli yeterlidir. İbn Sina etik değer yargılarını mutlu bir yaşam için gerekli bir unsur olarak görmektedir.

İbn Sina'nın ahlak anlayışında sözü edilen etik değer yargıları ahlaklı bir birey ve ahlaklı bir toplum için olmazsa olmaz konumda yer almaktadır. Etik değerlere hâkim bir birey ahlaklı yaşama uygun bir bireye eşittir. Görüldüğü itibarıyla İbn Sina ahlaki tutumları kontrol altına almayı hedefleyen değer yargılarını insanın bizatihi mutluluğu için şart koymuştur. Özetle bahsedilecek olunursa İbn Sina ahlak felsefesi etik değer yargılarını insanın eylemlerine uyarlama yoluyla en mükemmel seviyeye eriştirilebilecek bir anlayışla, bütünüyle insanın hem bu dünyada hem ahiretteki hayatıyla mutluluk üzerine kurulu bir felsefeden ibarettir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Ahlak Öğretileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970)
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975)
- Aktaş, Kadir. *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, (Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2014)
- Alper, Ömer Mahir. ‘*İbn Sina Maddesi*’, (D.İ.A.), C.XX, (İstanbul:1999)
- Alper, Ömer Mahir. *İbn Sina*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2020)
- Altıntaş, Hayrani. *İbn Sina Metafiziği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1985)
- Arat, Necla. *Etik ve Estetik Değerler*, (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1996)
- Aristoteles, *Eudemos`a Etik*, (çev: Saffet Babür), (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1999)
- Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*, (çev: Furkan Akderin), (İstanbul: Say Yayınları, 2020)
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*, (Ankara: Adres Yayınları, 2009)
- Badiou, Alain *Etik Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Tuncay Birkan), (İstanbul: Metis Yayınları, 2006)
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*, (çev: Alev Türker) (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998)
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*; (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011)
- Bertrand, Alexis. *Ahlak Felsefesi*, (çev: Salih Zeki, Sad: Hayrani Altıntaş), (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018)
- Billington, Ray. *Felsefeyi Yaşamak (Ahlak Düşüncesine Giriş)*, (çev: Abdullah Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011)
- Bircan, Hasan Hüseyin. *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2016)

- Cevizci, Ahmet. *Etîge Giriş*, (İstanbul: Engin Yayıncılık, 2002)
- Cevizci, Ahmet. *Etik Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2014)
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999)
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*, (Ankara: Say Yayınları, 2017)
- Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Say yayınları, İstanbul: 2013)
- Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2007)
- Cevizci, Ahmet. Küçükalp, Kasım. *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010)
- Cevizci, Ahmet. *Orta Çağ Felsefe Tarihi*, (Bursa: Asa Kitapevi, 2001)
- Cevizci, Ahmet. *Uygulamalı Etik*, (Ankara: Say Yayınları, 2017)
- Corbin, Henry. *İslam Felsefesi Tarihi -I-*, (çev: Hüseyin Hatemi), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010)
- Çağrııcı, Mustafa. “*Adalet Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:1999)
- Çağrııcı, Mustafa. “*İtidal Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:1999)
- Çağrııcı, Mustafa. “*Sabır Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:2008)
- Çağrııcı, Mustafa. “*Şükür Maddesi*”, (D.İ.A), (İstanbul:2010)
- Çağrııcı, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2017)
- Çilingir, Lokman *Felsefeye Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2014)
- Çubukçu, İbrahim Agah. *İslam Düşünürleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989)
- Çüçen, A. Kadir. *Felsefeye Giriş*, (Bursa: Asa Kitabevi, 1999)
- Çüçen, Kadir. Beyaz, H. Nur. *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2013)
- Dedeoğlu, Mehmet Münir. *Aklın Özgürlük Serüveni: Bir Düşünsel Etkinlik Biçimi Olarak Felsefe ve Temel Konuları*, (Ankara: Alter Yayıncılık, 2017)
- Delius, Harald. “*Etik*”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, (der. Doğan Özlem), (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007)

- Durak, Nejdnet. *Platon ve Farabi Felsefesinde Erdem Kavramı*, (Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 2009)
- Durusoy, Ali. ‘*İbn Sina Maddesi*’, (D.İ.A), (İstanbul:1999)
- Durusoy, Ali. *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021)
- Fahri, Macid. *İslam Ahlak Teorileri*; (çev: Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan) (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014)
- Frolov, İvan. *Felsefe Sözlüğü*, (çev: Aziz Çalışlar), (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991)
- Gökalp, Nurten. *Duygu ve Etik*, (Ankara: Ebabil Yayınları, 2010)
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2015)
- Gutas, Dimitri. *İbn Sina'nın Mirası*, (çev: Cüneyt Kaya) (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004)
- Günay, Mustafa. *Metinlerle Felsefeye Giriş*, (Adana: Karahan Yayınları, 2004)
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, (İstanbul: Ötüken Neşriyyat Yayınları, 1998)
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul: Remzi Kitapevi, C.I, ,1979)
- İbn Sina. *Risale fi ilmi'l Ahlak*, (çev: Fatih Toktaş)
- İbn Sina. *Risale Fi'l Birr Ve'l İsm*, (çev: Gürbüz Deniz) (Ankara: 2014, Diyanet İlmî Dergi, C.50, say.1)
- İbn Sina. *Şifa, Metafizik I*, (çev. Ömer Türker), (İstanbul: Litera Yayıncılık., 2004)
- İbn Sina. *Şifa, Metafizik-II*, (çev. Ömer Türker), (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004)
- İbn Sina. *Uyûnu'l-Hikme* (çev: Hilmi Ziya Ülken) (Ankara:1953)
- İlğan, Abdurrahim. *Eğitimde Ahlak ve Etik*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2021)
- Jackson, Roj. *İslam Felsefesi*, (çev: Atilla Alan), (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017)
- Karlığa, Bekir. *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004)
- Kaya, M. Cüneyt. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, (Ankara: İsam Yayınları, 2011)
- Kaya, Mahmut. ‘*Farabi*’, (D.İ.A.), C.XVV, (İstanbul:1995)

- Kaya, Mahmut. ‘*Kindi*’ (D.İ.A.), C.XXVI, (İstanbul:2002)
- Kutlu, Hüseyin Ali. *Meslek Etiği*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020)
- Küçükalp, Derda. *Siyaset Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2011)
- MacIntyre, Alasdair. *Ethik’in Kısa Tarihi* (çev: Hakkı Hünler, Solmaz Zelyüt Hünler), (İstanbul: Engin Yayıncılık, 2001)
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958)
- Nuttal, Jon. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev: Abdullah Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997)
- Özden, Hacı Ömer. *İslam Felsefesi Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021)
- Özlem, Doğan. *Etik (Ahlak Felsefesi)*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010)
- Pazarlı, Osman. *İslâm’da Ahlak*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980)
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*, (çev: Veysel Ataman, Gönül Sezer), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012)
- Poole, Ross. *Ahlak ve Modernlik*, (çev: Mehmet Küçük), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993)
- Poyraz, Hakan *Dil ve Ahlak*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016)
- Saruhan, Müfit Selim. *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler*, (İstanbul: İ.B.B.K.A.Ş. Yayınları, 2008)
- Stroll, A.A. *Etik Kuramları*, (çev: Mehmet Türkeri), İstanbul: Lotus Yayıncılık, 2019)
- Sunar, Cavit. *İslam Felsefesi Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967)
- Taylan, Necip. *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2006)
- Thilly, Frank. *Felsefe Tarihi*, (çev: İbrahim Şener), (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995)
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012)
- Topdemir, Hüseyin Gazi. *İbn Sina*, (İstanbul: Say Yayınları, 2009)
- Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Ural, Şafak. *Etimolojik Açıdan Değerler ve Ahlak*, (Ankara: Doğu Batı Dergisi, Sayı 4, 1998)
- Uyanık, Mevlüt. Akyol, Aygün. *İslam Ahlak Felsefesi*, (Ankara: Elis Yayınları, 2014)

Ülken, Hilmi Ziya. *Felsefeye Giriş -2*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008)

Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, (Ankara: Ülken Yayınları, 1998)

Ülken, Hilmi. *Ziya Ahlak*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 2001)

Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Sözlüğü*, (Ankara: Elis Yayınları, 2011)

ÖZGEÇMİŞ

1995 yılında Kastamonu/Taşköprü’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Av. Murat Ülgen okulunda tamamladıktan sonra Taşköprü Lisesine başladı. Taşköprü Lisesi’nden mezun olduktan sonra 2014 yılında Karabük Üniversitesi Felsefe Bölümüne başladı ve 2019 yılında mezun oldu. Yine aynı yıl içerisinde Karabük Üniversitesi Disiplinlerarası Etik Değerler yüksek lisans programına başladı. 2022 yılında yaptığı başarılı savunma ile Disiplinlerarası Etik Değerler programından mezun oldu.